Originaali tiitel:
Mi ka Waltari
Totuus Virosta, Latviasta ja Liettuasta
Werner Söderström Osakeyhtiö
Helsinki

First published in Finnish under the pseudonym Nauticus by Balticuni in 1941 in Malmö, Sweden. Translated from the Finnish edition published by Werner Söderström Corporation (WSOY) in 2008, Helsinki, Finland.

Toimetanud Evi Laido
Kujundanud Man Kaljuste

Copyright © The Estate of Mika Waltari and WSOY
Preface © Seppo Zetterberg and WSOY
© Tõlge eesti keelde. Ene Kaaber, 2008
© Mika Waltari ja okupeeritud Eesti 1940-1941. Mart Laar, 2008
ISBN 978-9985-3-1715-0

Kirjastus Varrak
Tallinn, 2008
www.varrak.ee

Trükikoda OU Greif

SISUKORD

Scppo Zetterberg. Mika Waltari ja tõde Baltikumi kohta 1939-1941 5
Nauticus. Saatesõna minu kaasmaalasele, soome lugejale 17

Iseseisvad Eesti, Läti ja Leedu 20
Iseseisvate Balti riikide suhted Nõukogude Liiduga 23
Balti riigid - panus maailmapoliitikas 26
Allveelaev Orzeli lugu 28
Siis tuli Läti kord 30
Leedu sai Vilniuse, aga 31
Süüdistused Soomele 33
Vastastikuse abistamise paktide sisu 35
„Aiu, lahke lapsukenc..." 37
Kuidas lepingutest kinni peeti 40
1939.-1940. aasta talv Leedus 43
Nõukogude Liit saab vabad käed 47
Õudusjutt Leedust 48
Ultimaatumid Leedule, Lätile ja Eestile 50
Eesti, Läti ja Leedu uued valitsused 53
Pinna ettevalmistamine järgmiseks sammuks 60
Pealtnägija jutustus 62
„Töötava rahva valimised" 68
Valimispäevad Eestis, Lätis ja Leedus 74
Uus eesmärk - nõukogude vabariigid 78

Riigivolikogu istungitesaal 21. juulil 1940 ... 81
Surmaotsust pead ise paluma ... 83
Maa kogu rahva omandiks ... 85
Tööstused ja pangad natsionaliseeritakse ... 89
Baltikum mattub pimedusse ... 90
Arreteerimised ja terror Eestis ... 91
Eesti praegused valitsejad ... 93
Eesti elutase ja palgad ... 98
Nõukogude korra kehtestamine Eestis ... 105
Stalinlik konstitutsioon Eestis ... 109
Nõukogude Eesti sisejulgeolek ... 113
Haridus Nõukogude Eestis ... 117
Kirik Nõukogude Eestis ... 119
Eesti armee saatus ... 121
Nõukogude Eesti ajalehed ... 122
Kirjanduse ja kunsti allutamine ... 123
Kommunistliku partei liikmete arv Eestis ... 125
Kokkuvõte ... 127

Mart Eaar. Mika Waltari ja okupeeritud Eesti 1940-1941 ... 130

MIKA WALTARI JA TÕDE BALTIKUMI KOHTA 1939-1941

Seppo Zetterberg

Propagandamehe sõda

Kui 1941. aastal ilmus Nauticuse varjunime taha peitunud autori raamat „Tõde Eestist, Lätist ja Leedust", nägi ilmavalgust Soome ühe kõige produktiivsema ja mitmekülgsema kirjaniku Mika Waltari (1908—1979) tähelepanuväärne teos, mis pärast Teist maailmasõda oli maha vaikitud — isegi keelatud. Raamatu eessõna oli dateeritud Malmös 12. aprillil 1941, ja teose väljaandja oli kirjastus Balticum.

Millega seletada teose ümber hiljem valitsenud pikka vaikust? Mis oli juhatanud ilukirjaniku Waltari niisuguse kuuma poliitilise teema juurde ning miks soome autori soome keeles kirjutatud ja soome publikule mõeldud raamat ilmus meie läänenaabri juures? Ehk annab järgnev kirjutis nendele küsimustele vastused.

Teoloogiatudengina alustanud, kuid 1929. aastal filosoofiakandidaadina ülikooli lõpetanud Mika Waltari oli jõudnud nii luuletaja kui ka kirjanikuna kiiresti avalikkuse ette; läbimurde tegi romaan „Suur illusioon" (1928). Tema usinast sulest ilmus peagi reisikirjeldusi, novelle, näidendeid, muinasjutte, koomiksi „Kieku ja Kaiku" riimiridu, lühiromaane, kriminaalromaane (peategelane komissar Palmu) ja filmistsenaariume. Publikumenu oli suur, ehkki mõned Waltari oma

ajast ees olevad vaimutooted pidid kirjastaja riiulil ootama ilmumiseks Teise maailmasõja järgseid aegu. Tõlgete kaudu said paljud teosed kättesaadavaks ka välismaa lugejale.

Kui 1939. aasta novembri lõpus alustas Nõukogude Liit Soomega sõda, Talvesõda, kutsus isamaa mitmekülgse kirjamehe oma teenistusse. Juba oktoobris, rahvusvahelise olukorra üha teravamaks muutudes, oli asutatud Valtioneuvoston Tiedoituskeskus (Riiginõukogu Teabekeskus), mille ülesanne oli teha propagandat välismaal ja kujundada avalikku arvamust riigi sees. Jätkusõja ajal 1941-1944 oli selle järglane Valtion Tiedoituslaitos (Riigi Teabeteenistus). Nagu paljud teised esikirjanikud ja -ajakirjanikud oli nende organite teenistuses ka Mika Waltari.

Propagandaorganites töötades kirjutas Waltari sadu leheartikleid ning toimetas ja kirjutas raamatuid. Nauticuse nime all avaldatud Balti riikide iseseisvuse kaotust aastail 1939-1941 käsitlev „Tõde Eestist, Lätist ja Leedust" ilmus juba 1941. aastal, vaherahu ajal. Sellest ehk kuulsamgi, Waltari enda nime all ilmunud „Neuvostovakoilun varjossa. Helsingin neuvostolähctystö kiihotus- ja vakoilutyön keskuksena" (^Nõukogude luure varjus. Helsingi Nõukogude saatkond kui kihutustöö- ja luurekeskus") sai valmis Jätkusõja teisel aastal 1942.

Kui Riigi Teabeteenistuse leival olev Waltari kirjutas raamatut „Nõukogude luure varjus", oli tema paariline Ornulf Tigerstedt. Kuna nende ühine kabinet asus kaitsepolitsei Valtiollinen poliisi ehk Valpo ruumides, olid neil tööks vajalikud allikad käeulatuses.

Raamatus „Nõukogude luure varjus" keskendub Waltari 1940. aastal Moskvas sõlmitud ja Talvesõja lõpetanud rahulepingu järgsele ajale, kuid Tigerstedt käsitleb oma 1943. aastal ilmunud teoses ,Vastavakoilu iskee. Suomen taistelu neuvostovakoilua vastaan 1919-1939" (.Vastuluure annab löögi. Soome võitlus Nõukogude luurega 1919—1939") Moskva rahule eelnenud aega. „Need kaks raamatut moodustavad terviku, millest Mika Waltari teos on teine ja see siin esimene osa," ütleb Tigerstedt oma raamatu eessõnas.

Jätkusõja ajal valminud raamatu „Nõukogude luure varjus" avaldas Mika Waltari oma nime all, aga 173-leheküljelise teose „Tõde Eestist, Lätist ja Leedust" tiitellehel seisab varjunimi Nauticus. Autori erakordselt rikkalik toodang, mis ulatub kirjanduspõllu ühest servast teise, tõsisest kirjandusest ajaviiteliseni, oli Waltarit juba varem pannud appi võtma varjunimesid, et oma nimi liialt ei „kuluks". Kuid Nauticuse varjunime sundis kasutama raamatu ilmumisajal valitsenud tundlik poliitiline olukord.

Pärast Talvesõda valitses Soomes „relvastatud rahu". Suursõda Kesk-Euroopas läks edasi, kui Saksamaa tungis 1940. aasta aprillis Taani ja Norrasse ning alustas mais välksõda läänes. Soomet oma huvipiirkonnaks pidanud Nõukogude Liit sekkus 1940. aasta märtsist 1941. aasta juunini kestnud nn vaherahu ajal Soome siseasjadesse mitmel murettekitanud viisil. Idanaaber tahtis sõnaõigust nii ministrite nimetamisel kui ka riigi presidendi valimistel ja nõudis transiidiluba talle renditud Hanko poolsaarele pääsemiseks. Nõukogude Liidu otsene sillapea Soomes oli kommunistide poolt mais asutatud Soome — Nõukogude Liidu rahu- ja sõprusühing.

1940. aasta kuum suvi Baltikumis

Meie lõunanaabrite juures oli samal ajal alanud dramaatiliste, Balti riikide iseseisvuse kaotuseni viinud sündmuste jada. 1939. aasta sügisel oli Nõukogude Liit nõudnud Eestilt, Lätilt ja Leedult endale sõjaväebaase, ja kui riigid olid nõustunud need andma, paigutas Nõukogude Liit sinna kümneid tuhan-

deid Punaarmee sõdureid ning suure hulga sõjalennukeid. 1940. aasta suvel nõudis Moskva, et kõigis kolmes, formaalselt endiselt iseseisvas riigis, tuleb moodustada uus ..nõukogude-sõbralik" valitsus ja korraldada parlamendivalimised. Sellele nõudmisele järgnes riikide okupeerimine juunikuus. Protsess jõudis haripunkti, kui Eesti, Läti ja Leedu 1940. aasta augustis liidendati Nõukogude Liidu külge kui nõukogude vabariigid.

Lõunanaabrite saatust — nii palju kui teateid selle kohta läbi imbus — jälgiti Soomes lausa õudusega ja kardeti, et Baltikumi teest saab ka Soome tee. Vaherahuaegses Soomes, kus valitses rusuv ja samal ajal tundlik õhkkond, ei juletud Nõukogude Liitu üldse avalikult kritiseerida, ammugi mitte tema jõhkraid tegusid Eestis, Lätis ja Leedus.

Inimesed, kes Baltikumi olukorda tundsid, nimetasid eraviisilistes vestlustes asju siiski nende õigete nimedega. Iseloomulik ja paljutsiteeritud on J. K. Paasikivi tõdemus välisminister Rolf Wittingule 1940. aasta juuli lõpus: „Sündmused Balti riikides, Eestis, Lätis ja Leedus, on kohutavad. [—] Balti riikide saatus ja viis, kuidas on toimunud Eesti, Läti ja Leedu muutmine nõukogude vabariikideks ja nende allutamine Vene nõukogude riigile, on pannud mind öösel ja päeval selle tõsise asja üle mõtlema." Teises seoses ütleb Paasikivi, et „oma riigi sündmusi vaagides" ei võinud me hetkekski unustada Balti riikide tragöödiat.

Oma mälestusteraamatus ..Toimintani Moskovassa ja Suomessa 1939—1941" („Minu tegevus Moskvas ja Soomes 1939-1941"), mis ilmus alles 1958. aastal, kuid mille käsikiri oli enam-vähem valmis juba maailmasõja lõpuks, kirjeldas Paasikivi mitmel leheküljel ja tõeselt Balti riikides 1940. aasta suvel toimunud sündmusi. Sõjajärgset olukorda ning Soome ja Nõukogude Liidu ametlikke sõprussuhteid silmas pidades, ..värskendas" ta hiljem mõnevõrra käsikirja teksti selliseks, nagu see on trükis ilmunud raamatus. Kuigi Paasikivi seda otse ei ütle, võib loomulikult arvata, et Teise maailmasõja lõpul kirjutatud mälestuste algversioonis toetus ta Baltikumist kõneldes ka Nauticuse raamatule.

Kahele teisele mälestusteraamatu allikale viitab Paasikivi aga nimeliselt. Esimene oli leedu kirjaniku, ajakirjaniku ja endise diplomaadi, 1940. aastal Rootsi põgenenud Ignas Jurkünas-Seiniuse (1889-1959) - tiitellehel on autori nimi Ignas J. Scheynius - kui sündmuste pealtnägija teose „Punainen tulva nousee" (..Punane tulv tõuseb") rootsikeelne väljaanne. Teine oli eesti folkloristi ja kirjandusteadlase, suure Soome-tundja August Annisti (1899-1972) ‚Viro neuvosto-kurimuksessa. Piirteitä Viron tapahtumista ja kehityksestä bolševikkivallan aikana vv. 1939-1941". (..Eesti sovettide möllus. Üldiseid jooni Eestis toimunud sündmustest ja arengutest bolševike võimu ajal 1939-1941"), mis avaldati Jaan Siirase varjunime all. Mõlema teose soomekeelse variandi oli 1942. aastal välja andnud WSOY

Kirjutades Balti riikide sündmustest ..kaasmaalasele, soome lugejale", nagu Nauticus oma eessõna alustab, oli Mika Waltaril kasutada rohkesti materjali: kaitsepolitsei, sõjaluure ja diplomaatide ettekanded. Nõukogude Liidu ja Balti riikide ajalehed, kaasaegsete intervjuud ja ka kirjandust, nagu eespool mainitud Seiniuse raamat, mis ilmus Rootsis Bonnieri kirjastuse väljaandena juba 1940. aastal. Leedut käsitledes viitab Nauticus tihti teose rootsikeelsele versioonile „Dcn röda Floden stiger"; tundub, et Leedu sündmuste kirjeldamisel oligi see tema põhiline allikas.

Waltari ülesanne oli nüüd selle mitmekülgse ja kaaluka materjali põhjal soomlastele sündmusi põhjalikult kirjeldada ning tõde saladuskatte alt päevavalgele tuua.

Tõepärane tõde

„Tõde Eestist, Lätist ja Leedust" on klassikaline teos, dokument, mida tuleb vaadelda selle kirjutamise aja võimalusi ja vajadusi arvestades. Ometi on huvitav võrrelda raamatu sisu nende teadmistega, mis meil on tänu kaasaegsetele uurimustele Eesti, Läti ja Leedu saatuse kohta aastatel 1939-1941 tänapäeval, tahtmata seejuures olla tagantjärele tark.

Peab kohe ütlema, et teose kirjutamise aja kõige usaldusväärsematele ja mitmekülgsematele andmetele toetuvas Nauticuse raamatus kirjeldatud pilt, „tõde", on väga tõepärane. Juba sel ajal pani autor sündmuste kulu kirja sellisena, nagu seda tänapäevalgi üldjoontes nähakse. Loomulikult teame me tänapäeval rohkem üksikasju ja selliseid varjatud poliitilisi ja sõjalisi põhjusi, mis dikteerisid 1939. ja 1940. aasta etenduse repliigid - tegemist oli ju Moskvast juhitud näitemänguga. Uued teadmised Nauticuse kirjeldatud üldpilti oluliselt siiski ei muuda, vaid ainult täpsustavad ja süvendavad seda.

Nauticuse teose trump on muu hulgas see, et seal on kirjas sündmusi vahetult pealt näinud inimeste jutustused. Raamatu viimane osa, kus keskendutakse Eestile ja kirjeldatakse nõukogude korra aegset argielu, elatustaset ja palku ning tuuakse välja kõnekad, 1941. aasta kevade täpsed arvulised andmed, iseloomustab hästi tollast atmosfääri ja on praegugi huvipakkuv dokument. Pärast taasiseseisvumist ongi Eestis tekitanud imestust, et Nauticusel oli juba tollal rohkem ja üksikasjalikumaid andmeid Eesti dramaatilise sovetiseerimise kohta kui eestlastel endil.

Kuigi raamatu eessõna oli dateeritud Malmös ja raamatu väljaandja oli Rootsile viitav Förlaget Balticum, paljastas eessõna kohe, et autor on soomlane ja teos on mõeldud soome lugejale. Aga miks vaherahu rasketes oludes - võib muidugi olla, et teos ilmus alles siis, kui Jätkusõda oli juba alanud,

rohkem kui paar kuud pärast eessõna dateerimist - üllitati selline teos, mis andis Soometki ähvardada võivale saatusele konkreetse kuju ja võis suurendada ärevust?

„Tõde Eestist, Lätist ja Leedust" tulebki vaadata kui hoiatust. Selle eesmärk oli näidata soomlastele, milline oleks Nõukogude Liidule järeleandmiste hind. Nõukogude kord oli Balti riikides juba jõudnud näidata oma tõelist nägu, mida iseloomustasid iseseisvuse hävitamine, küüditamised |a teised terroriteod. Raamatuga taheti soome lugeja vaimset vastupanu tugevdada — raamatu sõnumit paraja annuse hirmuga vürtsitades.

„Soome rahval on õigus teada tõde Balti riikide saatuse ning eriti meie hõimurahva ja naabermaa Eesti igapäevaelu kohta just nüüd," ütleb autor. Teades tõde, võiksid soomlased teha oma järeldused ja saada sellest „vajaliku õppetunni". Balti riikide saatus, jätkab Nauticus, annab selge ettekujutuse, kuidas oleks läinud ka Soomel, kui see 1939. aastal oleks allunud Nõukogude Liidu nõudmistele. „Saame näitliku pildi Nõukogude Liidu poliitilisest taktikast, nii et iga lugeja ise võib seda meie oma riigile kohandada."

„Soome lühinägelik kangekaelsus"

Nauticus alustab oma raamatut Eesti, Läti ja Leedu iseseisvusperioodi kirjeldamisega, pöörates seejuures suurt tähelepanu kihutustööle, mida Komintern Baltikumis tegi. Mainitakse Saksamaa ja Nõukogude Liidu vahel 1939. aasta augustis sõlmitud mittekallaletungi lepingut, mis tabas „maailma kui välk selgest taevast", kuid mitte selle lisaprotokolle huvipiirkondade jagamise kohta. Olukorra pingestumist Nõukogude Liidu ja Balti riikide vahel kirjeldab Nauticus selles järjekorras ja üldjoontes samamoodi, nagu seda tänapäevalgi tehakse.

Kui 1939. aasta septembris Tallinnast turvapaika otsinud Poola allveelaev Orzel pääses Läänemerele põgenema, kasutas Moskva seda ettekäändena Eesti vastu ja väitis, et juhtum kujutab ohtu Nõukogude Liidu julgeolekule. Seetõttu nõudis Nõukogude Liit, et Eesti sõlmiks temaga vastastikuse abistamise pakti ja lubaks oma territooriumile rajada Nõukogude sõjaväebaasid, nagu 28. septembril ka juhtus. Surve suurendamiseks väideti, et tundmatu allveelaev oli uputanud Narva lahes Nõukogude auriku Metallist, mis Kremli sõnul samuti näitas, et Eesti ei ole üksi suuteline kaitsma oma territoriaalvett.

Nõukogude Liit kasutas allveelaeva põgenemist ja auriku uputamist ettekäändena, et Eestit tugevamini oma haardesse saada. See andis Nauticusele — nagu hiljem teiselegi — alust tõmmata paralleele 1939. aasta lõpus Mainilas Nõukogude Liidu enda tulistatud nn Mainila laskudega, mida kasutati Talvesõja alustamise ettekäändena.

Seejärel räägib Nauticus, et Läti ja Leedu sattusid samasuguse surve alla nagu Eesti. „Sokeerival viisil meenutasid Läti ja Leedu jäneseid, kes pead põõsasse pistes üritasid uskuda, et jäävad nähtamatuks sel ajal, kui Eesti saatust otsustatakse." Autor juhib täiesti põhjendatult tähelepanu sellele, et Balti riikide omavaheline umbusk ja ka kadedus ajasid nurja nende koostöö kriisi hetkel. Nagu uurimustest on nüüdseks kindlalt selgunud, takistasid Eesti, Läti ja Leedu omavahelised jahedad suhted nende konkreetset koostööd kohe iseseisvumise algusest peale.

Pärast seda, kui Nauticus on tutvustanud 1939. aastal sõlmitud vastastikuse abistamise pakti sisu ning rääkinud Nõukogude Liidu juhtide ja Balti riikide ajakirjanduse kinnitusest, et mingil viisil ei sekkuta Balti riikide siseasjadesse, kirjeldab Nauticus kolme riigi „ametlikku optimismi", mis

valitses kõnedes ja leheartiklites. Selles kodanikke rahustavas, aga alusetus propagandas kuulutati muu hulgas, et alistudes Nõukogude Liidu nõudmistele olid Balti riigid üles näidanud ettenägelikku poliitilist realismi ja „tarka paindlikkust", võrreldes Soome „lühinägeliku kangekaelsusega ja reaalsusest võõrdumisega", mille tagajärjel on Soomes nüüd sõda. „Moskva ees lipitseti - soomlaste meelest lausa vastikult," kirjutab Nauticus. „Avalikul sõnal oli teatud kohustus oma maa poliitikat ülistada, aga rahva terve vaist loomulikult ütles, et kaudselt sõdib Soome ka Balti riikide vabaduse eest."

Täiesti õigesti juhib autor tähelepanu hiljem samal sügisel tekkinud tülile, kui Nõukogude Liit nõudis Balti riikidelt baasideks ka selliseid piirkondi, mida algsetes lepingutes ei mainitud.

Väga põhjalikult käsitleb Nauticus 1940. aasta suve. Teerull läks liikvele Leedust, kellele Moskva esitas juuni keskel süüdistuse vene sõdurite julmas kohtlemises. Väideti, et Leedu oli rikkunud vastastikuse abistamise pakti ning peale kõige muu sõlminud Läti ja Eestiga Nõukogude Liidu vastase sõjalise liidu. Seepärast tuli Leedus kokku panna uus valitsus ja lubada Leedusse tuua „piisav arv" Nõukogude vägesid. Samasuguse ultimaatumi said kohe ka Läti ja Eesti.

„Nägime, et ultimaatumite peamine argument oli hirm. Nõukogude Liit kartis, et Balti riigid on ohuks tema piiride puutumatusele. Vägevalt, oma sõjalise võimsusega kelkivalt riigilt oleks oodanud küll veidi rohkem eneseuhkust," ütleb Nauticus sarkastiliselt. Ta kahtlustab, et süüdistus sõjalise liidu loomises oli alusetu, nagu see tänapäeva teadmiste põhjal tõesti ka oli.

Baltikumi idealistid

Rääkides Balti riikides 1940. aasta juunis moodustatud uutest valitsustest juhib Nauticus tähelepanu sellele, et nende liikmed, üksikud välja arvatud, ei olnud kommunistid. Leedu peaminister Justas Paleckis oli „armas idealist" ja Eesti Johannes Vares-Barbarus „oli algselt originaalsust taotlev modernistlik luuletaja". Usk Nõukogude Liidu lubadustesse ja nõukogude korra headesse külgedesse meelitas kõigis kolmes riigis mehi „nõukogude-sõbralikesse" valitsustesse. Need pandi kokku ..heausksetest, heade kavatsustega idealistidest".

Alles hiljem selgus julm tõde. „Need mehed mängisid heauskselt oma riigid Nõukogude Liidu kätte," rõhutab Nauticus. ..Neile võib kaasa tunda, aga miski ei suuda enam nende kergeusklikkust heaks teha. |— J Nad etendasid mõnda aega kurba ja naeruväärset osa, seejärel heideti nad üle parda."

Tagantjärele teamegi nüüd, et vaid üksainus Varese valitsuse liige pääses arreteerimisest ja vägivaldsest surmast.

Rohkesti ruumi pühendatakse 1940. aastal kõigis kolmes riigis toimunud juulivalimistele. Autor peab oluliseks mainida, et juba kandidaatide ülesseadmise ajal püüti mitmesuguste ettekäänetega kõrvale tõrjuda ..sobimatud" kandidaadid, mis ka hästi korda läks. Eestis pääses nimekirja vaid üks „sobimatu", Jüri-Rajur Liivak, keda ka Nauticus mainib. Autor juhib tähelepanu sellelegi, et valimispropagandas ei räägitud sõnagi Balti riikide liitmisest Nõukogude Liiduga, mille uued „parlamendid" kohe esimeseks ära otsustasid.

Juulivalimiste tulemused, kus kommunistid said ametliku statistika järgi tublisti üle 90 protsendi häältest, võtab Nauticus kokku sõnadega: „Mida need arvud väärt on, taipab iga mõtlev inimene. Aga välismaal oli neil tohutu mõju."

Tõepoolest, katsudes iga hinna eest jätta muljet, nagu oleks Balti riikide liitmine Nõukogude Liiduga legitiimne - mida see loomulikult ei olnud - õnnestuski Stalinil lääneliitlased oma tahtmise alla painutada ning panna nad nõustuma Eesti, Läti ja Leedu annekteerimisega.

Hoiatus Soome vasakäärmuslastele

Jätkem Nauticuse raamatu lugejale vabadus avastada ja teha ise omad järeldused, kuid mõnele seigale tahaks siiski veel tähelepanu juhtida.

Teosest võib selgelt välja lugeda sõnumi, õigemini hoiatuse Soome lahe põhjakalda vasakäärmuslastele, kes uskusid Nõukogude propagandat ning lasksid end vaherahu ajal selle ideoloogiast kaasa kiskuda, muu hulgas sõprusühingut moodustades. Nõukogude Eestis olid töölised kaotanud oma privileegid ja õigused ning „kõige kurvem on eesti kommunistide seis, kes andsid endast vastutulelikult kõik, et mängida oma riik vene isandate kätte". Nauticus nimetab neid naiivselt idealistlikeks kommunistideks ja karjeristideks. Hilisemate arengute põhjal teame, et paljud eesti vasakpoolsed lasksid end oma idealismis ninapidi vedada: nagu Varese ..rahvavalitsuse" liikmed, likvideeriti ka nemad õige pea.

Oma jutustuse usutavuse nimel väldib Nauticus täiesti teadlikult räiget propagandistlikku stiili. Ta pigem kirjeldab sündmusi oma kommentaare üsnagi ettevaatlikult lisades. Tõsi, sündmuste dramaatilisus ise muudab ka tasakaaluka teksti emotsionaalseks, aga selles ei olnud süüdi Nauticus.

Nauticus rõhutab ka, et allikatesse peab suhtuma kriitiliselt. Kuna mainitud Šeiniuse teos põhines autori isiklikel kogemustel, ütleb Nauticus, et ..objektiivset tõde otsides tuleb Leedu isamaa-armastaja isiklikest arvamustest mõjutatud mälestustesse loomulikult kriitiliselt suhtuda". Ja kuna Nauticus aimab ette lugeja küsimuse, kui palju on alust

kuulujuttudel, mis räägivad Nõukogude Eestis valitsevast terrorist, vastab ta talitsedes: ..Kõigepealt tuleb öelda, et kuulujutud mõnevõrra loomulikult liialdavad, kirjeldades Eestis valitsevaid olusid." Seejärel ta vaid konstateerib, et on toime pandud arreteerimisi ja küüditamisi, ega paisuta teemat. Tõsi, kõige massilisem küüditamine oli alles ees; see toimus 1941. aasta juunis just enne sakslaste tulekut.

Päris raamatu lõpus rõhutab Nauticus veel kord, et Eesti olukorda kirjeldades on ta teadlikult vältinud musti värve. „Seetõttu ei ole meie Eesti olude kirjeldus sugugi sünge." Elu riigis oli esialgu „siiski talutav" ning rahvas üritas huumori abil üle olla välistest raskustest ja nõmedustest. Kuid pärast neid võrdlemisi optimistlikke sõnu, vahetab autor üllatuslikult tooni: „Omcti oleks Eesti ja eestlaste suhtes ebaõiglane, kui me ei tunnistaks tõsiasja, et tegelikult on elu Eestis kurb ja ahistav ning läheb iga kuuga ikka raskemaks taluda..."

Pärast Teist maailmasõda tõrjuti „Tõde Eestist, Lätist ja Leedust" kõrvale nii teosena kui ka piltlikult. 1944. aasta sügisel Soome tulnud liitlaste järelevalvekomisjoni käsul ja justiitsministeeriumi algatusel muudeti ..poliitiliselt kahtlased" raamatud üldsusele kättesaamatuks. Raamatukogudest kadusid nii Nauticuse „Tõde Eestist, Lätist ja Leedust" kui ka Seiniuse ja Siirase teosed. Ja kui sama aasta oktoobris saadeti raamatukauplustele müügikeelu alla pandud raamatute nimekirjad, olid sealgi kirjas mainitud autorite teosed.

2008. aastal täitub sada aastat Mika Waltari sünnist ning 90 aastat Eesti, Läti ja Leedu iseseisvate riikide rajamisest, ka nende 1940. aastal kaotatud iseseisvuse taastamisest saab täis peaaegu kaks aastakümmet. Nüüd võib soome lugeja vabalt tutvuda taksiimilena avaldatava Nauticuse pikka aega surnuks vaikitud klassikalise teosega.

SAATF.SÕNA MINU KAASMAALASELE, SOOME LUGEJALE

1940. aasta suvest alates ei tea meie rahvas kolmest Balti riigist, Eestist, Lätist ja Leedust, midagi, nende kohal lasub surmavaikus, mis võtab südame alt külmaks. Välismaailmast äralõigatuna on nad kadunud selle silmist läbitungimatusse pimedusse. Teame, et nad on veel elus, aga me ei tea, milliseks on kujunenud kogu rahva saatus ja iga üksiku inimese elu pärast Nõukogude Liiduga liitmist, sest selle kohta liigub väga vastukäivaid ja kummastavaid arvamusi, millele lisavad värvi nii- või teistsuguste liialdustega kuulujutud.

Ainukesed laiale üldsusele kättesaadavad infoallikad on ühelt poolt Nõukogude Liidu raadios ja ajalehtedes muu nõukogude propaganda seas aeg-ajalt vilksatavad sõnumid selle kohta, kuidas need kolm rahvast üha kindlamalt koonduvad rahvaste isa Stalini helge päikese alla. Teiselt poolt ilmuvad Rootsi lehtedes vahetevahel kirjeldused terrorist, masendusest ja viletsusest, mis erapooletule lugejale tunduvad kohati niisama liialdatud. Soome ajalehed on hoopis lakanud avaldamast Balti riikide kohta muid uudiseid kui need, mida levitab Nõukogude Liidu ametlik teadeteagentuur.

Oma iseseisvusaastate jooksul sai Eesti, meie naaberriik ja hõimurahvas, soome rahvale lähedaseks. Teda aitasid tundma õppida paljud isiklikud sõprussidemed, mitme majandus- ja vaimueluvaldkonna vahelised kontaktid ning nii seltside ja liitude kui ka üksikisikute vastastikused külaskäigud. Kõik

need suhted katkestati vägivaldselt ja sunniviisil, kui Eesti Nõukogude Vabariik ühines Nõukogude Liiduga. Tõsi küll, ka praegu võib saata Eestisse kirju ja neid sealt vastugi saada, parimal juhul võtab kirja kohalejõudmine vaid 3—4 päeva, aga selle sisu ei ütle midagi, ei vasta ühelegi murelikule küsimusele. Kirjad räägivad vaid pealiskaudsetest asjadest. Kirja saatja hirm tsensuuri ja sellega seotud jälgimise ees võib olla isegi sedavõrd suur, et ta kirjutab soome sõbrale lähetatud tervituskaardile vaid oma nime - ei midagi muud, - andes niiviisi märku, et on vähemalt veel elus ja vaba.

1941. aasta algusest ei saa enam Eesti lehti välismaale tellida. Neid on võimalik saada ainult siis, kui mõni sõber või tuttav neid posti teel läkitab. Saatja peab lehed isiklikult postkontorisse viima ja seal ütlema, et tahab need välismaale saata. Võib juhtuda, et teda sel puhul väga põhjalikult üle kuulatakse. Ja nii tehakse hoolimata sellest, et nii nagu raadio, on ka ajalehed täielikult rakendatud uue korra teenistusse.

Kõige kindlamat ja tõesemat infot Eesti praeguste olude kohta võib saada eri ühiskonnakihtidesse kuuluvatelt põgenikelt, kes eluga riskides ikka veel aeg-ajalt tulevad Soome ja Rootsi. Aga suust-suhu liikudes ja avalikkuse eest varjatuna paisuvad lood liialdusteks ja muutuvad kuulujuttudeks, mis teadmatust ja ebakindlust veelgi suurendavad, nagu see kuulujuttude puhul alati on.

On ka mõistetav, et põgenikud, kes Eestist pääsemiseks on oma elu kaalule pannud, üritavad üleelatud kogemuste, põgenemise põhjuste ning võimalike tulevikulootuste pärast teadlikult või ebateadlikult liialdada ja tõsiasju süngemaks muuta. Sellepärast on nende jutustusi vaja võrrelda teiste inimeste käest kuulduga, neid hoolikalt sõeluda ja kontrollida nende võimaluste piires, mis kõigele vaatamata on olemas, et veenduda Eesti olukorra suusõnaliste kirjelduste tõepärasuses.

Soome rahval on õigus teada tõde Balti riikide saatuse ning eriti meie hõimurahva ja naabermaa Eesti igapäevaelu kohta just nüüd. Meie, soomlased, oleme praegu niisuguses olukorras, kus meid võib aidata tõde ja ainult tõde, mille põhjal võime teha oma järeldused ja mis annab meile vajaliku õppetunni.

Käesoleva raamatu eesmärk on selgitada seda tõde nii palI LI, kui praegustes oludes kasutada olnud andmete põhjal on võimalik teha, andes edasi taktid neid ilustamata ja nende avalikustamist kartmata.

Kõigepealt kirjeldame Balti riikide saatusedraamat 1939. aasta sügisest 1940. aasta suveni. Seda on suhteliselt kerge teha, sest tegemist on ajalooliste sündmustega, mille kohta on juba olemas trükis avaldatud materjali. Seda täiendavad väljavõtted Nõukogude Liidu ajalehtedest ning pealtnägijate kirjeldused, juhul kui need on omavahel kokku langenud.

Saatusedraamaga lähemalt tutvudes saab selgeks, mis oleks juhtunud Soomega, kui see 1939. aasta sügisel andnuks järele Nõukogude Liidu nõudmistele. Saame ka näitliku pildi Nõukogude Liidu poliitilisest taktikast, nii et iga lugeja võib ise seda meie oma riigile kohandada.

Seejärel püüame anda ettekujutuse naaberriigi Eesti oludest pärast Nõukogude Liiduga liitmist, püüame heita valgust tavalise inimese argielule ja saatusele praeguses Eestis. Ametlikud andmed on pärit Nõukogude Liidu ja Eesti ajalehtedest ning raadiost. Aga põhilise osa informatsioonist moodustavad pealtnägijate kirjeldused, kui need on omavahel kattunud. Nende põhjal tehku lugeja omad järeldused.

Malmös, 12. aprillil 1941.

Nauticus.

ISESEISVAD EESTI, LÄTI JA LEEDU

Vaatamata jõhkrale ja järjekindlale venestamisele ci õnnestunud tsaarivalitsusel lämmatada eestlaste, lätlaste ja leedulaste rahvuslikku ühtsust ning rahvuskultuurilisi taotlusi. Kõik kolm rahvast erinevad venelastest nii etnograafiliselt kui ka ajalooliselt. Oma tähtis osa venestamisvastases hoiakus oli usul. Eesti ja Läti on protestantlikud riigid, Leedu katoliiklik maa.

Rahvusliku rõhumise jõhkrusest rääkides tasub mainida, et enne 1905. aastat ei olnud leedulastel õigust emakeelsele ajalehele. Lecdukeelse palveraamatu omamise eest võis saada vanglakaristuse.

Rõhumist ja vägivalda trotsides, pärast lugematuid ohvreid ja kannatusi kuulutasid Eesti, Läti ja Leedu end 1918. aastal iseseisvaks. Maailmasõjajärgne poliitiline olukord võimaldas teostada mitme sugupõlve unistuse. Tõsi, need vapustusteaastad ei möödunud ilma verevalamiseta. Lähtudes rahvaste enesemääramisõigusest, tunnustasid maailma juhtivad riigid kõigi kolme riigi iseseisvust, ja kui aeg kätte jõudis, said neist ka Rahvasteliidu liikmed.

Järgnevatel iseseisvusaastatel aset leidnud aineline ja vaimne rikastumine oli piisav tõend, et need kolm riiki olid riiklikuks iseseisvuseks küpsed. Kui meenutada, et nad alustasid oma iseseisvuse teed mitu korda suuremast madalseisust kui Soome, kuna nad olid sõjast laastatud, vaeseks tehtud ja korduvalt paljaks röövitud, siis on kõigis kolmes riigis kahekümne iseseisvusaasta jooksul saavutatu ära teeninud austuse ja lugupidamise.

Eesti, Läti ja Leedu on olemuselt põllumajandusmaad. Tsaarivõimu ajal elas maarahvas tröödstitus viletsuses vene, saksa ja poola mõisnike rõhumise all, oludes, mille kõrval näiteks Soome torparite probleemid sootuks kahvatuvad. Kolme uue riigi kõige tähtsam probleem oligi maa põhjalik reformimine, mille tulemusel tõusis põllumajandustoodang Eestis umbes 40%, Lätis rajati üle 190 000 uue talu. Ainelise jõukuse loomisel oli väga oluline koht ühistegevusel, eriti Eestis ja Leedus. Maameeste ühistud olid paljude leedulaste uhkus, tänu nendele tekkisid Leedu eksport, kaubandus ja tööstus. Leedu maapiirkonnad jätsid naaberriigi Poolaga võrreldes juba välisel vaatlusel jõukama mulje.

Kõigi kolme riigi majanduselu jõudis suhteliselt kiiresti tervele ja tugevale põhjale. Nende iseseisvuse materiaalsed eeldused olid täiesti piisavad. Sellest andsid tunnistust (maailma majanduskriisi aastaid arvesse võtmata) positiivne kaubandusbilanss ja stabiilsed valuutad. Ka elanike üldine elutase oli rahuldav, see oli kõige kõrgem Lätis, kõige madalam Leedus.

Pealinnade Tallinna, Riia ja Kaunase välisilme muutus uueks ja moodsaks. Kesklinnas domineerisid mitmekordsed kivimajad, trammi- ja autobussiliinid tagasid hea liikluse. Teeolude paranedes pandi käima bussiliinid maa-asulatesse, mis elavdas maaelu ja parandas maainimeste ainelisi elutingimusi.

Eesti, Läti ja Leedu üldine haridustase oli juba tsaariajal märgatavalt kõrgem kui Venemaal. Iseseisvuse ajal muutus kultuurielu kõigis kolmes riigis elavaks ja mitmekülgseks. Sihikindlalt viidi ellu üldise koolikohustuse seadust. Asutati keskkoole ja tehnikakoole. Riia ülikoolis oli lõpuks üksteist

teaduskonda, Tartu ülikoolis kaheksa. Asutati Tallinna Tehnikaülikool. Kaunasesse rajati esimene ülikool, selle õppejõudude seas oli terve hulk kuulsaid teadlasi.

On iseenesest selge, et iseseisvuse ajal pandi rahvusliku kultuuri eri vormidele kogunisti uus alus. Eesti kirjanduse tase tõusis kõrgele, selle parimad saavutused jõudsid teistesse keeltesse tõlgituna maailmakirjandusse. Iseseisvuse ajal ilmus Eestis kokku rohkem raamatuid kui kogu 400 aastat kestnud võõrvõimu ajal. Eesti teater äratas tähelepanu kõikide välismaalt tulnud külaliste hulgas. Erakordselt kõrge kunstiline tase oli Tallinna Töölisteatril ja sümfooniaorkestril.

Need positiivsed faktid, mida eespool pisteliselt, ilma põhjalikuma süvenemiseta meelde tuletasime, on vaid medali üks pool. Sisepoliitiline areng, mis kõigis kolmes riigis läks otsekui ühe skeemi järgi, ei olnud suutnud suurendada kolme rahva seesmist tugevust. Saabuv saatuslik hetk leidis eest kolm väliselt rahulikku, aga sisemiste lahkhelidega rahvast.

Need faktid on soome lugejal teada, seetõttu ei ole rohkem pistelisi näiteid vaja tuua ega siinkohal ajalugu lähemalt uurida. Võime hakata jälgima sündmusi, mis viisid Balti riikide iseseisvuse hävitamiseni.

ISESEISVATE BALTI RIIKIDE SUHTED NÕUKOGUDE LIIDUGA

Leedu suhteid naaberriikidega dikteeris tema asukoht Saksamaa ja Poola kõrval. Memeli- ja Vilniuse-probleemi tõttu pidas ta Nõukogude Liitu pigem kaitsjaks ja enda olemasolu tagajaks kui vastaseks. Leedu muistse pealinna Vilniuse Poolale jäämine tekitas kaotuskibeduse, mis mürgitas iseseisva Leedu siseriiklikku atmosfääri.

Ka Eestis ja Lätis võis kogu nende iseseisvuse kestel täheldada teatavat umbusklikkust ja toredust Saksamaa vastu, mis on mõistetav, kui meenutada, et nad pidid oma vabaduse lunastamiseks relv käes võitlema ka Saksa vabatahtlike väekoondise vastu. Laiades ringkondadeski peeti kahest halvast Venemaad ehk siiski natuke paremaks. Nõukogude Liiduga püüti siiralt arendada rahumeelseid suhteid ja jõuda vastastikuse mõistmiseni. Arvati, et 1926. aastal Läti ja 1932. aastal Eestiga sõlmitud mittekallaletungi leping muudab riikidevahelised sõbralikud suhted püsivaks.

Tagantjärele vaadates on ilmne, et Nõukogude Liidu jaoks oli rahuperiood naabritega vaid teatud hingetõmbeaeg. Formaalselt oli ta muidugi Balti riikidest, Venemaa endistest provintsidest, loobunud, aga bolševike partei meelest said kolm riiki iseseisvuse ainuüksi seetõttu, et tollane olukord oli olnud Venemaale ebasoodne.

Juba 1924. aasta detsembris tehti Eestis bolševistliku riigipöörde katse. Relvastatud kommunistid üritasid vallutada

valitsushooned ja muud olulised asutused Tallinnas, kuid mäss suruti maha vähem kui nelja tunniga, sest rahvas astus otsekohe mässulistele vastu. Järgnenud kohtuprotsessi käigus selgus, et kaks kolmandikku mässulistest oli tulnud Eestisse Nõukogude Liidust, kus nad olid saanud erikoolituse kodusõjataktikas. Relvad olid Vene päritolu. Strateegiline plaan oli koostatud Leningradis. Samal ajal oli Eesti piiri äärde koondatud kolm Vene diviisi. Need pidid üle piiri marssima kohe, kui välja kuulutada kavatsetud Nõukogude Eesti valitsus raadio teel Nõukogude Liidult abi palub. Aga riigipöördekatse suruti nii kiiresti maha, et abipalvet ei jõutud saata.

Huvipakkuva näitena selle kohta, kuidas Nõukogude valitsus tasub oma teenekatele abilistele, mainigem, et selle mässukatse juht oli eestlane Anvelt, kes kadus jäljetult 1938. aastal Nõukogude Liidus peetud suurte kohtuprotsesside ajal, nagu sajad teisedki parteiliikmed. Levis kuuldus, et ta lasti maha. See paistab olevat tõsi, muidu ilmselt oleks Anvelt 1940. aastal Eestis välja ilmunud mõne niisuguse ülesandega ja sellises ametis nagu Kuusinen Soome sõja alguses Soomes. Praeguses Eestis pole Anveltit siiski näha olnud.

Mainitud riigipöördekatse on räige näide Nõukogude Liidu jõhkrast tegutsemisest ja plaanist Eesti suhtes. Pärast mässu muutus tegevus Balti riikides varjatuks ja palju ettevaatlikumaks. Aga kõigis kolmes Balti riigis oli kogu iseseisvuse ajal märgata Kominterni kihutus- ja ettevalmistustööd, mille eesmärk oli valmistada riigis ette kodusõda, kihutustöö kõrval tegelesid kommunistid ka laiaulatusliku sõjaväespionaažiga. Arvukate kohtuprotsesside käigus õnnestus tõestada, et jäljed viivad Moskvasse, aga kui selle kohta üritati protest esitada, tegi Moskva näo, nagu ei teaks ta midagi, ja teatas, et tema ei vastuta rahvusvahelise Kominterni tegude eest.

Oõnestustööle ohverdatud suurtest rahasummadest ja

agentide rohkusest hoolimata olid tulemused suhteliselt kesised, kuigi sisepoliitilised olud pakkusid salajasele kihutustööle eluga rahulolematute näol soodsat pinnast. Arvati, et enne otsustavate sündmuste algust toetas salaja kommuniste umbes 3-4 % Eesti elanikest. Lätis võis kommunistide varjatud toetajaid olla veidi rohkem.

Nõukogude Liiduga külgnev piir jäi siiski kindlalt suletuks, ent rahumeelsetest suhetest hoolimata tuli piiril ette mitmesuguseid intsidente. Need üritati maha vaikida, niisamuti nagu katsuti silm kinni pigistada Kominterni tegevuse suhtes. Arvati, et Balti riikide iseseisvuse parim tagatis on tüliküsimused Saksamaa ja Nõukogude Liidu vahel, seetõttu peeti poliitiliselt esmatähtsaks säilitada Nõukogude Liiduga sõbralikud suhted ja vastastikune mõistmine. Edendati majandus- ja kaubandussidemeid, üritati arendada vastastikuseid kultuurisuhteid, korraldati reise Nõukogude Liitu, intelligents oli vaimustuses Nõukogude Liidu kirjandusest ja teatrielust. Taustal säilis teatud ettevaatlikkus ja umbusk. Teame muidugi sedagi, et aeg-ajalt arreteeriti kommuniste. Aga kahtlemata võib öelda, et Eesti ja Läti arendasid suhteid Nõukogude Liiduga lootusrikkalt ja heas usus, kõigiti üritades teha nägu, nagu ei märgataks Kominterni sisseimbumist, ja näidata kõike heas valguses.

BALTI RIIGID - PANUS MAAILMAPOLIITIKAS

Vahepeal olid hiiglaslikul maailmapoliitika malelaual nupud tasapisi ritta seatud ja positsioonid uue maailmasõja avanguks sisse võetud. Nõukogude Liit oli suurriikide vahelises mängus suur tundmatu. Kogu 1939. aasta suve kestsid kohtumised, kus Inglismaa ja Prantsusmaa üritasid teda enda poole meelitada. Balti riikide kohale langes sünge vari, sest juba käisid kuuldused, et Nõukogude Liit oli nende suhtes nõudmisi esitanud. Tõenäoliselt oli kõne all olnud ka Soome saatus. Nii või teisiti, Inglismaa ja Prantsusmaa ei pidanud võimalikuks nendele nõudmistele vastu tulla. Võib-olla rajasid nad oma arvestuse lootusele, et natsionaalsotsialistlik Saksamaa ja bolševistlik Venemaa on täielikud vastandid ja leppimatud vaenlased, võib-olla arvasid nad, et Balti riikide loovutamine oleks nende poliitika täielik läbikukkumine, mis tooks korvamatut kahju demokraatia ideele. Igatahes jooksid läbirääkimised liiva, ja 24. augustil 1939 tabas kui välk selgest taevast maailma teade, et Nõukogude Liit ja Saksamaa on sõlminud mittekallaletungi lepingu, mis sai maailma saatuse otsustajaks.

Vaevalt Balti riikide või Soome üldsus kohe esimestel päevadel tajus lepingu tähendust muul viisil, kui vaid ebamäärase rõhuva eelaimusena. Aga siis marssisid Saksa väed Poolasse, Poola murdus, ja teinud kindlaks, et riigi vastupanuvõime on hävitatud, kiirustas Nõukogude Liit võtma saagist oma osa. Neil kriitilistel päevadel oli aga tingimata vaja hoolitseda selle eest, et Balti riikides ei tekiks mingit „asjatut" ärevust, mis sunniks neid võib-olla mingeid meetmeid rakendama. 18. septembril teataski Nõukogude Liit pidulikult ja kirjalikult, et peab tähtsaks ja austab igati Balti riikide erapooletust. Sama kinnitati ka Soomele.

Juba enne ametlikke kinnitusi teatas välisasjade rahvakomissar Molotov isiklikult vähemalt ühele Balti riigi saadikule tema audientsil Moskvas, et tal ei sobi küll mingit vannet andma hakata, aga varem sõlmitud mittekallaletungi leping jääb riikidevaheliste suhete aluseks ja sellest lepingust kavatsetakse ka kinni pidada.

Meeles mõlkuvatest halbadest aimustest hoolimata püüdsid Balti riigid ikka veel suhtuda oma võimukasse idanaabrisse siira usaldusega. Septembri algupoolel sõitis Moskvasse komisjon, et uuendada ja laiendada Eesti ja Nõukogude Liidu vahelist kaubanduskokkulepet, nii et see vastaks kummagi poole huvidele suursõja tõttu kujunenud uues olukorras. Läbirääkimised kulgesid üsna sõbralikus õhkkonnas ja Nõukogude Liidu Eesti suursaadik andis 22. septembril Eesti välisministrile Selterile kutse Moskvasse sõita, et uuele kaubanduskokkuleppele alla kirjutada. Üllatuslikult teatati aga maailmale, et Eesti välisministrile antakse Moskvas allakirjutamiseks hoopis teistsugune ja muid küsimusi puudutav leping. Lepingu sõlmimiseks oli juba leitud sobiv ettekääne ning lepingu õigustamiseks oli alustatud jõulist propagandat nii Nõukogude Liidu elanike kui ka välismaailma hämamiseks.

ALLVEELAEV ORZELI LUGU

Kui Poola sõjajõud oli hävitatud, saabus Tallinna sadamasse Poola allveelaev Orzel. Rahvusvahelise seaduse kohaselt peeti laev kinni eesmärgiga see relvitustada ja interneerida. Aga 17. septembril, täiesti ootamatult, vangistas laeva meeskond seda valvama määratud eestlased ja laev kadus teadmatusse. Rannakaitsepatareid avasid küll tule, kuid laeval õnnestus pääseda avamerele. Seal pandi eestlased parvele ja lasti vabaks. Neil õnnestus pääseda Gotlandile. Pärast seiklusrikast reisi jõudis Orzel Inglismaale ja liitus Inglise laevastikuga.

Isamaa-armastusest oma elu ohtu pannes päästsid hulljulged poolakad ühe allveelaeva liitlastele. Ajaloo iroonia on, et kaudselt tegutsesid just need mehed Nõukogude Liidu heaks, andes oma teoga ettekäände iseenda vaenlasele. Näiliselt on Balti riikide iseseisvuse hävimine nende süü.

Kuid liiga raskeid südametunnistuse piinu ei ole vaja neil tunda. Võime olla päris kindlad, et kui Orzelit ei oleks olnud, oleks Nõukogude Liit vajalikul hetkel leidnud mõne muu sobiva ettekäände või vajaduse korral selle ise tekitanud. Meil, soomlastel, on Mainila lasud hästi meeles...

Igatahes kasutas Nõukogude Liidu ametlik teadeteagentuur TASS otsekohe ära Orzeli põgenemise fakti ja alustas häbematut kihutustööd Eesti riigiametnike vastu. TASS andis mõista, et Eesti ametnikud olid andnud Orzelile võimaluse põgeneda, nad olid laeva koguni toiduainetega varustanud. Ja otse loomulikult kujutas Orzeli vaba liikumine erakordset ohtu Nõukogude Liidu laevastikule.

Eesti tegi kõik võimaliku, et juhtunut klaarida. Ametnikud, kes kõige kõrgemal tasandil vastutasid selle eest, et ettevaatusabinõud ei olnud küllaldased ja Orzel pääses põgenema, lasti ametist lahti. Aga muidugi ei olnud kõigest sellest abi. Nõukogude Liit nimelt väitis, et kui selline asi oli korra juba juhtunud, ei või ta ennast enam turvaliselt tunda. Eestile tehti ettepanek sõlmida vastastikuse abistamise leping ja nõuti Nõukogude Liidule õigust rajada sõjabaasid Eesti saartel ja mandril. 26. septembril sõitis Eesti delegatsioon Moskvasse nimetatud lepingu üle läbi rääkima. Kindluse mõttes „juhtus" samal ajal Narva lahel intsident Vene aurulaevaga Metallist, mida olevat torpedeeritud. On põhjust mainida, et sedasama laeva, mis väidetavalt oli põhja lastud, nähti oktoobri keskel ühes Inglismaa sadamas, kus ta ilma ühegi vigastuseta seisis. Laeva pilt ilmus ajalehes Times. Aga mis sellest! TASS levitas uudist, et Eesti rannikul liiguvad tundmatud allveelaevad. Ja kuna Eesti ei ole suuteline oma erapooletust kaitsma, korraldas Vene laevastik demonstratsiooni Tallinna reidil — ega tundnud mingit hirmu nende tundmatute allveelaevade ees. Vene lennukid lendasid Eesti õhuruumis, ja nii õnnestus sundida Eestit 28. septembril tollele vastastikuse abistamise paktile alla kirjutama. See oli esimene samm Eesti iseseisvuse hävitamise teel.

SIIS TULI LÄTI KORD

Balti riikide vahel ei olnud mingit koostööd. Vastupidi, nende juhtkonnad tundsid üksteise vastu umbusku ja omavahelist kadedustki, mida isegi ühine oht ei suutnud kõrvaldada. Šokeerival viisil meenutasid Läti ja Leedu jäneseid, kes pead põõsasse pistes üritasid uskuda, et jäävad nähtamatuks, sel ajal kui Eesti saatust otsustatakse. Vahetult enne seda, kui Eesti paktile alla kirjutas, ei teadnud Läti välispoliitika juhid midagi Eestile esitatud nõudmistest ega Eesti suhtumisest neisse. Eesti oli ehk Orzeli juhtumis tõesti süüdi, aga Läti ja Leedu olid ju süütud.

Niisiis, 2. oktoobril läks Läti välisminister Munters Molotovi kutsel Moskvasse. Ta sai kaasa laialdased volitused, ja keegi ei olnud üllatunud, kui 5. oktoobril saabus Riiga teade, et Läti ja Nõukogude Liidu vahel on sõlmitud samasugune vastastikuse abistamise pakt nagu Eesti ja Nõukogude Liidu vahel. Oli juhtunud halvim, teha ei olnud midagi. Läti jaoks ei olnud vaja isegi mingit ettekäänet, see alistus lihtsalt niisama. Ja mida oligi tal enam teha.

LEEDU SAI VILNIUSE, AGA.

Ei ole midagi imestada, et mõni päev hiljem, 10. oktoobril, kirjutas ka Leedu alla samasisulisele vastastikuse abistamise paktile, nagu olid teiste Balti riikide omad. Leedu suhtumist on ehk veel kergem mõista, kui arvestada seda, et lepinguga anti talle tagasi tema muistne pealinn Vilnius. Teisiti öeldes, Leedu sai oma väikese osa Nõukogude Liidu vallutatud Poola territooriumist ja nii hüvitati Poola tehtud ülekohus, mis oli valutava haavana mürgitanud eneseväärikustunnet kogu iseseisvuse aja. Ei ole ime, et lepingu see osa tekitas Leedu kõikides ringkondades suisa vaimustust ja muutis pimedaks lepingu ülejäänud sisu suhtes. Üritati hoopis mõelda, et vastastikuse abistamise pakt ja Nõukogude Liidu baasid võib-olla tõesti kaitsevad Leedu iseseisvust Saksamaa kasvava võimsuse eest.

Nõukogude Liidu propaganda andis oma parima, et näidata end Leedu vana unistuse täideviijana. Nõukogude Liit võttis endale Leedu kaitseingli uhke rolli. Õilsalt ja omakasupüüdmatult, oma huve arvestamata oli ta täitnud väikese väeti rahva lootuse. Pravda sõnul oli Nõukogude Liit oma ideaalidele truuks jäädes hüvitanud niiviisi „ühe ajaloo suurima ülekohtu".

Vilniuse tagasisaamine tekitas Leedus tõepoolest ilmselget rõõmu. Sellest hoolimata tajuti sisimas ja salamisi, et ühtlasi oli kaotatud midagi väärtuslikku. Leedu valitsuse häälekandja kirjutas 12. oktoobril 1939: „Me ei küsi, mis on Vilniuse tagasisaamise hind."

Nüüd teame, et selle eest tuli maksta väga kõrget hinda. Leedu riigimehed võivad tagantjärele kibestunult meenutada muinasaegadest pärit poliitilist õpetust, mida kokkuvõtlikult väljendab lause: „Kardan danaoslasi isegi siis, kui nad kinke toovad." Kõigest hoolimata oli mõistetav see, et nad lasksid end pimestada. Nad lootsid ju parimat.

Leedu riigimehed võitsid Vilniuse, aga kaotasid Leedu.

SÜÜDISTUSED SOOMELE

Enne kui hakkame tutvustama Balti riikidega sõlmitud abistamislepingute sisu, on põhjust mõne sõnaga puudutada Soome olukorda ajal, kui Balti riikide saatusedraama esimene vaatus läbi sai.

Soome oli ju järjekorras neljas, kes pidi Moskvas läbirääkimiste laua taha istuma. Sündmuste käik on meile teada. Olles küll valmis tegema mõistlikke kompromisse, lükkas Soome ülepaisutatud nõudmised tagasi ja tegi seejärel läbi oma ajaloo kõige üksildasema ja karmima sõja, pidades lahinguid Soome hangedes.

Vene rahvale põhjendas Nõukogude Liit Soomele esitatud nõudmisi sellega, et Soome ohustas Nõukogude Liidu turvalisust. Soomlased olid ehitanud Karjala maakitsusele rünnakuplatsdarmi, kust Soome kavatses Nõukogude Liidule kallale tungida kohe, kui on operatsiooni koos suurte imperialistlike riikidega ette valmistanud. Nii seletatakse asja Punaarmee välja antud mahukas Soome sõda käsitlevas mälestusteraamatus. Nõukogude Liidu kangelane armeekindral Zukov kirjutab seal sõna-sõnalt järgmist:

„Nõukogude armeele tõi Soomes peetud sõda raskeid katsumusi. Keset metsi, soid ja lund pidi armee võitlema liitunud imperialistlike jõududega. Imperialistid olid muutnud Kanala kannase tohutuks, tänapäevaselt kindlustatud alaks. Nad toimetasid valgesoomlastele ülimoodsaid relvi ja abistasid neid sõjaliste ekspeditsioonidega, mida nimetati ..vabatahtlikeks"."

Need Soome sõdurid, kes Karjala maakitsusel võitlesid, teavad, milline too hirmuäratav ja Nõukogude Liidu turvalisust ohustav Mannerheimi liin — mille ehitamist alustati 1939. aasta suvel ja mis valmis kogu rahva ühise vabatahtliku tööga, — oma olemuselt tegelikult oli. Kõige paremini iseloomustab seda anekdoot, et pärast rahu sõlmimist olevat venelased suure hoolega otsinud Mannerheimi liini ja kui seda ei leidnud, nõudsid vihaselt, et soomlased liini tagasi tooksid.

Rahulepinguga kaotasime palju. Kaotasime rohkem kui Nõukogude Liit 1939. aasta sügisel Soomelt nõudis. Aga seeeest säilitasime oma iseseisvuse ja vabaduse. Tagantjärele tarkusena on õpetlik näha, kui palju lõpuks kaotasid Balti riigid, kes vastu hakkamata allusid Nõukogude Liidu „õiglastele ja mõistetavatelele" nõudmistele.

VASTASTIKUSE ABISTAMISE PAKTIDE SISU

Eesti ja Nõukogude Liidu vahel sõlmitud vastastikuse abistamise paktiga tegid Eesti ja Nõukogude Liit riikidevahelise kaitselepingu, kohustudes mitte sõlmima ühegi kolmanda riigiga lepinguid, mis oleksid suunatud teise osapoole vastu. Peale selle rentis Nõukogude Liit laevastiku- ja õhuväebaaside rajamiseks maa-alasid Hiiumaalt, Saaremaalt ja Paldiskist, rendilepingu pikkus oli kümme aastat. Edaspidi kuuluksid need alad Eesti Vabariigile. Nõukogude Liit sai õiguse paigutada nimetatud piirkondadesse omal kulul ja piiratud arvul maa- ja õhuväejõude, et laevastiku- ja õhuväebaase kaitsta. Lisaks Stalini ja Molotovi suulistele kinnitustele öeldakse paktis nimelt järgmist:

„Käesoleva pakti elluviimine ei tohi mingil viisil riivata lepinguosaliste suveräänseid õigusi, eriti nende majanduslikku süsteemi ja riiklikku struktuuri."

See pakti artikkel tagas otseselt Eesti iseseisvuse.

Nõukogude Liidu ja Läti ning Nõukogude Liidu ja Leedu vahelised vastastikuse abistamise paktid olid sisult üldjoontes samasugused nagu Eestiga tehtud leping. Läti loovutas Nõukogude Liidule õiguse rajada Liepaja (Liibavi) ja Ventspilsi (Vindavi) sadamasse laevastikubaasid, „mõned" õhuväebaasid ning rannapatareid. Baasidesse pidi toodama väeosad, mille suurus lepitakse kokku hiljem. Sõna-sõnalt samamoodi nagu Eestiga tehtud paktis tagati ka Lätile iseseisvus ning muutumatu majandussüsteem ja ühiskonnakorral-

dus. Ka Lätiga sõlmitud pakt pidi kehtima kümme aastat.

Leeduga tegid aga Moskva võimumehed — kahtlemata mingist omapärasest mängulustist — pakti kohe viieteistkümneks aastaks. Sellest, et lepinguga antakse Leedule Vilnius, oli juba eespool juttu. Leedu omaltpoolt kohustus kaitsma oma piiri üheskoos Nõukogude Liiduga. Selleks otstarbeks sai Nõukogude Liit õiguse paigutada Leedusse omal kulul ja kindlaksmääratud kohtadesse täpselt limiteeritud hulga maa- ja õhujõude.

Veel jõulisemalt kui kahes eelmises, rõhutati Leeduga sõlmitud paktis, et osapoolte suveräänseid õigusi tuleb austada: „Käesoleva lepingu elluviimine ei tohi mingil viisil riivata lepinguosaliste suveräänseid õigusi, eriti nende riiklikku struktuuri, majanduslikku ja sotsiaalset süsteemi, sõjalisi abinõusid ja üldiselt siseasjadesse mittevahelesegamise printsiipi."

Nende kolme lepingu vaimu ja sisu võttis kokku Pravda 1939. aasta 11. oktoobri number järgmiste pidulike sõnadega:

..Sotsialistliku riigi välispoliitika on kõikide naaberriikidega heade suhete sõlmimise poliitika. Rahvastevaheline sõprus on Nõukogude Liidu valitsuse leninlik-stalinliku poliitika alus."

Nõukogude Liidu kavatsuste täielikku siirust kinnitati kõnede, vannete ja ajaleheartiklitega. ..Nõukogude valitsusel ei ole pisimatki kavatsust sundida Eesti, Läti ja Leedu rahvale peale nõukogude korda ja kommunismi, ja mingil juhul ei sekku ta nende maade siseasjadesse," seletas Molotov läbirääkimistel. .Jõudnud paljude aastate kogemuste põhjal veendumusele, et nende riikide erinev riigikord mingil viisil ei takista viljakat koostööd, teatasid mõlemad lepingu osapooled, et vastastikuse abistamise paktiga loodud uues olukorras kavatsevad nad austada teise lepingupoole riigi- ja majandussüsteemi," kirjutas Pravda. Ja veel kindlama tagatisena kirjutas sama leht 1. novembril 1939: ..Meie pooldame sõlmitud paktide lojaalset ja täpset rakendamist absoluutse vastastikkuse alusel ja meie deklareerime, et lobisemised Balti riikide sovjetiseerimisest toovad kasu ainult meie ühistele vaenlastele ja nõukogudevastastele provokaatoritele."

Aga milleks jätkata nende masendavate tsitaatidega, mis panevad pea ringi käima. Nende ainukene eesmärk oli näilise turvalisusega Balti riigid unne suigutada. Pettekujutluse loomine muutus veelgi tähtsamaks, kui Soome sõda ulatas Balti riikidele viimase õlekõrre, millest haarata lootuses, et paktide tagajärgi on võimalik vältida. Seetõttu kehtestati Balti riikidesse paigutatud väeosades väga range distsipliin ja sõdurite käitumist valvati erakordse karmusega. Ühelt poolt kasutas Nõukogude Liit lepinguid maksimaalselt oma huvides, teiselt

poolt üritas ta vähemtähtsates asjades jätta väliselt võimalikult korrektset muljet.

Ja see õnnestus. Kõigis kolmes Balti riigis kiitsid valitsusi toetavad ajalehed Balti riikide ettenägelikku poliitilist realismi ja tarka paindlikkust, vastandades seda Soome lühinägelikule kangekaelsusele ja reaalsusest võõrdumisele. Ka Eestis räägiti väsimatult, kui kasulik on vastastikuse abistamise pakt Eestile ja kuidas tänu sellele võib Eesti rahvas oma sõbraliku, võimsa naabri kaitse all jätkata rahulikku ülesehitustööd sel ajal, kui mujal Euroopas möllab sõda. Läti president Ulmanis seletas oma rahvale: „See leping, mis tehti mõlemapoolse usalduse õhkkonnas, suurendab meie julgeolekut, lükkab meist sõjaohu kaugemale või teeb selle koguni olematuks. Me ei loovuta oma tegevusvabadust kellelegi ja keegi ei tule meilt seda riisuma."

Muidugi oli kõigis kolmes riigis mõtlevaid inimesi, kes tundsid südames jäist külmust ja tajusid, kellele oli löödud hingekella, ja mõned neist põgenesid riigist. Aga raske on minna, kui peab oma maa saatuslikul hetkel hätta jätma. Ei tohi unustada sedagi, et oluliselt mõjutas riigimeeste, haritlaskonna ja kogu rahva mõtteviisi inimhingele omane kalduvus uskuda seda, mida loodetakse. Sellist kergesti tekkivat kiusatust soovmõtlemise järele on põhjust alati meeles pidada, kui käes on suurte otsuste tegemise aeg.

Loodeti, et Balti riikidel läheb siiski õnneks pakti tagajärgedest pääseda, ja sellepärast usutigi nii meelsasti venelaste kinnitusi. Soome sõda andis riikidele hingetõmbeaega ja sundis Nõukogude Liitu esialgu oma plaanid sobivamaks ajaks edasi lükkama, väliselt korrektselt käituma ja võimaluse korral näitama end veelgi lojaalsemana.

Retoorikale vaatamata oli selge, et Soome sõda äratas siirast, hinges salaja küdevat poolehoidu kõigi kolme riigi rahva

seas, ühiskonnaklassist sõltumata. Avalikul sõnal oli teatud kohustus oma maa poliitikat ülistada, aga rahva terve vaist loomulikult ütles, et kaudselt sõdib Soome ka Balti riikide vabaduse eest. See paistis välja kõikidest toona peetud eravestlustest.

KUIDAS LEPINGUTEST KINNI PEETI

Pärast lepingute allakirjutamist moodustati kõigis kolmes Balti riigis segakomisjon, mille eesmärk oli lepingute täideviimine ja üksikasjade kindlaksmääramine. Juba esimene vene sõjaväeametnike etteaste andis aimu, mida oli oodata. Ikka siirast sõprusest ja abivalmidusest lähtudes seletasid Nõukogude Liidu esindajad, et lepinguid ei kavatseta sugugi täht-tähelt täita, vaid otstarbekust arvestades pigem järgitakse nende üldist mõtet.

Mida ..otstarbekus" tähendas, sai selgeks õige pea.

Vene sõjaväeametnikud tahtsid lisaks Hiiumaalt, Saaremaalt ja Paldiskist renditud aladele tuua Nõukogude garnisoniväed peaaegu kõikidesse Eesti linnadesse ja raudteede sõlmpunktidesse. Pärast selleteemalisi läbirääkimisi olid eestlased ikkagi sunnitud nõustuma, et Vene sõjavägi toodi piirkondadesse, mida lepingus ei olnud mainitud. Sinna paigutati need ..ajutiselt", kuni baaside territooriumil ehitatakse valmis kasarmud ja muud vajalikud hooned.

Lätiga oli juttu olnud peamiselt kahest laevastikubaasist. Lepingu vastaselt mehitas Nõukogude Liit oma vägedega peaaegu kogu Läti ranniku!

Aga see oli veel suhteliselt leebe teguviis võrreldes Leedus tehtuga. Kuna Leedu oli saanud Vilniuse, ei olnud ju mõeldav, et ta võiks vastu hakata, kui lepingu mõtet ennast ..otstarbekusest" lähtudes laiendati. See oleks olnud ju selge tänamatus vägeva abimehe suhtes. Tulemuseks oli, et Vene väeosad

võtsid kohad sisse enam-vähem kogu Leedu territooriumil ja just seal, kus ise tahtsid. Ei võinud ju vägesid pakaselisel talvel jätta külmetama sinna, kus ci olnud kasarmuid.

Pakti järgi oli igasse Balti riiki toodava väekontingendi maksimaalne suurus 25 000 meest. Sedagi punkti tõlgendati otstarbekuse seisukohast. Kõigepealt seletasid Vene sõjaväeametnikud, et merevägede alluvuses olevaid väeosi ei arvata paktiga kindlaksmääratud sõjaväelaste arvu hulka, kuigi need dislotseeruvad maismaal. Niiviisi oli kerge mis tahes väeosa viia mereväe alluvusse. Ka muu sõjaväepersonali koosseis eraldati paktiga ettenähtud kvoodist.

Aga kõik need seletused olid üksnes viisaka ja sõbraliku mulje jätma pidanud vormitaide, millele ei tasu tähelepanu pöörata. Ei olnud ju Eesti, Läti ja Leedu valitsusel mingit võimalust kontrollida Nõukogude ametnike esitatud arvude õigsust. Nad pidid lihtsalt nendega leppima. Nõukogude Liit tõlgendas lepingute ..mõtet" vastavalt otstarbekusele ja paigutas kõikidesse Balti riikidesse nii palju vägesid, kui heaks arvas.

Soome sõja ajal kasutas Nõukogude Liit, ikka vastavalt otstarbekusele, Eestis asuvaid lennuvälju ja baase sõjategevuses Soome vastu. Eesti ametnikele teatati, et lennukid käivad jää kohal treeninglende tegemas, ja loomulikult ei olnud Eestil võimalik kontrollida, kas lennukid põikasid ühtlasi ka Soome poolele oma pommilasti tühjendama.

Kui Vene väed Balti riikidesse marssisid, tasuti neile, kes lepingutele alla olid kirjutanud, hiilgava peoga, mida oma kohalolekuga austas ..rahvaste isa" ise. Kalleid külalisi ja liiduvendi kostitati kalamarja ja šampanjaga. Leedu oli saanud Vilniuse, ning et Eesti ja Läti ei kurvastaks, kuna nemad olid jäänud kinkide jagamisel tühjade kätega, rõõmustati sõpru idamaa kombel heldekäeliselt ja hiilgavate kingitustega.

Marssal Vorošilov kinkis kindral Laidonenlc toreda valge hobuse. Kas Eestist välja saadetud Laidoner tohtis selle Venemaale Pensa kubermangu kaasa võtta, ei ole teada. Riiga läkitati Pärsia vaipu ja teisi aardeid. Kahjuks on šampanjast ja ilusatest kingitustest tekkinud joovastus kiire haihtuma.

Talve jooksul tuli ette ka tõsiseid intsidente ja erimeelsusi, aga ei tohi unustada, et need kõik peeti võimalikult salajas. Eesti, Läti ja Leedu rahvaid ei tahetud rahutuks teha. Rahvast uinutati näiliku rahuga ja Moskva ees lipitseti - soomlaste meelest otse vastikult. Ametnikud suhtusid Nõukogude Liitu ja selle sõjaväeüksuste tegevusse alandlikult ja vastutulelikult.

1939 -1940. AASTA TALV LEEDUS

Rootsi keeles on ilmunud elavalt kirjutatud ja huvitav isiklik mälestusteraamat „Den röda floden stiger" („Punane tulv tõuseb"), mis jutustab olukorrast Leedus pärast baaside rajamist ja Nõukogude vägede saabumist. Selle autor on leedu kirjanik Ignas Jurkunas-Scheynius jSeinius|, kes vabadusvõitluse algusest saadik oli oma riigi üks poliitilise ja kultuurielu juhte. Kodumaal oli ta tuntud kui kirjanik, lehemees, diplomaat ja riigiametnik. Ta oli muu hulgas Memeli linnavalitsuse liige, enne kui piirkond 1939. aastal Saksamaaga liideti. Pärast seda, kui Nõukogude Liit oli andnud Leedule Vilniuse, töötas ta Vilniuses valitsuse esindajana Punase Risti juures tegutsevas põgenike abistamise organisatsioonis. Pärast Leedu Nõukogude Vabariigi moodustamist õnnestus tal põgeneda Saksamaale ja sealt Stockholmi, millega ta oli seotud abielu ja palju aastaid kestnud kultuurisuhete kaudu.

Objektiivset tõde otsides tuleb vaieldamatult suhtuda kriitikaga Leedu isamaa-armastaja isiklikest arvamustest mõjutatud mälestustesse, kuid Jurkunas-Seiniuse raamatu puhul on meeldiv see, et autor tõepoolest piirdubki ainult oma isiklike kogemustega, neist kirjanikuna ilmekalt jutustades. Siinkohal on paslik tema teose sisu lühidalt tutvustada, sest üldine meeleolu ja sündmused olid Leedus ja kahes ülejäänud Balti riigis suures osas sarnased.

1939. aasta oktoobris tuleb Seinius Vilniusse. Lepingu järgi peaksid bolševike väeosad juba ammu olema läinud sealt

oma baasidesse. Selle asemel jätkavad nad aga rahulikult Vilniuse tühjendamist. Linnast viiakse ära kõik, mis transporti kannatab: tehaste seadmed, ajalehtede trükimasinad, kaubamajade laod, raamatukogud, teaduslikud laboratooriumid, parkettpõrandad, isegi keskkütteradiaatorid. Vilniuses pole toiduaineid peaaegu üldse saada. Leedu saab endale paljaksröövitud 300 000 elanikuga linna, kus osa elanikkonnast on poola põgenikud, kellel puudub väikseimgi elatusvõimalus. „On ju kokku lepitud, et Vilniuses ei tohiks olla enam ühtegi Nõukogude sõdurit. Aga paistab, et nad ei kavatse oma äraminekuga kiirustada. Nad seisavad ikka veel mitmete avalike asutuste ees vahipostil. Rohelistes, nurgelistes ja natuke kohmakates veoautodes sõidavad nad risti-rästi mööda linna nagu oma kodus. Sealt tuleb veoauto, millele on kuhjatud suur koorem kodanlaste mööblit: roheline plüüssohva püsti keset mahagonist Viini toole. Koorma otsas sõidab ka kummipuu. Võib-olla on see mõne Nõukogude ohvitseri mööbel, mis nüüd koju tagasi viiakse? Vaevalt. Siit tuleb kaks veoautot, mis on täis veevärgitorusid, ja taamal läheb üks elektrimootorite koormaga... Niisiis, töö käib edasi. Ja kõik autod sõidavad samas suunas, raudteejaama."

Saabujate auto on sunnitud Wröblewski raamatukogu kohal seisma jääma, sest pool tosinat veoautot on tee kinni pannud. Raamatukogu suurest väravast kantakse aeglaselt ja rahulikult kaste välja. Selle raamatukogu Leedu ajaloo osakond on Leedu ja Poola ajaloo uurijatele hindamatu ja korvamatu allikmaterjalide kogu, ühe mehe elutöö tulemus, mis kingiti Vilniuse linnale. Nüüd viivad bolševikud selle ära.

Siin-seal on seintele liimitud bolševistlikke plakateid. Need on kõik venekeelsed.

Aga Vilnius on ikkagi Leedu muistne pealinn, olgu ta

pealegi praegu tühjaks röövitud ja oma elamisvõimalused kaotanud. Isamaalased lohutavad ennast mõttega, et just too Viini use põhjalik paljaksröövimine on parim tõend, et bolševikud ei kavatse tagasi tulla - järelikult on nende eesmärgid ausad. Leedu ametnike protestid ei suuda linna paljaksröövimist peatada.

Nõukogude sõdurid jäävad Vilniuse tänavapilti igatahes edasi, kuigi neil ei lubata enam laulda ja karmoškat mängida, nagu nad seni olid teinud. Nende head käitumist pannakse imeks ja sellest ollakse vaimustuses. „Mõelda ometi, kui hea distsipliin bolševike sõduritel on ja kui hästi nad on kasvatatud!" on naised vaimustuses. Sõdureid on tõepoolest näha vaid transporditöödel, sauna minemas jm. Muidu hoitakse neid kasarmutes okastraadi taga. Sõjaväe juhtkond ei tohi isegi ametiasju üksinda ajamas käia. Neid näeb ikka rühmana, tavaliselt kahekesi. Nad marsivad mööda tänavat, sõnatult ja kõrvale vaatamata. Nõukogude autojuhtidel on rangelt keelatud tsiviilelanikega rääkida. Selleks andis põhjuse juhtum, kus tänavale autot parandama peatunud vene autojuht olevat ühe tegevusetult ringi lonkiva mehe poolnaljatamisi esitatud küsimusele, millal punased tagasi tulevad, süütult vastanud: „Umbes poole aasta pärast. Või varemgi. Sõltub sellest, kui ruttu soomlastest jagu saame. Aga ega te ei pea meid ootama, võtke asi enda kätte. Moodustage rakukesi, valmistage vähemalt maad ette."

Kommunistid on nagu maa alla vajunud. Nõukogude Liidu konsul ja sõjaväeüksuste komandör ei võta vastu jutulepürgijaidki. Vilniuse juudi kommunistide delegatsioon saadetakse kähku minema. Komandör keeldub vastu võtmast isegi vene gümnaasiumi tüdrukuid, kes tahavad minna teda nimepäeval õnnitlema ja talle venekeelseid laule laulda.

„Uhesõnaga, bolševikud pidasid end Leedus üleval nii,

nagu ongi kohane ühe tsiviliseeritud suurriigi esindajatele, suurriigi, mis on võtnud enda õlgadele raske ülesande kaitsta väikeriike suuremate riikide imperialistlike sepitsuste eest."

Tuntud leedu õigusteadlane professor M. Römeris sattub sedavõrd õhinasse, et ülistab ühes teaduslikus ajakirjas Nõukogude Vene poliitikat: „Nii humaanset eestkostjariiki ajaloos teist ei tunta."

Laial avalikkusel on tõesti põhjust end rahulikult tunda; ometi on rahvas mornilt ootel ja umbusklik. Jälgitakse soomlaste võite, nende eest palvetatakse. Nõukogulastest räägitakse õelaid anekdoote. Seinius räägib muu hulgas sellise. Kokku saavad bolševik ja poolakas. Bolševik on iseteadev ja veidi irooniline. „ Teile tegid sakslased kolme nädalaga lõpu peale. Meid on soomlased peksnud juba kolm kuud, aga ikka seisame jalul!"

Nõukogude sõdurid põgenevad kasarmute rangest eraldatusest. Põgenikud lastakse kohe pärast kättesaamist maha, aga seegi ei takista põgenemiskatseid. Jooksikud üritavad leida tööd maal ja redutavad metsades. Kõige järgi otsustades peavad nad läänemaist ühiskonda nõukogude süsteemist paremaks. Ohvitserid ja soldatid, kes julgevad leedulastega salamisi rääkida, tunnistavad avameelselt, et inimesed on siin palju paremini riides kui Nõukogude Liidus, millestki ei ole puudust ja kõik on väga odav.

Vahepeal areneb olukord maailmas selliseks, et Nõukogude Liit peab võimalikuks kasutusele võtta uued meetodid, ja tal hakkab kiire.

NÕUKOGUDE LIIT SAAB VABAD KÄED

Soome sõda lõpeb rahulepingu ja Soome-poolsete territooriumiloovutustega. Saksamaa vallutab Taani ja Norra ning alustab siis suurpealetungi läänes. Saksa relvade edu on enneküulmatu ja üllatav. Nõukogude Liit peab kiirustama, kuni Saksamaa käed veel läänes seotud on. Tundubki, et järgnevatel toimingutel lasub teatud kiirustamise pitser, aga ainult väliselt. Sisemiselt on plaani ja selle teostamise taktikat juba kaua lihvitud ja tegutsetakse täiesti sihipäraselt.

Sügisel alustas Nõukogude Liit Eestist ja lõpetas Leedus. Seekord toimitakse vastupidises järjekorras, alustatakse Leedust, kuna see on Saksamaale lähemal. Sellepärast langeb sedakorda Leedule au oma siseasjadesse sekkumiseks sobiv ettekääne pakkuda.

Kuid kuni viimase hetkeni uinutati rahvaid heausksusele. 1940. aasta mais tegi Nõukogude Liit Eestiga uue lepingu, millega ta kohustus viima Eesti mandrile paigutatud sõjaväeüksused saartele, jättes endale vaid Paldiski koos lähiümbrusega ja Klooga. Eesti loovutas uute aladena Pakri saared ja Osmussaare. See oli ilmne leevendus senisele olukorrale ja hajutas jälle kõikvõimalikud kahtlused Nõukogude Liidu kavatsuste suhtes.

Sama maikuu 28. päeval asuti tegutsema. Molotov saatis Leedu Moskva saadikule terava noodi.

ÕUDUSJUTT LEEDUST

Kuna Leedu oli käitunud täiesti lojaalselt, tekitas sobiva ettekääande leidmine ilmseid raskusi, ja et asjaga oli tuli taga, ei jõutud seda ka lavastada. Niisiis võeti ajendiks juba veidi vananenud lugu. Nimelt oli Nõukogude valitsus 13. mail ähvardavalt nõudnud kõige karmimat karistust Leedu ametnikele, kes olla röövinud ja piinanud Vene sõjaväelasi, et saada neilt sõjalist informatsiooni, sealjuures ühe Vene ohvitseri koguni tapnud. Paljude sõjaväelaste jäljetu kadumine pandi samuti Leedu ametivõimude süüks. Õnnetuid sõjamehi olevat piinatud ja näljutatud keldrites ja tühjades taludes. Vaid tänu õnnelikule juhusele olid vintsutatud sõdurid pääsenud korstna kaudu põgenema.

Leedu valitsus loomulikult lükkas kõik süüdistused tagasi ja tegi ettepaneku moodustada juhtumite uurimiseks Leedu -Vene segakomisjon. Nõukogude Liit ei võtnud ettepanekut vastu. Seejärel palus Leedu, et asja uurima pandud Leedu komisjonil võimaldataks asjaosalisi sõdureid vähemalt küsitleda. Ka seda mõistlikku ja õigustatud palvet ei täidetud. Nõukogude Liit nõustus komisjonile andma vaid asjaosaliste sõdurite ülekuulamisprotokollid, mille olid koostanud nende vene ülemused! See fakt osutab kõige paremini, et kogu lugu oli enam kui kahtlane.

Aga kus suitsu, seal tuld. Millel siis väide põhines?

Šeiniuse raamatuga seoses oli eespool juttu, et Leedusse paigutatud Punaarmee väeosadest põgenes hulga sõdureid.

Loomulikult annab iga jooksik parima, et „jäljetult kaduda". Korra ja distsipliini tagamiseks keelati Eestisse, Lätisse ja Leedusse paigutatud Punaarmee sõduritel alkoholi pruukida. Restoranis ja kõrtsis võisid käia ainult politrukid ja ohvitserid. Soldatid pidid viina hankima salaja, vahelejäämise korral ootas karm karistus. Kui soldat tabati väljaspool kasarmut, tsiviilelanike hulgast purjuspäi, oli ohvitseril või politrukil õigus ta isegi maha lasta. See tundub uskumatu, aga Eestis oli talve jooksul vähemalt kaks sellist juhtumit.

On täiesti arusaadav, et joomaretkele jäänud soldat, kes on paar-kolm päeva kasarmust puudunud, mõtleb välja kõikvõimalikke lugusid, et karistusest pääseda. Joomahimu on üks neid inimese haigusi, mida ka kõige rangemad karistused ei suuda ära hoida. Vaevalt, et soldateid üle kuulanud punaohvitserid ka ise neid õuduslugusid, mida soldatid karistusest pääsemiseks välja mõtlesid, tõsiselt võtsid. Ohvitseri tapmise lugu põhines järgmisel juhtumil. Kui Läti fLeedu?) ametnikud üritasid venelaste käsul vangi võtta ühe punaohvitseri, kes oli osutunud sakslaste spiooniks, laskis see ennast maha. Ülekuulamisprotokollides kirja pandud lood andsid aga oodatud ettekääande, kuna paremat polnud kusagilt võtta. Lugude laadi ja olemust tundes, on mõistetav, miks Nõukogude valitsus ei andnud Leedu ametnikele luba asjaosalisi üle kuulata.

Õuduslood andsid tänuliku teema propagandale, millega Nõukogude rahvast hämada ja Leedu vastu ässitada. Nii valmistati masse ette Balti riikide okupeerimiseks.

ULTIMAATUMID LEEDULE, LÄTILE JA EESTILE

Jälle algasid Moskvasse sõidud ja läbirääkimised. Moskva sõnul tehti läbirääkimiste käigus kindlaks, et Leedu oli rikkunud vastastikuse abistamise pakti sätteid. Sellest lähtuvalt koostati 14. juunil noot, mis esitati Leedu valitsusele ultimaatumina.

Noodi sisu oli järgmine:

Leedu valitsus on süüdi eespool kirjeldatud vene sõdurite kallal toime pandud julmustes. Leedu ametnikud on „hulgaliselt vangistanud" Leedu kodanikke, kes olid Leedus Nõukogude sõjaliste organite heaks töötanud. Niiviisi on Leedu rikkunud vastastikuse abistamise pakti ja valmistanud ette rünnakut Nõukogude Liidu baasidele. Peale selle on Leedu pärast abistamislepingu sõlmimist teinud sõjalise liidu Läti ja Eestiga. Nõukogude Liit peab tõendatuks, et nimetatud sõjaline liit on suunatud Nõukogude Liidu vastu.

Sellest tulenevalt nõuti, et Leedu siseminister ja politseiülem antaks kohe kohtu alla, kuna nad on Leedus olevate baaside vastu suunatud provokatsioonide peasüüdlased. Leedus tuleb viivitamatult moodustada uus valitsus, kes suudab ja tahab ausalt ellu viia vastastikuse abistamise pakti ja rakendada abinõusid lepingu vaenlaste suhtes. Leedu peab lubama tuua oma riiki piisava arvu Nõukogude vägesid, et tagada abistamispakti elluviimine ja hoida ära kõik intsidendid.

Ultimaatumile vastamiseks antud aeg oli lühike, vaid kümmc tundi. Tagajärgede vältimiseks tuli sellega kohe nõustuda. 15. juuni hommikul tund enne tähtaja lõppemist teatas Leedu valitsus, et ta võtab ultimaatumi vastu. Samal päeval algas Nõukogude vägede sissemarss Leedusse. Valitsus astus tagasi ja president Smetona põgenes Saksamaale.

16. juunil, kui Leeduga oli asi ühel pool, tuli Läti ja Eesti kord. Neile esitatud ultimaatumi sisu oli sama. Ainult sõjaväelaste röövimisest ja piinamisest ei räägitud. Mõlemale esitatud noodis rõhutati aga eriliselt, et Läti ja Eesti olid rikkunud vastastikuse abistamise pakti, sõlmides sõjalise liidu Leeduga. Eesti ja Läti olid üritanud - noodi sõnul - veel ka Soomet sellesse Balti riikide sõjalisse blokki meelitada. Sedasinast liitu pidas Nõukogude Liit tõsiseks ohuks oma piiride julgeolekule. Tulenevalt ohtlikust ja ähvardavast olukorrast esitas Moskva Eestile ja Lätile peamiselt samad nõudmised, mis Leedulegi.

Eestis ja Lätis tuli moodustada uus valitsus, mis oleks võimeline ja valmis ausalt abistamislepingu tingimusi täitma. Viivitamatult tuli lubada Lätisse ja Eestisse piisaval arvul sõjaväge, et tagada abistamislepingu täitmine ja hoida ära võimalikud provokatsioonid Nõukogude baaside vastu nendes riikides.

Aega vastamiseks oli ainult üheksa ja pool tundi. Sellest piisas. Eesti ja Läti valitsused teatasid 17. juunil, et nad on ultimaatumiga nõus. Nõukogude vägede tulek Eestisse ja Lätisse algas samal päeval.

Balti riikide täielik vallutamine kestis siis vaid kolm päeva!

Nägime, et ultimaatumite peamine argument oli hirm. Nõukogude Liit kartis, et Balti riigid on ohuks tema piiride puutumatusele. Vägevalt, oma sõjalise võimsusega kelkivait riigilt oleks oodanud küll veidi rohkem eneseuhkust. Tege-

likud jõu- ja võimuvahekorrad olid aga sellised, et teema üle arutlemisele ei ole mõtet rohkem sõnu raisata.

Kõigis kolmes riigis manitsesid valitsused rahvast rahulikuks jääma, väärikalt käituma ja oma igapäevast tööd jätkama. Siis algas uute valitsuste moodustamine.

Kui põhjendatud oli süüdistada kolme Balti riiki omavahelise sõjalise bloki sõlmimises? Kui midagi sellist oleks talve jooksul üritatud teha, oleks selle eesmärk loomulikult olnud riikide iseseisvuse kindlustamine. Järgnenud sündmused ise tõestavad, et sellist liitu ei olnud olemas. Vaevalt oleksid Leedu, Läti ja Eesti alistunud ultimaatumile, kui nad oleksid kavatsenud relv käes koos võidelda lisanõudmiste vastu. Vähemalt Eesti riigi juhid on järsult eitanud sellise sõjalise liidu olemasolu ja pidanud süüdistusi ilmseks valeks. - Erapooletul vaatlejal on esialgu võimatu kujundada selle kohta oma absoluutselt kindlat seisukohta, kuigi tõenäosus ja argumendid viitavad sellele, et süüdistus oli täiesti alusetu.

Igal juhul oli Eesti, Läti ja Leedu saatus lõplikult otsustatud, kui kõigisse kolme riiki oli marssinud „arvuliselt piisav" kontingent Vene vägesid. Sobiva hetke saabudes taganes Nõukogude Liit täiesti küüniliselt kõikidest oma lubadustest ja okupeeris Balti riigid nendega sõlmitud vastastikuse abistamise pakti vastaselt.

Aga enne riikide lõplikku Nõukogude Liiduga liitmist tuli läbi mängida veel üks vaatus, mis oma ennekuulmatus häbematuses oli nii jultunud, et seda võiks pidada farsiks, kui kaalul ei oleks olnud kolme vaba maa arenenud rahva inimväärne eksistents.

EESTI, LÄTI JA LEEDU UUED VALITSUSED

Mäletatavasti nõuti ultimaatumites, et kõigis kolmes riigis tuleb moodustada uus valitsus, mis oleks võimeline ja valmis ausalt ellu viima vastastikuse abistamise pakti põhimõtteid.

Valitsuste moodustamist ja sellele järgnevate sündmuste lavastust saadeti juhtima erivolinikud Moskvast. Eesti sai endale Zdanov, kelle teeneid Soome sõja ajal tõsteti nõukogude ajalehtedes eriliselt esile. Lätisse saadeti Võšinski, omal ajal maailmas sünge kuulsuse saavutanud mees, vanade bolševike üle peetud kohtuprotsesside prokurör, kes nõudis, et nood tuleb maha lasta nagu hullud koerad. Leedu liitmine tehti ülesandeks Dekanozovile, kes lõikas oma esimesed loorberid Gruusia ülestõusu verise mahasurumisega. Pärast seda töötas ta GPU juhi ja väliskomissari abina. Juba üksnes nende meeste maine äratas asjaga kursis olevates ringkondades süngeid aimusi.

Kuidas ja millise kavatsusega uued valitsused kokku pandi? Nad moodustati eeskätt puru silma ajamiseks. Nende taha varjus nähtamatu niiditõmbaja, Moskva erivolinik. Väga õpetlik näide selle kohta on Dekanozovi poolt osavalt kokku pandud Leedu uue valitsuse liikmete loetelu.

Peaministriks [Rahvavalitsuse esimeheks] ja riigi presidendiks sai Justas Paleckis, umbes neljakümneaastane sotsialist ja lehemees. Tema varasem karjäär tunnistas, et ta oli aus ja põhimõtetega mees, kuigi poliitiliselt ehk teinekord ettevaatamatu.

Asepresidendiks ja välisministriks sai Vincas Kreve Mickevicius, lugupeetud kirjanik, slaavi kirjanduse ajaloo professor ja üks Leedu Riikliku Rahvapartei asutajaid. Ta oli endise presidendi Smetona sõber ja omal ajal sõbralikes suhetes ka diktaator Voldemarasega. Viimastel aastatel oli ta muutunud vasakpoolseks, hoidudes siiski liialdustest. Tõsi, teati, et ta oli Nõukogude Liidu ja Leedu rahvaste vahelise sõpruse edendamiseks loodud ühingu esimees, kuid selle tegevuses ei olnud ta suurt indu üles näidanud.

Rahandusministriks pandi Ernestas Galvanauskas, kaubanduskõrgkooli rektor, kes oli olnud ka eelmise valitsuse rahandusminister. Ta oli maailmavaatelt vasakpoolne, kuid ei kuulunud ühessegi poliitilisse parteisse.

Justiitsministriks võeti üsna noor jurist Povilus |Povilas| Pakarklis, keda tunti tema ajalooteemadel kirjutatud kirglike artiklite põhjal, aga kelle isamaalisuses ei olnud põhjust kahelda. Haridusminister oli samuti noor mees Antanas Venclova, üsna andekas kirjanik, kes tundis sümpaatiat vasakpoolsete vastu, kuid ei olnud end veel ühegi parteiga sidunud.

Transpordiministriks sobivat inimest esimese hooga ei leitud, aga sise-, põllumajandus- ja tervishoiuministriks said Mecys Gedvilas, Mätas Miekis ning keegi doktor Kogan — kõik avalikkuses täiesti tundmatud nimed. Kahtlustati siiski, et nad olid kommunistid.

Välisel vaatlusel ei tundu selline valitsuse koosseis eriti ohtlik. Kolm viimati mainitud nime olid küll kahtlased, aga muidu kuulusid valitsusse ausad aatemehed, kelle isamaalisust ei saanud kahtluse alla seada. Arvata võib, et paljud neist kujutlesid heaukselt, et kätte on jõudnud tähtis hetk, mil nad vabastavad oma riigi diktatuuri varjukülgedest. Paari valitsusse kuuluvat noort meest pimestas tavaline ja täiesti

mõistetav auahnus. Ametisse astudes ei olnud neil kindlasti meeles midagi halba.

Kui valitsuse koosseis avalikuks sai, ohkas Leedu rahvas kergendatult. Näod hakkasid selginema, ajalehed haarati lennult ja kohvikutes peeti elavaid arutlusi. Arvati, et sellised nimed, nagu Galvanauskas ja Kreve Mickevicius on tagatis, et valitsuse poliitikas ei saa olla midagi kurikavalat. Nad olid sirge seljaga ja sitked mehed, kes olid väljas õige asja eest. On ilmne, et just nende sirgeseljaline idealism pani nad uskuma, et samasugune aade juhib ka neid, kelle nupud nad räpases mängus olid.

Kohe pärast valitsuse moodustamist oli ameerika ajakirjanikul Woodersonil võimalus vestelda uue peaministri ja presidendi Paleckisega. See intervjuu näitab kõige paremini, milline armas idealist Paleckis oli. Tema ise ci kavatsenud valitsuse tööst aktiivselt osa võtta. Ta ei kahelnud sugugi Nõukogude Liidu eesmärkides, vaid arvas, et see tahab oma teguviisiga endisest enam tugevdada Leedu julgeolekut, ühtlasi ka oma huve selles Euroopa osas silmas pidades. Leedu võib jääda vabaks ja iseseisvaks, oma poliitikaga kavatseb uus valitsus parandada endise valitsuse tehtud vigu sotsiaalpoliitikas, põllumajanduse seadusandluses ja teistes siseriiklikes küsimustes. Plaanis on taastada täielik sõna-, trüki- ja kogunemisvabadus ning vabastada poliitvangid. Paleckis kinnitas kõiki neid kavatsusi 18. juunil peetud raadiokõnes. Muidugi ei jätnud ta rõhutamata, et „uue rahvavalitsuse tähtsaim ja loomulikult kõige ilmselgem ülesanne on olla lojaalne, hoida Nõukogude Liidu ja Leedu vahelisi traditsiooniliselt häid suhteid ja neid edasi arendada". Kellel võis selle vastu olla, kui midagi halvemat karta ei olnud.

Lätis ajas asju Võšinski. Valitsus pandi kokku samadel põhimõtetel kui Leeduski. Eesmärk oli rahvast hämada ja lollitada,

kuigi Võšinskii ci olnud kasutada nii häid kulisse kui Dekanozovil. Peaministriks sai professor Augusts Kirchensteins, vana põdur härra, keda tema loomuomaduste tõttu varem keegi eriti tõsiselt ei olnud võtnud. Nüüd sai ta oma elu suure võimaluse ja loomulikult haaras sellest kinni heas usus. Teised valitsuse liikmed olid avalikkusele suhteliselt tundmatud. Teati vaid, et nad olid läbi käinud Nõukogude Liidu saatkonnaga ja tundsid sümpaatiat Nõukogude Liidu vastu, nagu omal ajal täiesti siiralt ja midagi tõeliselt halba soovimata on tundnud vasakpoolse meelelaadiga intelligents mitmes teiseski riigis. Kommuniste oli selles valitsuses teadupärast vaid kaks, mis muidugi rahustas meeleolusid Lätis.

Et korvata valitsuse ehk puuduvat autoriteeti ja kinnitada Nõukogude Liidu siirust, rabeles Võšinski ise elu eest ja lõpetas oma esimesed Lätis peetud avalikud kõned hüüetega: ,.Elagu vaba Läti!" Läti vabadust ja iseseisvust rõhutasid muidugi ka valitsuse liikmed, suurem osa ilmselt heaukselt. Nii lausus peaminister Kirchensteins ühes kõnes veel 3. juulil: ..Tervitan veel kord meie riigi vabadust ja iseseisvust. Meil on iseseisvus ja see jääb püsima. Me usume Nõukogude Liidu kõige kõrgema juhi Stalini lubadustesse."

Eestis ei läinud valitsuse moodustamine nii libedalt. President Päts lootis kõigest hoolimata, et tal õnnestub luua valitsus meestest, kelle lojaalsuses vastastikuse abistamise pakti suhtes poleks Moskval põhjust kahelda, aga kes sellele vaatamata oleksid isamaalased. Esimeses Zdanoviga peetud vestluses selgus, et tollel oli taskus juba valmis paber - Nõukogude Liidu saatkonnas kohalike asjatundjate abil kokku pandud ministrite nimekiri. Ždanov oli nimekirjas olnud isikute lojaalsuses kindel, mis tähendas eeskätt seda, et nad vigurdamata täidavad tema korraldusi. Pätsis oli niipalju selgroogu, et paugupealt ta seda nimekirja heaks ei kiitnud. Aga kui tal ka oli veel pettekujutlusi, ct võib iseseisvalt toimetada või kompromisse saavutada, kadusid need kiiresti.

Zdanovil oli muid vahendeid, enam ei kavatsetud leppida kompromisside või poolikute lahendustega. Sama päeva (20. juuni) õhtul korraldati Ždanovi auks õhtusöök. Selle ajal valitses väga sõbralik meeleolu, Zdanov kinnitas, et Nõukogude Liidul ei ole mingit kavatsust sekkuda Eesti siseasjadesse ja et märkimisväärse hulga sõjaväe paigutamine Eestisse oli vaid ajutine abinõu. Aga samal ööl mobiliseeriti kõik Eestis olevad kahtlased jõud. Kominterni ja Nõukogude saatkonna agendid valmistasid ette rahutused, mis siis järgmisel päeval ka puhkesid. Kindluse mõttes toetasid meeleavaldajaid punavägede tankid, soomusmasinad ning relvastatud jala- ja mereväelased.

Öösel moodustatud täitevkomitee andis tehaste töölistele käsu jätta töö pooleli ja tulla Vabaduse väljakule miitingule. Sinna ilmus ühtedel andmetel umbes 2000, teistel umbes 3000 inimest, kellest suurem osa olid venelased ja Punaarmee soldatid. Ara kasutati ka Tallinna huligaanid ja lausa kurjategijad, kelle jõugud tungisid politseijaoskondadesse ning võtsid politseinikelt relvad. Relvastatud punaarmeelaste saatel läksid meeleavaldajad president Pätsi juurde esitama talle „tck)liskonna ühiseid nõudmisi". Lasnamäe vanglast vabastati triumfimarsi ajal 24 „poliitvangi". Nendest 22 olid riigireetmise ja sõjaväeluure eest vangi mõistetud kommunistid, peamiselt Nõukogude Venemaalt saabunud spioonid. Toompea torni heisati Eesti lipu asemele punalipp. Lipuheiskaja oli keegi reamees Gutkin. Eesti lipp tallati rahvajõugu jalge alla. Meeleavaldajad üritasid tungida ka kasarmutesse, kuid sidepataljoni kasarmus avasid sõdurid tule ja kümmekond meeleavaldajat sai surma. Märatsemine kestis hommikuni.

Nõukogude sõjaväe juhtkond teatas nüüd Pätsile, et sellest

hetkest peale on ta sunnitud Eestis korra tagamise enda peale võtma, sest Eesti sõdurid olid kasutanud meeleavaldajate vastu relvi. Zdanov nõudis, et töölisnõukogu esitatud valitsuse koosseis (Zdanovi nimekiri) tuleb heaks kiita, et riigis säiliks kord. Päts oli sunnitud järele andma ja nimetama ametisse valitsuse, kelle peaministriks sai dr Vares-Barbarus.

Selle valitsuse kõige tähtsam ja kiirem ülesanne oli võtta relvad ära mässu maitse suhu saanud kriminaalselt elemendilt ja taastada avalik kord.

Valitsuse kokkupanemisel järgiti samu põhimõtteid kui Leedus ja Lätis, aga rahva silmis pälvis Eesti valitsus kõige vähem usaldust. Uus peaminister Johannes Vares-Barbarus oli algselt originaalsust taga ajav modernistlik luuletaja, kelle aatemaailm oli hiljem saanud ka poliitilise värvingu. Valitsuse ülejäänud liikmed olid avalikkusele suhteliselt tundmatud, vaadetelt ebaühtlased ja poliitiliselt harimatud mehed. Valitsuse selgroo tugevdamiseks kuulus siingi sellesse paar kommunisti. Kuna valitsuses oli ka mehi, kes oma vasakpoolsetele vaadetele vaatamata olid tuntud kui ausad isamaalased ja endised vabadusvõitlejad, suhtuti sellesse ikkagi lootusrikkalt.

Oma esimeses deklaratsioonis teataski valitsus, et tema programmis on tugevdada Eesti iseseisvust. Valitsuse sisepoliitiline programm oma uuendustega oli küll radikaalne, kuid igal juhul tagas see eraomandi puutumatuse. Eelmiste valitsuste ajal avalikust elust tõrjutud inimesed tundsid, et saavad teatud hüvitist, kui uue valitsuse esimesi ettevõtmisi oli sulgeda varem soositud organisatsioonid ja seltsid ning kõrvaldada ametist poliitikategelased. Pätsi olukorrast annab aimu tõsiasi, et 22. juunist alates oli tema elukohas Kadrioru lossis kahekordne valve — väljas valvasid eestlased, sees venelased.

Välispoliitiliselt Nõukogude Liiduga heade suhete hoidmine, sisepoliitiliselt sotsiaalsete uuenduste läbiviimine, üldeesmärk Eesti, Läti ja Leedu iseseisvuse tugevdamine — niisugune oli kõigi kolme maa uue valitsuse ilus ja tõenäoliselt siiras programm. Üldjoontes pandi need valitsused kokku „salongikommunistidest", heausksetest, heade kavatsustega idealistidest, kelle asuses ei ole põhjust kahelda. Neid oli vaja fassaadiks, kuni pind järgmiseks sammuks oli ette valmistatud. Bolševistlike juhtide heausklike, alandlike käsualustena etendasid nad mõnda aega kurba ja naeruväärset osa, seejärel heideti nad üle parda. Kergeusklikku, ideaalidesse uskuvat aatemeest pimestab vale alati kõige rohkem, sest olles ise aus, peab ta ka vastasmängijat ausaks. Sellepärast võivad niisugused mehed, nii kurb kui see ka on, suurte vapustuste ajal olla tõeliseks ohuks oma rahvale ja selle säilimisele. Ka kõneks olnud mehed mängisid heauskselt oma riigid Nõukogude Liidu kätte. Neile võib kaasa tunda, aga miski ei suuda enam nende kergeusklikkust heaks teha.

PINNA ETTEVALMISTAMINE JÄRGMISEKS SAMMUKS

Komissarid Ždanov, Võšinski ja Dekanozov hakkasid nüüd igaüks „oma riigis" pinda ette valmistama, et riik lõplikult Nõukogude Liiduga liita. Uued valitsused olid nende marionetid ja korralduste täideviijad. Nemad tegid nüüdsest peale kõik otsused ja määrasid administratiivsed toimingud.

Juba Vene vägede majutamine kõigis kolmes riigis toimus täielikult vene sõjaväevõimude korralduste järgi. Riigi enda ametiasutustel ei olnud mingit võimalust majutamise asjus kaasa rääkida, nad pidid täitma käsku, tühjendama nõutud korterid ja hooned, hankima toiduained jne.

Esimene käik kõigis kolmes riigis oli kommunistliku partei legaliseerimine. Nüüd ilmusid välja ka enne põranda all püsinud kommunistid. Neid oli vähe, suhteliselt lausa väga vähe, aga nende tegevus oli seda kärarikkam ja toimus täpselt Nõukogude saatkonnast saadud näpunäidete järgi. Kõikjal, linnades, tehasekollektiivides ja maal üritati korraldada meeleavaldusi ja miitinguid, kus varem valmis tehtud otsused võeti vastu kui „rahva tahe" ja esitati need valitsusele rahva nõudmise pähe.

Eestis, Lätis ja Leedus toimusid sündmused paralleelselt ja sama skeemi järgi. Uus sõnavabadus tähendas seda, et kõikidele tähtsamatele ajalehtedele määrati uued vastutavad toimetajad, kes olid kindlasti uue suuna mehed. Kõik organisatsioonid said endale uued juhtkonnad, asutusi hakati puhastama „rahvavaenlastest", üliõpilaskorporatsioone kiusati taga või pandi need üldse kinni. Kaitseliidu tegevus keelati ja nende silmapaistvaimad juhid (Eestis näiteks kindral Orasmaa, kolonel Balder, kolonel Lepp, major Kalikoru [Kallikormj, kapten Lepp jt) arreteeriti.

Tehastesse ja teistesse ettevõtetesse moodustati tööliste nõukogud, kas töölised ise seda tahtsid või ei. Väeosadesse määrati Punaarmee eeskujul sõjakomissarid ja politrukid. Mõned usulised organisatsioonid, nagu Päästearmee ja Noorte Meeste Kristlik Ühing (NMKÜ), keelustati. Punaarmee propagandaorganid seevastu tegid laiaulatuslikku kihutustööd ja korraldasid propagandakoosolekuid. Nõukogude ajalehti hakati vabalt sisse tooma.

Päevast päeva jätkati valitsuse kontrolli all olevas ajakirjanduses alandlikku lipitsemist Nõukogude Liidu ees. Miitingutel ja meeleavaldustel ülistati sealseid olusid. Selle küürutamise kaugeleminevaid ilminguid oli näha Lätis, kus nõuti, et ei tohi kasutada sõnu „härra" ja „proua". Tuli öelda lihtsalt „kodanik". Läti siseminister ütles ühes kõnes välja sellisegi mõtte: „Kõige parema, mis meil on, oleme saavutanud ainuüksi tänu Nõukogude Liidule. Kõikide oma saavutuste eest oleme tänu võlgu oma suurele sõbrale... !"

Keelatud Kaitseliidu asemele loodi punakaardid. Eestis oli selle organisatsiooni nimi Rahva Omakaitse. Neile anti ametlik sisekaitseorgani staatus. Politsei, kelle vastu kommunistlikud parteid kõikides riikides on tundnud mõistetavat vimma, reformiti töölismiilitsaks.

PEALTNÄGIJA JUTUSTUS

Nagu juba mainitud, läks areng kõigis kolmes riigis ühesuguse skeemi järgi. Varem korra mainitud Seiniuse mälestusteraamatus on terve hulk elavaid kirjeldusi nendest päevadest Leedus. Osundame veel mõned kohad.

29. juuni on suur katoliiklik püha. Rahvas on harjunud seda päeva pühitsema. Arvatavasti seetõttu valisid kommunistid just selle päeva Kaunases esimese suure miitingu korraldamiseks. „See peab olema „hiigelsuur tänumiiting", Leedu rahvale pakutakse võimalust esitada Stalinile ja Punaarmeele sügav tänu, mida nad tunnevad vabastamise ja julgeoleku eest. Miiting peetakse Petras Vileišise väljakul, kus viimastel aastatel on toimunud kõik suured pidustused. Et kavandatud miiting tõesti õnnestuks, andsid tööinspektsiooni ja kommunistliku partei agendid kõikide Kaunase töökodade ja tehaste töölistele korralduse tingimata ja eranditult miitingule ilmuda. Mujalt tulijatele lubati tasuta sõitu Kaunasesse."

‚Väljak täis. Kui mitte päris pungil, siis vähemalt poolenisti. Umbes 12 000-15 000 inimest. Väljaku keskele on püstitatud poodium. Selle ümber on tavapäraste lippude asemele asetatud pikkade värvimata varraste otsa Lenini, Stalini, Molotovi ja teiste kommunismiapostlite portreed. Need on valgetele papptahvlitele söega jämedalt joonistatud. Seal on ka Justus Paleckise portree. Neist väheke maad eemal on terve rivi loosungeid hüüdlausetega. Ka need on valged, musta tekstiga. Tavalised kommunistlikud lööksõnad, mis suunatud kapitalismi ja kodanluse vastu, aga seal on ka midagi uut:

„Me nõuame, et Leedust saaks Nõukogude Liidu kolmeteistkümnes nõukogude vabariik!"

„Kes selle siia on toonud?" on rahva seast kuulda hämmastunud hääli.

„Keegi on nalja visanud," kostab vanapoolse töölise rahulik hääl.

‚Või tahavad näha, kuidas see meile mõjub."

Avar väljak paistab tusane ja hall. Suurte pühade ajal on siin ikka lehvinud uhked rahvustrikoloorid ja erinevate organisatsioonide värvikad siidlipud. Tööliste nägudel pole märgata mingit erilist innustust, kuigi kõik teavad, et peab olema viisakas. Nad üritavadki seda olla, aga pole parata, et leedulastena, kes on harjunud kirikliku tseremoonia ilu ja rahvuspühade hiilgusega, peavad nad seda päeva argiselt halliks ja rõõmutuks.

On näha, kuidas siin-seal hakkavad inimesed ära minema. Uudishimust kohale tulnud linnakodanikel on saanud isu täis, töölisnaistele meenub, et varsti on lõunasöögi aeg, ühele ja teisele töölisele tuleb meelde, et tal on pühapäeviti kombeks oma eite aidata. Peokorraldajad ehmatavad ära. Nad saadavad oma mehed väljaku kõikidesse servadesse, et inimesi väljakul kinni hoida. Siin on ju ometi Nõukogude Liidu saadik ja ka välisasjade rahvakomissari kõrge asetäitja..."

Edasi jutustab Seinius, et väljakule saabub peaminister, kuid rahvas märkab kohe, et kohal ei ole Kreve-Mickeviciust ega Galvanauskast. Üllatust ja hämmeldust tekitab kõnetoolist kostev ettepanek valida miitingule aupresiidium ja selle auesimeheks Stalin. Rahvas küünitab ettepoole, aga Stalinit pole näha. Ta valitakse tagaselja. Üksikute käteplaksutuste saatel valitakse aupresiidiumi ka Timošenko, Vorošilov ja

mõned teised Nõukogude suured mehed, kes ka ilmselt vaimus miitingul viibivad.

See on Seiniuse meelest nii mõistusevastane, et ta hiilib sealt minema. Hiljem kuuleb ta, et maakondades valitakse kommunistide korraldatud miitingutel auesimeesteks ka kadunukesi, nagu Lenin ja Kirov. Miitingul peetakse ülistuskõne Stalinile, mille stiilinäitena tasub tsiteerida veel ühte lõiku:

„Ta on targem kõikidest inimestest, kes siiani maa peal elanud, ta on kõikide rahvaste tõeline isa, väsimatu hoolitsuse ja kartmatu õigluse eest võitleja võrdkuju. Juba kaua on need rahvad, kellel on olnud õnn elada tema konstitutsiooni päikese all, kutsunud teda suureks Staliniks. Ei, meie kõik, kes teda hästi tunneme, teame, et ta on rohkem kui suur, ta on võrratu. Päike oleks tema kohta ehk ainuke õige nimetus, ja päikeseks tema rahvas teda kutsubki. Ta on meie valitud juht, meie elu päike, meie silmade valgus..."

Kui see ülistuskõne kõrvale jätta, oli miiting Kaunases puiselt ametlik ja kuivalt asjalik. Järgmisel päeval rääkisid lehed, et miiting olnud suurim rahvapidu, mis Kaunases kunagi korraldatud, sest sinna oli tulnud umbes 60 000 osavõtjat linnast ja selle lähiümbrusest!

5. juulil astub Galvanauskas - aus mees - tagasi, sest ta on aru saanud, kuhu vool kisub. Seimi valimised, mis toimuvad 8. juulil avaldatava uue seaduse järgi, määratakse 14. juulile. Kommunistlikvalitsu.se häälekandja Lietuvos Aidas teatab juba ette, et need valimised on riigi esimesed õiglased valimised, mis näitavad rahva tõelist tahet. „Need ei ole mingid petuvalimised, vaid vaimult ja eesmärgilt tõeliselt demokraatlikud," rõhutab leht. Kõik see toimub vähem kui nädalaga. Pole ime, et rahvas hakkab närviliseks muutuma ja pahad eelaimused inimeste meeli täitma.

Seinius on Vilniuses teist korda suurmeeleavalduse tunnistaja. Seda nimetatakse Leedu armee meeleavalduseks, aga Vilniuse väeosad keelduvad sellel osalemast. Ähvarduste abil ja liisku heites õnnestub viis noort ohvitseri rongkäiku siiski saada. Nõukogude lippu saates marsivad nad umbes 5000 inimesest koosneva demonstratsiooni eesotsas, neid filmitakse, et teha propagandafilm välismaal näitamiseks. Seitse reameest on eraldi grupis. Ülejäänud rongkäigulised on Vilniuse töötud, enamik neist väga noored.

Kaunase lehed kasutavad juhust, et teatada rasvaste pealkirjade all: .Vilniuse massimiiting võitis Kaunase hiiglasliku rahvakoosoleku. Üle 100 000 osavõtja". Alapealkiri: „Meie väed Vilniuses nõuavad Leedu muutmist nõukogude vabariigiks."

Niisiis, lehtede uued toimetajad hakkavad oma ülesannetesse ja propagandamängudesse sisse elama. Võib-olla on nad pragada saanud. Värvi peab olema kõvasti ja numbreid tuleb kasutada vastavalt otstarbekusele. Vilniuse kogu elanikkond on küll vaid 300 000, aga mis sellest. Eesmärk ei ole tõde kuulutada, vaid Leedu välismaailma silmis punaseks värvida ja rahvas nii põhjalikult segadusse ajada, et see ei tea, mida uskuda. Mida suurem vale, seda kergemini tavaline aus inimene usub, et vähemalt miski selles peab ju tõsi olema.

Aga tsiteerigem veel Seiniuse raamatut, et saada aimu, kuidas avalikku arvamust vastavalt otslarbekuselc kujundatakse.

..Populaarne luuletaja Liudas Gira, endine diktatuuri toetaja, nüüd Nõukogude Liidu hea sõber, kutsus 5. juuliks kokku Leedu silmapaistvamad kirjanikud ja teised haritlased, et arutleda aktuaalsete kultuuriteemade üle. Kuid pärast lühikest tervituskõnet piirdus ta vaid varem valmis kirjutatud resolutsiooni ettelugemisega. Selles seisis, et kõik

kohtumisest osavõtjad väljendavad oma täielikku rahulolu valitsuse poliitikaga ja eriti tema otsusega lasta rahval võimalikult kiiresti valida uus demokraatlik seim. Keegi osavõtjatest sai olukorrast sedavõrd valesti aru, et hakkas pärima, mis alusel seim valitakse ja millised ülesanded sellele lahendada antakse. Selle peale teatas Liudas Gira, et koosolekul osalejad saavad seda teada tavapärasel viisil ajalehtedest, kui õige aeg kätte jõuab. Ülejäänud kohalolijad olid leplikumad ja ettevaatlikumad ning vaikisid. Nii loeti otsus vastuvõetuks ja koosolek lõppes.

Juba järgmisel päeval saatis Leedu kommunistlik partei ametliku teadeteagentuuri kaudu kõikidele ajalehtedele põhjaliku ülevaate arvukatest koosolekutest, kus oli otsustatud hakata ellu viima partei programmi. Ülevaates oli lugeda, et nende ja nende tööliste ja talupoegade ühenduste kõrval on ka intelligents oma 5. juulil peetud koosolekul otsustanud toetada kommunistide tegevust. Selle tõendusena avaldati nimetatud otsus terves pikkuses, samuti ka kõik nimed, kes sellele olid alla kirjutanud."

See kübaratrikk tehti nii, et otsuses olid sõnad „Leedu Rahvavalitsus" asendatud sõnadega ..Leedu kommunistlik partei". ..Allkirjad" oli võetud paberilt, kuhu iga osavõtja nagu tavaliselt koosolekuruumi uksel oma nime kirjutas. Et asi oleks veenev, avaldati ka toto.

Koosolekust osavõtjate hulgas oli sedavõrd tuntud Leedu kultuurielu juhtivaid inimesi, et see uudis äratas välismaal väga suurt jahmatust ja imestust. Ka Eestis värvati kultuurielu juhtivaid tegelasi „valitsuse toetajaks".

Asjaomastes isikutes tekitas viis, kuidas nende nimesid ära kasutati, täielikku masendust, aga kui nad ka oleksid üritanud protesteerida, ei oleks neil olnud mingit võimalust oma häält kuuldavaks teha.

Kuid on juba aeg lähemalt kirjeldada valimisi, järgmist sammu Moskvas väljatöötatud programmis, mille eesmärk algusest peale oli olnud Balti riigid Nõukogude Liidu koosseisu inkorporeerida.

„TÖÖTAVA RAHVA VALIMISED"

Pind oli nüüd kõikjal ette valmistatud, kommunistid tüüri juures ja teisitimõtlejate suu kinni pandud. Moskva tahtis väliselt jätta muljet, nagu tegutseks ta Balti riikides „rahva tahtel". Miitingutel ja rahvameeleavaldustel tehtud avaldustest selleks ei piisanud. Oli vaja lavastada valimised, mis peegeldaksid „rahva tõelist tahet".

Moskva oli oma üleolekus juba nii kindel, et valimiste päevaks määrati kõigis kolmes Balti riigis, Eestis, Lätis ja Leedus üks ja seesama päev, 14. juuli 1940. Riikide valitsused avaldasid uue valimisseaduse, mis vormiliselt oli täielikus kooskõlas demokraatliku riigi tavapärase valimisseadusega: valimised pidid olema üldised, ühetaolised, otsesed, salajased ja proportsionaalsed.

Valimiste jaoks moodustati ja registreeriti kolmes riigis täiesti uus, „töötava rahva partei" |Eestis - Eesti Töötava Rahva Liit|. See pidi olema õiglane ja vääramatu rahvapartei, mis ühendab vaimse ja füüsilise töö tegijad. Kõigis kolmes riigis õnnestus partei ridadesse värvata ka hulk tuntud inimesi, kelle kohta oli küll teada, et nad on kaldunud äärmusse, aga eeldati, et kui nad nüüd tegutsevad kommunistide kõrval, on nad märk teatud kompromissipoliitikast. Valimisplakatitel apelleeriti hääletajate kodanikukohusele ja isamaalisusele. Vähemasti Leedus kirjutati üleskutsete alla mõne rahva usaldust äratava vasaktsentristi nimi, asjaomastelt nõusolekut saamata.

Igaks juhuks tehti kandidaatide esitamise tähtaeg võimalikult lühikeseks. „Töötava rahva" kandidaatide nimetamine läheb libedalt. Leedus on vaja valida 69 rahva tõelise tahte esindajat. „Töötava rahva partei" esitabki 69 kandidaati, kes ei ole sugugi kõik kommunistid, üle poole on sotsiaaldemokraadid, mõni isegi vasaktsentrist. Rahvakogunemisi kinodes, kontsertidel ja vabaõhupidustustel kasutatakse ära valimiskoosolekutena, ja kandidaadid seatakse üles seal. Valimiste peakomitee kinnitab koheselt nende kandidatuuri.

Lätis ja Eestis toimitakse sama põhimõtte alusel. Hoolimata sellest, et avalik sõna ja raadio olid täielikult „töötava rahva partei" käes ja kandidaatide nimetamise tähtaeg määratult lühike - Eestis näiteks ainult viis päeva - leidus mehi, kellel oli moraalset julgust hakata vastaskandidaadiks. Kõigis kolmes riigis esitati vastaskandidaatide nimekirjad õigeks ajaks. See ei tähendanud loomulikult midagi. Kommunistlik partei sai vaid teada nende nimed, kes ikka veel söandasid talle vastu punnida. Leedus lükati võistlevad nimekirjad tagasi põhjendusega, et ainult registreeritud organisatsioonid võivad esitada oma kandidaadid. Registreeritud oli ainult „töötava rahva partei", nii et kinnitada võis ainult selle kandidaadid. Viie valmisringkonna kohta esitati Lätis tähtajaks kokku kuusteist kandidaatide nimekirja. Neist kinnitati viis, kõik „töötava rahva partei" omad, üks iga ringkonna jaoks. Kõik teised nimekirjad lükati tagasi, kuna need ei olevat olnud nõuetekohaselt vormistatud. Niiviisi oli võimalik võistleja üsna lihtsalt ja kiiresti teelt kõrvaldada, sest tagasilükkamise põhjust lähemalt muidugi ei selgitatud.

Eestis oldi põhjalikumad. Vastaskandidaate nimetati rahvavaenlasteks ja need kandidaatideks ei kõlvanud. Keeldumist ka põhjendati, ja põhjusi oli välja mõeldud hulgaliselt: kan-

didaat oli kuulunud uue korra ajal laialisaadetud ühendusse, ta oli rääkinud uue valitsuse ja selle tegevuse kohta midagi kriitilist, ta ei olnud avalikult tutvustanud oma poliitilist platvormi, ta oli võtnud osa salakoosolekutest, ta oli töörahva vaenlane. Nagu arvata on, võis valimiste peakomitee viimast argumenti meelevaldselt kasutada igaühe suhtes.

Ime küll, erinevalt Leedust ja Lätist, Eestis üks opositsioonikandidaat siiski kinnitati, nimelt maapartei liige Liivak. Kuid see oli paljas kometimäng, sest valimiseelsel päeval esitati talle süüdistus ühele vekslile endise peaministri Eenpalu allkirja võltsimises, ja ta kaotas õiguse kandideerida. Süü tõendamisest ei ole hiljem midagi kuulda olnud. Märgitagu vaid, et süüdistus tuli õigel ajal, sest 4. juunil [juulil] oli Varcs-Barbaruse valitsuse liige, kohtuminister Sepp, endine Nõukogude Liidu saatkonna juriidiline nõunik, sunnitud valitsusest lahkuma, kuna oli omastanud tema haldusse usaldatud varasid. Iseasi muidugi on, kas „töötava rahva" vastaskandidaadi, varaka taluperemehe süüdistamine veksli võltsimises aitas seda ebameeldivat ja palju tähelepanu äratanud lugu summutada.

Kuid need kõik on ebaolulised pisiasjad. Peatähtis on see, et kõigis kolmes riigis lükati konkureerivad nimekirjad tagasi ja hääl tuli anda „töötava rahva" kandidaatidele, keda igas riigis esitati just niipalju, kui neid oli vaja valida.

Kõrvaltvaataja meelest on niisuguses olukorras valimiste korraldamine asjatu sekeldamine, aga ei! Nüüd tuli käima panna kõik rattad, et meelitada avalik arvamus ülesseatud kandidaate toetama ja rahvas nende poolt hääletama. Kõigis kolmes riigis eelnes valimistele ennekuulmatult jõuline ja häälekas valimispropaganda.

Siinkohal on oluline tähele panna, et valimispropagandas ei viidatud sõnagagi Balti riikide liitmisele Nõukogude Liiduga. Vastupidi, niisugused jutud olid karmilt keelatud, isegi niivõrd, et sellisele võimalusele vihjajad ähvardati kuulutada rahvavaenlasteks. Eestis levitati hoopis kuuldust, et kõik peavad tingimata hääletama minema, sest muidu anastab Nõukogude Liit Eesti. Leedus käis ärimeeste delegatsioon Kaunases Dekanozovilt endalt uurimas, milline saab olema Leedu riigivorm (juba see on iseloomulik!). Kohtumine toimus kolm päeva enne valimisi ja Dekanozov nimelt rõhutas, et pärast valimisi jääb Leedu iseseisvaks riigiks, nagu ta on olnud enne neid. Nõukogude Liit ei kavatse mingil viisil sekkuda Leedu iseseisvusse või muuta selle majandussüsteemi.

Maksku mis maksab, aga rahvas oli vaja saada valimisurnide juurde, et valida „rahva tõelise tahte" saadikud. See oli Moskva võimurite otsene ja kindel tahtmine. Nende käsilased kolmes riigis panid mängu kogu oma jõu, et valimised oleksid edukad. Kõik seinad on loosungeid ja plakateid täis. valitsuse liikmed ja kandidaadid sõidavad mööda maad kõnesid pidamas ja väiksemad isandad käivad nende jälgedes. Kõik eraautod võetakse valimispropaganda teenistusse. Lehtedes pole enam ruumi uudistele, kogu energia on mobiliseeritud rahvast äratama.

Paljuks ei peeta ka ähvardada. „Igaüks, kes jätab hääletamata, on rahvavaenlane!" „Kes ei ole meiega, see on meie vastu!" Sellised lööklaused mürgitavad meeli ja äratavad mõneti masendust ka julgetes. Kehtestatakse kord, et valmisjaoskonnas lüüakse kõigile passi või isikutunnistusele tempel. Kellel pole pärast valimisi templit ette näidata, on rahvavaenlane. Hääletamata jättev riigiametnik jääb oma kohast ilma. Ka hirmutatakse rahvast igasuguste kuulujuttudega. Räägitakse, et varsti hakatakse toiduaineid normeerima ja nende saamine seatakse sõltuvusse valimisjaoskonnas isikutunnistusele löödud templist.

Võib muidugi oletada, et valimiste eel üritavad kapitalistid ja kodanlased valimisrahu häirida ja salajast vastupropagandat teha. Seetõttu arreteeritakse Eestis, Lätis ja Leedus valimiseelsetel päevadel hulgaliselt inimesi. Siinjuures muidugi on märkimisväärseks abiks nood tagasilükatud vastaskandidaatide nimekirjad, millest on kenasti näha, kes ei toeta praegust võimu. Lisaks vangistatakse inimesi kõikidest rahvakihtidest, endised ministrid, parteijuhid, rahvasaadikud, poliitilisest tegevusest osa võtnud ametnikud, ajakirjanikud, silmapaistvad majandusmehed - kõik on kahtlased. Kahtlased on ka need töölisvanemad, kes ei ole praeguse vooluga kaasa läinud, niisiis on arreteeritute hulgas ka töörahvaparteide ja töölisühingute aktiviste, kelle põhimõtted on osutunud ülemäära kindlateks. Neil päevil arreteeriti kolmes riigis inimesi sadade kaupa. Ainuüksi Leedus hinnati vangistatute arvu kahele tuhandele.

Niiviisi loodi garantiid, et „töötava rahva valimised" kulgeksid rahulikult ja segamatult. Rahvale lubati palju, tema silme ette maaliti hiilgav tulevikupilt. Et nendest lubadustest aimu saada, tasub heita pilk Eesti ja Läti „töötava rahva partei" valimisplatvormidele. Nimelt olid need lause lauselt nii ühesugused, et väikesed sõnastuse erinevused võisid tingitud olla üksnes tõlkijate erinevast oskusest neid vene keelest eesti ja läti keelde tõlkida.

Tööliste hüvanguks tuli kehtestada sõna-, trüki-, kogunemis- ja ühinemisvabadus. Tööliste ja teenistujate ainelise olukorra parandamiseks oli vaja tõsta nende palka. Oli vaja otsustavalt võidelda tööpuuduse vastu. Tuli sisse seada üldine haigus- ja õnnetuskindlustus. Ühiskond pidi aitama invaliide ja vanu töölisi, nii mehi kui ka naisi. Riik pidi toetama väike - põllumehi ja maatöölisi, jagades neile maad. Tuli kergendada talupoegade võlakoormat, Ja palju muud head. Valimisplatvormi viimastes punktides lubati demokratiseerida sõjaväge ja jõuliselt arendada rahvuslikku kultuuri, haridust ja teadust.

Milline arukas inimene ei hääletaks kandidaatide poolt, kes kavatsevad teostada nii toreda programmi, kui neid vaid võib usaldada. Rõhutagem veel kord, et kogu valimispropaganda ajal ei viidatud sõnagagi Balti riikide liitmisele Nõukogude Liidu koosseisu. Vastupidi, võib arvata, et isegi suurem osa „töötava rahva" esitatud kandidaatidest ei teadnud midagi sellisest kavatsusest. Nad olid Moskva malelaual vaid etturid ilma oma tahte ja väikseimagi võimaluseta mõjutada iseenda platvormi elluviimist.

Kuidas siis läksid need valimised, mis lavastati suure kära ja hiilgavate lubaduste saatel, valimised, kus esimest korda „võib eesti töötav rahvas vabalt valida ja luua tõelise rahvaesinduse, mis suudab võltsimatult väljendada eesti rahva tahet ja ausalt teenib rahva huvisid", kui kõik varasemad valimised olid toimunud „tagurliku kiike ja plutokraatia metsiku surve ja terrori all". (Need asjade tegelikule seisule mõeldes iiveldama ajavad tsitaadid on laenatud Eesti kommunistliku partei sekretäri K. Säre valmiskõnest Tallinnas Vabaduse platsil 13. juulil 1940.) Jah, kuidas need valimised siis läksid? Selle kohta on välismaal ikka veel üsna vastuolulisi arvamusi. Meie oma riigis ei ole saanud avaldada nende kohta mingit usaldusväärset ülevaadet, on olemas vaid arvud, mida TASS pärast valimisi levitas ja mis räägivad valimistel saavutatud hiilgavast edust. Aga mis tegelikult toimus?

VALIMISPÄEVAD EESTIS, LÄTIS JA LEEDUS

Vaatamata kihutustööle, kõikidele lubadustele ja ähvardustele, suhtus Eesti, Läti ja Leedu rahvas valimistesse umbusuga. Rahvas lihtsalt ei uskunud kandidaatidesse ja valimisprogrammi lubadustesse. Rahva vaist, mis on nii tihti üllatavalt kaugelenägev ja õige, ütles, et selles kärarikkas sagimises on miskit mäda.

Üldise meeleolu iseloomuliku näitena võib mainida, et valimispäeva eelõhtul 13. juulil*, kui Tallinnas peeti Eesti-Läti jalgpallimatsi, ja puhkpilliorkester alustas „Internatsionaali", hakkas rahvas spontaanselt laulma „Maamme"-laulu, mis on ka Eesti hümn. Laul oli nii vägev, et mattis enda alla orkestri pasunahelid.

Leedus sekkus asjasse Loodus ise. Suvi oli olnud kuiv, aga valimispäevaeelsel ööl algas vihmasadu, mis kestis paduvihmana kogu järgmise päeva. Sügavalt katoliiklik rahvas tundis kahjurõõmu, pidades loodusnähtuse sekkumist taeva märgiks. Kaunases on tänavad vett tulvil, seal ei ole näha ühtegi hingelist. Tagajärgede hirmus ilmub aeg-ajalt valimisjaoskondadesse inimesi, aga mingeid ootejärjekordi ei teki. Valimised kipuvad täielikult läbi kukkuma, seepärast pikendatakse valimisi saju tõttu veel päeva võrra.

Lätis ja Eestis ei ole looduslikke takistusi, aga sealgi ollakse sunnitud valimised kahele päevale venitama, et võiks

* Eesti-Läti maavõistlus jalgpallis peeti 18. juulil ja selle võitis Eesti 2:1. (Tõlkija märkus.)

vähemalt salata valimiste läbikukkumist. Eestis toodi kodunt hääletajaid kohale isegi vene sõjaväeautodega. Maal sõitsid autodega ringi relvastatud punaarmeelased, kes õhutasid rahvast valimistest osa võtma. Linnades käisid kommunistide agendid eriti teisel valmispäeval majast majja ja käskisid rahvast hääletama minna, võttes appi ähvardused ja hirmutamise. Kõigis kolmes riigis oli ajalehtede ennenägematu valimisagitatsiooni toon valimiste teisel päeval nii närviliselt äge, et selle tagant paistis selge hirm. Oli ju karta, et Moskva võimumehed karistavad oma käsualuseid, kui valimised peaksid ebaõnnestuma.

Kõik pealtnägijad kinnitavad kui ühest suust, et valimistest osavõtt oli erakordselt loid. Eestis põhjustas elanike üksmeelsuse valimiste vastu ka nende valimiste ebaseaduslikkus. Nimelt oli uus valimisseadus kinnitatud vaid presidendi otsusega, kuigi põhiseadus nägi ette teistsuguse menetluse. Poliitiliselt teadlik rahvas jättis juba sellise ebaseadusliku toimimisviisi tõttu valimistele kangekaelselt minemata. Ka arvati, et oleks lapsik minna valima, kui igas valimisringkonnas on vaid üksainus kandidaat.

Kaunases toimus hääletamine nii, et valimiskomisjoni liige võttis valimissedeli, murdis selle kokku, lõi templi peale ja andis hääletajale. Too pidi oma käega laskma sedeli meetri kaugusel asuvasse valimiskasti. Nii tehti muidugi selleks, et takistada valimissedelite rikkumist. Eestis kõrvaldati viimasel hetkel valimiste seaduslikkuse üle valvama pidanud valimiste peakomiteest rahvuslikult meelestatud mehed. Valimiste üle ei olnud mingit erapooletut järelevalvet. Mitmes valimispunktis löödi teise päeva lõpus kõikidele kasutamata jäänud valimissedelitele templid peale ja pandi kasti. Nõnda tuli ette valimisringkondi, kus oma hääleõigust kasutanute arv ületas 100%. Ühes Tallinna-lähedases vallas jõuti 104 protsendini,

sest valimiste korraldajad olid saanud elanike arvu kohta valed andmed. Aga see liialdatud innukus ei tekitanud küsimusi, sest häältelugemise juures olid ainult töötava rahva esindajad, kommunistliku partei ja ametiühingute usaldusisikud.

Kui palju hääli tegelikult anti? Mingeid usaldusväärseid arve on loomulikult võimatu esitada. Peab rahulduma vaid umbmääraste hinnangutega.

Eespool mainitud Seiniuse mälestusteraamatu andmetel teatati Vilniuses ametlikult, et valmiskastide juures oli käinud 97% hääleõiguslikest kodanikest. Keegi valimisi jälginud kommunist oli Seiniusele omavahelises vestluses usaldusliikult öelnud, et valimistel osalejate protsent ei küündinud isegi viiekümneni, sest ilm oli olnud nii ebasoodne. - Tüüpiline näide, kuidas arvudega ümber käidi, on järgmine juhtum. Vilniuse kommunistlik leht Balsas tegi vea ja avaldas Vilniuse valimiringkonna kümne kandidaadi häältearvud; need näitasid, et kõige rohkem hääli olid saanud vasaktsentristid, seevastu kommunistide kogutud häälte hulk oli üsna tagasihoidlik. Juba järgmisel päeval pidi leht avaldama valimiste peakomitee õiendi, milles öeldi, et lehes ära toodud andmed ei vasta tõele. „Tõele vastavaid" andmeid, kuidas kandidaatide vahel hääled jagunesid, hiljem siiski ei avaldatud, ei Vilniuses ega teistes valimisringkondades.

Tallinnas, Riias ja Kaunases valimisi jälginud inimesed on üksmeelsed selles, et valimas käinute arv jäi igal juhul alla poole hääleõiguslike koguarvust. On arvatud, et valimas käis ehk ainult kolmandik hääleõiguslikest kodanikest, ja neistki õnnestus paljudel valimissedel ühel või teisel viisil rikkuda, järelevalvest hoolimata. Maal, kus kontrollimine oli raskem ega saadud inimeste hirmutamiseks relvastatud punaarmeelasi kasutada, võis hääletajate arv olla veel palju väiksem. On selge, et kõigis kolmes riigis osutasid elanikud passiivset vastupanu ega hääletanud, kui see vähegi võimalik oli.

Paljud inimesed, kes olid varem olnud valimiskomisjonide liikmed ja harjunud hindama valimisaktiivsust, jälgisid valimisi Eesti erinevais paigus mõlemal päeval tähelepanelikult. Nende kokkulangeva arvamuse kohaselt käis hääletajaid valimisjaoskondades ilmselgelt palju vähem, kui mis tahes valimistel enne neid, kuigi valimised kestsid kaks päeva, mitte kolm nagu varem. Valijate arvuks hindasid nad 30 kuni 40 protsenti hääleõiguslike üldarvust. Maal, eriti kõrvalistes kohtades, jäi osavõtt veelgi väiksemaks, nii et vaid umbes neljandik hääleõiguslikest kodanikest käis tagajärgede hirmus oma häält andmas.

Aga rahvas oli „otsustanud oma tahte läbi suruda" ja „töötava rahva parteil" ci jäänud üle muud, kui teha halva mängu juures head nägu. Niisiis alustati lehtedes ja raadios kohe, kui valimised olid lõppenud, tõelist ülistuslaulu, sest valimised olevat õnnestunud üle ootuste hästi. „Töötava rahva" esindajad olid saavutanud kolossaalse võidu. Nende poolt oli hääletanud Eestis 92,8, Lätis 97,6 ja Leedus koguni 99,2 protsenti valijaist! Mida need arvud väärt on, taipab iga mõtlev inimene. Aga välismaal oli neil tohutu mõju. Imestati vaid, kuidas Eesti, Läti ja Leedu olid nii kiiresti kommunistlikuks muutunud. Aga pinna ettevalmistamisel oli ju aegsasti ära kasutatud tuntud teadlaste ja kirjanike nimesid. Kui juba need inimesed uut valitsust toetasid, miks ei pidanud seda tegema kogu rahvas? Vaba maa tavalise inimese pähe lihtsalt ei mahu nii täiuslik ja jultunud pettus, nagu need valimised nii korralduse kui ka tulemuste poolest olid.

Mis ikkagi oli nende valimiste eesmärk? See selgus juba järgmisel päeval.

UUS EESMÄRK - NÕUKOGUDE VABARIIGID

Valimistele järgnenud päevaks korraldati rahvakoosolekuid „töötava rahva võidu tähistamiseks". Eestis toimunud miitingutest ülevaateid tehes ütleb Rahva Hääl (mis kohe pärast uue valitsuse moodustamist oli hakanud ilmuma Uus Eesti asemel) lõpuks välja oma tööandjate tegeliku eesmärgi: „17. juuli meeleavaldused, mis oma ulatuselt ületasid isegi valimiseelseid hiigelmiitinguid, püstitasid uue poliitilise loosungina nõude - luua töötava rahva nõukogud ning Eesti kodanlik vabariik muuta Eesti Nõukogude Sotsialistlikuks Vabariigiks, mis oleks liiduliikme vahekorras Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liiduga. Säärane oli 17. juuli meeleavalduse uus loosung."

Niimoodi teatatakse esimest korda avalikult ja varjamatult Eesti iseseisvuse hävitamisest, kõikide seniste manöövrite lõplikust eesmärgist. 21. juulil avaldab Rahva Hääl esilehel „Eesti töötava rahva pöördumise Riigivolikogu poole". Selles nõuavad seitsme Tallinna tehase töölised, et Eesti kuulutataks Eesti Nõukogude Sotsialistlikuks Vabariigiks ja see liidetaks Nõukogude Liiduga, ühtlasi nõutakse suurte tööstusettevõtete ja maaomanduse natsionaliseerimist jm.

Samal päeval, 21. juulil, tuleb kõigis kolmes riigis kokku „töötava rahva" esindajatest moodustatud uus parlament. Käsk oli tulnud kõrgemalt poolt ja Moskva mängu tahtetud malenupud võtsid kohad sisse, et teha viimane käik. Lätis ja

Leedus oli pinda samasuguste miitingute ja avaldustega ette valmistatud nagu Eestiski.

Kõigis kolmes riigis on istungi päevakord täpselt ühesugune. Arutamisele tuleb: 1) Eesti (Läti, Leedu) riigikorra küsimus, 2) Eesti (Läti, Leedu) Nõukogude Liiduga liitumise küsimus, _•!) maa rahva omandiks kuulutamise küsimus ja 4) suurtööstuse ja pankade natsionaliseerimise küsimus. Kaks esimest päevakorrapunkti käsitleti esimesel päeval, ülejäänud kahe arutamine lükati järgmisele päevale.

Kõigis kolmes riigis on istungid samal päeval ja sama päevakorraga. Väliselt on lavastus kahtlemata väga meisterlik. Aga piilume korraks kulisside taha. Malenuppude auks peab ütlema, et päris ilma tülinata nad oma riigi iseseisvuse hävitamisega ei nõustunud.

Pärast valimisi kohtusid Dekanozov, Võšinski ja Zdanov Tallinnas, et leppida kokku, kuidas ühiselt ja ühtmoodi komöödiat jätkata. Eesti, Läti ja Leedu valitsused olid olnud väga tõrksad ega nõustunud kohe võtma päevakorda küsimust oma riigi liitmisest Nõukogude Liiduga. Eesti |Leedu? j ja Läti olid isegi nii häbematud, et tegid ettepaneku jätta neile umbes samasugune iseseisvus, nagu on Slovakkia! Saksa riigis. Sellistele jänesehaakidele tehti järsk lõpp. Kõigis kolmes riigis teatati, et mingeid kompromissettepanekuid ei tohtinud parlamendiistungi päevakorda võtta. Kui see sai teatavaks, läks meel mustaks ka mitmel vastvalitud rahvasaadikul. Tekkis üldine masendus.

Leedus pidasid seimi liikmed eelmisel päeval eraviisilisi koosolekuid, et olukorda arutada. Umbes kaks kolmandikku valitud ..töötava rahva" esindajatest nõudis Leedu iseseisvuse säilitamist. Dekanozovi käes olid küll kõik jõuvahendid, aga loodeti, et kui seimi enamus otsustavalt ja selgelt oma seisukoha välja ütleb. Moskva eriti meelsasti vägivalda ei kasuta.

Tahtis ju Moskva jätta välismaailmale mulje, et otsused tehakse demokraatia põhimõtteid järgides. Aga mängu sekkus kommunistidest moodustunud vähemus, teatades, et igaüks, kes julgeb hääletada liitumise vastu, maksab selle eest mitte ainult enese, vaid ka oma naise ja laste eluga.

Eestis läksid asjad sama rada pidi. „Töötava rahva" enamus nõudis Eestile vähemalt ulatuslikku autonoomiat, umbes nagu Välis-Mongoolial, ja otsustas liitumise poolt mitte hääletada. Neile teatati, et kui nad oma otsuse juurde jäävad, ühendatakse Eesti lihtsalt Leningradi oblastiga, ja nii kaotaks ta sellegi näilise eelise, mille annab nõukogude vabariigi staatus. Eraviisiliselt öeldi saadikutele, et kui nad julgevad jätta hääletamata või hääletavad liitumise vastu, tembeldatakse nad rahvavaenlasteks.

Väärib mainimist, et ka kommunistide seas oli neid, kellele iseseisvuse kaotamine oli nii suur pettumus ja mure, et nad olid ideoloogiliselt murdumas. Nende keelitamisega oli Moskva emissaridel omajagu tööd.

Aga see kõik toimus kulisside taga. Maailm nägi 21. juulil vaid kolmes Balti riigis peetavat rahvasaadikute istungit, kus loeti ette varem koostatud kõned ning rõhuvas ja sünges meeleolus võeti üksmeelselt vastu otsus moodustada Leedu, Läti ja Eesti Nõukogude Sotsialistlikud Vabariigid ning paluda, et need võiksid liituda Nõukogude Liiduga.

RIIGIVOLIKOGU ISTUNGITESAAL
21. JUULIL 1940

1940. aasta 21. juulil oli Riigivolikogu istungitesaal Tallinnas juba välisilmelt teaterlikult kujundatud. Saali seinad olid punase riidega drapeeritud. Presiidiumi taustal oli tohutu suur Nõukogude Liidu vapp ja selle kõrval Lenini ja Stalini büst. Näha olid ka mõned portreed. Rõdusid ääristasid loosungid nagu „Elagu Nõukogude Ludu rahvaste ja kogu maailma töötava rahva juht suur Stalin!" ja „Eesti sammub ühes Sotsialistlike Vabariikide Liiduga!" Eesti ja Nõukogude fotograafid ootasid pikas rivis, nende jaoks olid saali üles seatud prožektorid.

Arutamisele tulevaid küsimusi tutvustasid Johannes Lauristin, riigivastase tegevuse poolest hästi tuntud kommunist, ja senise valitsuse sotsiaalminister Neeme Ruus. Neist esimene laimas endise Eesti olusid ja juhte ning ülistas Nõukogude Liitu. Teine seletas laialt, et Kesti asju oli seni juhitud „ingiise ja prantsuse imperialistide suurkapitali huvides". Nüüd aitab imperialistide köögiuste kulutamisest ja kintsukaapimisest, on aeg liituda Nõukogude Liidu päikesepaistelise avarusega, selle Nõukogude Liidu, mis ei ole kunagi jätnud ühtegi oma vabariiki väljast tuleva rünnaku ohvriks.

Neid rahvuslikkuse vastu suunatud kõnesid tervitati aplausi ja hurraa-hüüetega. Saadikute kommunistidest vähemus andis oma parima, et meeleolu tõsta, aga see ei jaksanud tõusta. Sünge, rusuv masendus valitses saalis, kus maeti Eesti

iseseisvust. Alandav ja kibedusttekitav oli see hetk eriti neile „töötava rahva esindajatele", kes said nüüd aru, et olid lasknud end pettusega meelitada Moskva mängudesse. Aga nad olid sunnitud alistuma, kuigi häbi tegi meele mõruks.

Ei olnud kuulda ühtegi vastuhäält. Esimees kuulutas, et ettepanek on heaks kiidetud ja Riigivolikogu otsuse vastu võtnud. Lavastus oli täiuslik. Lavastaja oli ära teeninud aplausi. Ždanovit siiski kummardama ei kutsutud.

SURMAOTSUST PEAD ISE PALUMA

Nagu eespool viidati, on Eesti, Läti ja Leedu saatusedraamas farsi jooni, mis ajaksid naerma, kui kaalul ei oleks olnud kolme rahva iseseisev eksisteerimine. Kõige jahmatavam on siiski viimane vaatus. Ei piisanud sellest, et pidulikult ja üksmeelselt olid moodustatud nõukogude vabariigid ja otsustatud liituda Nõukogude Liiduga. Liitumiseks oli vaja veel ka luba paluda. Kõik kolm riiki pidid esitama Nõukogude Liidu Ülemnõukogule alandliku sooviavalduse, et neil lubataks astuda mainitud päikesepaistelisse avarusse. Moskval oli ju vaja oma võitu pühitseda, kogu maailmale oli vaja näidata, kuivõrd vabal tahtel ja omal algatusel nood kolm riiki ihkasid Nõukogude Liidu koosseisu pääseda. Välismaailma seisukohalt lasksid Nõukogude Liidu režissöörid siiski veidi märgist mööda. Moskvas 3. augustist 6. augustini toimunud Nõukogude Liidu Ülemnõukogu istungjärgu jooksul Eesti, Läti ja Leedu tehtud avaldused ja sõnavõtud äratasid oma alandliku keelekasutuse ja lömitava hoiakuga üksnes kurbiroonilist hämmastust, kuidas võisid kolm vaba, iseseisvat riiki lühikese ajaga nii madalale alanduda.

Ei ole mõtet pikemalt peatuda nendel alandavatel ja masendavatel stseenidel. Piisab, kui mainida, et kogu Moskva oli võidu pühitsemise puhuks üles löödud, pidu käis täie hooga. Kogu propagandamasin pandi pasundama sellest, et Eesti, Läti ja Leedu tahtsid omal vabal soovil liituda Nõukogude Liiduga. Rahvas oli väljendanud seal oma tahet vabade

parlamendivalimiste kaudu ja andnud üksmeelselt hääle saadikutele, kelle tegevuskava nägi ette nõukogude võimu kehtestamise ning Leedu, Läti ja Eesti liitmise Nõukogude Vabariikide Liiduga! Muidugi vaikiti hoolikalt maha tõsiasi, et tegevuskava selle loosungiga tuldi avalikkuse ette alles pärast valimisi.

Ülemnõukogu loomulikult nõustus võtma need kolm kaitsetut väikest naabrit Nõukogude Liidu võimsa tiiva alla. Molotovi kõnes võib ikkagi aduda ka imperialistlikke püüdlusi, kui ta oma välispoliitika triumfi kommenteerides rõhutas, et Nõukogude Liidu elanikkond kasvas annekteerimise tulemusel 5 950 000 võrra.

See toimus 1940. aasta augustis. Kuid pöördugem veel kord tagasi nende kurbade parlamendiistungjärkude juurde, kus teisel istungil tuli kõigis kolmes riigis korraga arutusele maa rahva omandiks kuulutamine ning tööstuse ja pankade natsionaliseerimine.

MAA KOGU RAHVA OMANDIKS

Eesti, Läti ja Leedu on põllumajandusmaad. Iseseisvuse jooksul tegid nad jõupingutusi, et läbi viia maareform, mille tulemusel tekkisid uued ja õitsvad talud. Talud olid enamuses väiketalud. Bolševike ninamehed ei julgenud nende talude iseseisvatele peremeestele kohe teha ettepanekut moodustada Nõukogude Liidu eeskujul kolhoosid. See oleks vältimatult kaasa toonud sisemised rahutused, sest kord oma maalapi saanud mees sellest naljalt ei loobu, vaid on ka lootusetus olukorras valmis maa eest kas või elu andma.

Esialgu rahulduti siis kõigis kolmes riigis teatud kompromissiga. Oma teisel istungil võtsid „töötava rahva" esinduskogud vastu seaduse, millega kuulutati kogu maa küll riigi omandiks, aga endisele omanikule jäeti õigus põldu edasi harida tingimusel, et see ei ole suurem kui 30 hektarit. Kui kaua ta seda harida võib, jäi lahtiseks.

Niisiis oli kõikidel senistel maaomanikel õigus harida 30 hektari suurust tükki oma endisest maast. Kuid seaduses on olulisi piiranguid. Omanik peab maad harima ise, oma kätega. Kui ta aga osutub rahvavaenlaseks, kaotab ta õiguse maad harida. Maaharija võidakse rahvavaenlaseks tunnistada ka varasema tegevuse pärast. Kommunistid ja kommunistlikule režiimile suuri teeneid osutanud isikud on eriolukorras. Nemad võivad saada endale 10 hektarit maad, kuigi nad ise seda ei hari.

Huvitav on säte, et 80—160 hektari suurust talu ei tohi tükeldada, juhul kui see võib olla näidistaluks ümbruskonna taludele. Sellest tehakse riigimajand ja endine omanik ei saa mingit hüvitist. Põhjuseks oli ilmselt seisukoht, et oma talu eeskujulikult majandades ja seal uuendusi tehes ajas peremees taga omakasu, s.t oli kapitalist. Seevastu sama suurest, halvasti või keskpäraselt peetud talust saab endine omanik harida määratud 30 hektarit, kui ta pole muidu osutunud ebameeldivaks inimeseks ehk rahvavaenlaseks.

Suurtalude loomad ja muu vallasvara kuuluvad talu juurde. Endine maaomanik ci saa nende eest mingit hüvitist. Kui talle antakse õigus harida 30 hektarit maad, saab ta vastava osa vallasvarast.

Taludest, mida ühel või teisel põhjusel ei muudeta riigitaludeks, moodustatakse eriline maafond, kust jagatakse 10 hektari kaupa maad väiketalunikele ja teenelistele kommunistidele.

See seadus tuli ellu rakendada vähem kui kuu ajaga, enne sügiskülvi algust.

Seaduse peamine mõte oli maa kuulutamine riigi omandiks. Üksikisikul ei olnud enam omandiõigust iseenda maale. Näiliselt jäeti 30 hektari suurustele taludele võimalus jätkata põlluharimist endisel viisil. Aga hiljem on selgunud, et tegelik cemärkoli sundida põllumehed lõpuks ikkagi kolhoosidesse astuma, muuta nad riigi pärsiorjadeks. Eesmärgi saavutamiseks tehakse iseseisev põlluharimine selle kõrge maksustamisega võimatuks.

Seda jõhkrat eesmärki aitab valgustada Eestis 1. märtsil 1941 jõustunud seadus, millega kinnitatakse maksude suurus. Kolhoosidesse ühinevate talumeeste maksukohustus määratakse järgmise tabeliga:

kui tulu on

väiksem kui 700 rubla, makstakse 8 kopikat iga rubla pealt;

700-1000 rubla, makstakse 56 rubla pluss 9 kopikat iga rubla pealt üle 700 rubla;

1000-2000 rubla, makstakse 83 rubla pluss 11 kopikat iga rubla pealt üle 1000 rubla;

2000-3000 rubla, makstakse 193 rubla pluss 15 kopikat iga rubla pealt üle 2000 rubla;

3000-4000 rubla, makstakse 343 rubla pluss 19 kopikat iga rubla pealt üle 3000 rubla;

üle 4000 rubla, makstakse 533 rubla pluss 24 kopikat iga rubla pealt üle 4000 rubla.

„Iseseisvate", kolhoosi mittekuuluvate põllumeeste maksukohustuse tabel on järgmine:

kui tulu on

700 rubla või väiksem, tuleb maksta 110 rubla;

700-1000, tuleb maksta 110 rubla pluss 18 kopikat iga rubla pealt üle 700 rubla;

1000-2000 rubla, tuleb maksta 164 rubla pluss 22 kopikat iga rubla pealt üle 1000 rubla;

2000-3000 rubla, tuleb maksta 384 rubla pluss 30 kopikat iga rubla pealt üle 2000 rubla;

3000-4000 rubla, tuleb maksta 684 rubla pluss 38 kopikat iga rubla pealt üle 3000 rubla;

üle 4000-5000 rubla, tuleb maksta 1064 rubla pluss 48 kopikat iga rubla pealt üle 4000 rubla;

üle 5000 rubla, tuleb maksta 1544 rubla pluss 60 kopikat iga rubla pealt üle 5000 rubla.

Neid kahte tabelit võrreldes märkame kohe, et sellise maksusüsteemiga muutub iseseisva põllumehe elu võimatuks. Üle 5000 rubla kerkivatest tuludest võtab riik maksuna ära juba üle 60%.

Pealegi ei ole need sissetulekud sugugi mingi peadpööritav tulu, kui arvestame, et näiteks Eesti tekstiilivabriku töölise aastatulu võime praegu hinnata 3600 rublale.

On selge, et pärast selle seaduse jõustumist muutub Eesti väiketaluniku elu, tema aineline toimetulek peaaegu lootusetuks. Et saada maksukergendust, on ta sunnitud kolhoosi astuma, ja niiviisi kaotab Eesti kõik selle töö viljad, mida iseseisvuse ajal talude iseseisvaks muutmise nimel suurte ohvrite hinnaga tehti. Eesti vabadest talupoegadest saavad riigi pärisorjad.

Aga nagu öeldud, esialgu „kuulutati maa riigi omandiks" ettevaatlikult, et võimalikult vähe rahutust tekitada. Alles tänavu [19411 kevadel on paljastunud Nõukogude riigitegelaste tegelik eesmärk kogu oma kalkuses ja armutuses.

TÖÖSTUSED JA PANGAD
NATSI ON AL1SE ERITAKS E

Kui maaomandi küsimus sai esialgu lahendatud, hakkasid „töötava rahva" esindajad menetlema seadust tööstuse ja pankade natsionaliseerimise kohta.

Kõik tööstus- ja äriettevõtted jagatakse alustuseks kolme gruppi: suurettevõtted, kus on rohkem kui 20 töölist, keskmise suurusega, kus on viis kuni kakskümmend töölist, ja kapitalistlikud väikeettevõtted, kus on vähem kui 5 töölist. Kaks esimest gruppi natsionaliseeritakse kohe, väikeettevõtted võisid esialgu omapäi jätkata. (Hiljem tehti maksustamise abil see võimatuks.) Natsionaliseerimise korraldamiseks moodustatakse kõikides ettevõtetes tööliste nõukogud ja valitsus määrab komissari nõukogude tegevust kontrollima. (Komissare määrasid nõukogude ametnikud väga lahke käega, nii et kõige tähtsamad ettevõtted kõigis kolmes riigis sattusid venelaste kontrolli alla.) Natsionaliseeritavate äride ja firmade saadaolevad summad ja pankades talletatud isiklik omand - peale osa säästude — läksid muidugi riigile. Eratalletajad võivad igas kuus välja võtta üsna väikese summa.

Pärast kirjeldatud juulipäevi, nõukogude võimu kehtestamist, mattub Baltikum välisriikide jaoks pimedusse. Balti riikide piirid on õhukindlalt suletud. Välismaiseid lehti ei tohi sinna viia. Endised välispassid on ammu kehtivuse kaotanud. Need, kes üritavad põgeneda, teevad seda oma elu hinnaga. Balti riikide alamaid, kes ei ole tähtajaks kodumaale naasnud, ähvardab surmanuhtlus.

Saksamaa ja Leedu vaheline piiritsoon on raadatud ja põletatud kümnete kilomeetrite laiuseks tühermaaks, mida valvab Punaarmee. Seal viibimine on karmi karistuse ähvardusel keelatud.

Kõigis kolmes riigis on võetud kasutusele Nõukogude raha. Endine raha on vahetatud rubladeks sundkursi alusel (Eestis 1 kroon = 1,25 rubla. Iseseisvuse ajal vastas 1 kroon umbes 12 Soome margale. Vahetamise hetkel oh rubla ostujõud umbes 0,25 krooni ehk Soome rahas umbes 3 marka.)

Korra järele valvab töölismiilits. Selle kõrval tegutseb täiesti iseseisvalt venelaste juhitav NKVD, tšekaa, salajane poliitiline politsei (Eestis SARK, Siseasjade Rahvakomissariaat).

Aga asugem nüüd kasutada olnud vähese informatsiooni põhjal kirjeldama Eestis uue, nõukogude korra ajal kujunenud siseolukorda.

On täiesti mõistetav, et tavalist inimest huvitab eeskätt küsimus, kuidas on lood isikuvabadusega. Kui palju on tõepõhja kuulujuttudel, mis räägivad Nõukogude Eestis valitsevast terrorist?

Kõigepealt tuleb öelda, et kuulujutud mõnevõrra loomulikult liialdavad, kirjeldades Eestis valitsevaid olusid.

Juba 1940. aasta juulis viidi kindral Laidoner ja president Päts Venemaale. Mõlemalt on tulnud teateid kodumaale. Nad elavad väljasaadetutena Sise-Venemaal, vormiliselt ei ole nad vangid.

Eestist on saadetud Venemaale kõik tsaariaegsed vene emigrandid. Sinna on sunnitööle viidud ka kriminaalvange, et vanglates poliitvangidele ruumi teha. Mereväeohvitsere ja sõjaväe tehnilist kaadrit on võetud Punaarmeesse ning määratud teenistusse Venemaa eri paigus.

Arvatakse, et poliitilistel põhjustel on Tallinnas arreteerituid umbes 1000 ja maakonnavanglates umbes 3000. Omastel ei ole nende kohta peaaegu mingeid teateid. Vanglaolud on suhteliselt talutavad, kõige hullem häda on ruumikitsikus.

1940. aasta augustis ja septembris arreteeriti väga palju inimesi, keda nende eelneva tegevuse tõttu peeti kommunismi vaenlasteks. Loomulikult oli arreteeritute hulgas palju haritlasi ja jõukaid inimesi, aga ka suur hulk töörahvast, eriti vanemat põlvkonda.

Arreteerimised jätkuvad üha, nende peamised põhjused on

järgmised: poliitiline tegevus (endine või praegune; selle hulka loetakse näiteks kommunistlike plakatite maharebimine, mis oli üsna populaarne tegevus), ühiskonnavastased teod (tavalised kuritööd), sabotaaž (tehastes ja teistes töökohtades ette tulevad häired või meeleavaldused) ning spekulatsioon.

Viimati mainitud põhjust tasub veidi laiemalt lahti seletada. Spekulatsiooniks peetakse näiteks seda, et inimesel on kuldescmeid, selle eest mõistetakse 3-5 aastat sunnitööd. Spekulandina karistati restoranipidajat, kes pärast tema restorani natsionaliseerimist jättis endale pool tosinat laudlina. Ülepea kõiki väljapaistvamaid endisi ärimehi, tehase- ja kinnisvaraomanikke on vähemalt kahtlustatud spekuleerimises, näiteks oma vallasvara varjamises.

Relva omamine on keelatud. Soome pussi valmistamise või kandmise eest võib saada kolm aastat sunnitööd.

EESTI PRAEGUSED VALITSEJAD

Alates 1924. aasta riigipöördekatsest kuni 1939. aasta sügiseni oli kommunistlik partei Eestis keelatud. Selle liikmeid elas pagenduses Nõukogude Liidus või lääneriikides, muu hulgas Rootsis. Need inimesed on nüüd Eestisse tagasi tulnud.

1940. aasta suvel said Eestis kommunistliku partei etteotsa varem riigivastase tegevuse eest vangi mõistetud, kuid 1938. aasta amnestiaga vabastatud vanema põlve kommunistid, nagu Lauristin, Keerdo, Allik jt (kellest räägime edaspidi lähemalt). Pärast Eesti annekteerimist Nõukogude Liidu poolt võtsid parteis juhtpositsiooni Venemaalt naasnud kommunistid, kellest mõjukaim on Karl Säre. ‚Vanad", nn vanglakommunistid on saanud formaalsed, organisatsioonilist tööd pakkuvad ametikohad rahvakomissariaatide eesotsas. Läänest tagasi tulnud kommunistid on ametite jagamisel üldiselt kõrvale jäetud. Paljud neist on rahulolematud praeguse korraga ja mõned on üritanud ka riigist välja pääseda.

Nõukogude Liidust tagasi tulnud kommunistid kuuluvad enamasti kommunistide nooremasse põlvkonda. Vanem põlvkond, kellest osa oli põgenenud Venemaale juba Eesti Vabadussõja ajal, kuulutati aastail 1936—1937 peetud kohtuprotsesside ajal trotskistideks ja hukati või saadeti Siberisse.

Arvata võib, et praegusel hetkel veel näiliselt tähtsal positsioonil olevate vanglakommunistide ridu ootab ees samasugune puhastus.

Tuleb täheldada, et praeguste Eesti valitsusmeeste käes

on ainult täidesaatev võim. Oma tegude eest annavad nad aru Moskvale ja sealt tulevad ka juhtnöörid. Selline orjalik sõltuvus oli eriti silmatorkav 1940. aasta sügisel, kui uus valitsusaparaat ei olnud veel stabiliseerunud. Uued riigiametnikud ei julgenud teha midagi enne, kui olid küsinud suuniseid oma vene nõuandjatelt.

25. augustil 1940, kui Eesti oli liidetud Venemaaga, moodustati esimene Eesti nõukogude vabariigi valitsus, rahvakomissaride nõukogu. Nagu oligi oodata, jäeti sellest välja kõik siiamaani kulissiks olnud salongikommunistide valitsuse liikmed.

Rahvakomissaride Nõukogu esimees on 1899. aastal Tallinnas sündinud Johannes Lauristin, kommunistliku partei liige 1917. aastast. Ta oli 1923. aastani Dvigateli tehase tööline. 1924. aastal mõisteti ta riigireetmise eest sunnitööle, kust vabanes 1938. aasta amnestia alusel. Ta on varjunime all avaldanud ka paar vasakpoolsuse vaimus romaani.

Siseasjade rahvakomissar on Boris Kumm, sündinud 1897, kompartei liige aastast 1923. Vangis 1924. aastast.

|Kohaliku| tööstuse rahvakomissar Johannes [Johan] Sauer on sündinud 1904. aastal ja saanud poliitilise hariduse Venemaal.

Kohtu rahvakomissar Aleksander Jõeäär on kommunistlikus parteis uustulnukas, ta astus sellesse alles 1940. aastal.

Kergetööstuse rahvakomissar Arnold Veimer, sündinud 1903, mõisteti 1920. aastal **1**1924. aastal 149 kommunisti protsessil] riigireetmise ja riigivastase tegevuse eest eluks ajaks vangi. Vabanes 1938. aasta amnestia alusel.

Kaubanduse rahvakomissar Henrik Allik, sündinud 1901, kommunistliku partei liige 1917. aastast. 1920. **1**1924.] aastal mõisteti ta eluks ajaks vangi, vabanes 1938. aasta üldise amnestia alusel.

Hariduse rahvakomissar Nigol Andresen astus kommunistlikusse parteisse alles 1940. aastal.

Riikliku Plaanikomisjoni esimees Oskar Sepre, kompartei liige 1923. [1921.| aastast, 1924. aastal mõisteti vangi, kust vabanes 1938. aastal.

Sotsiaalkindlustuse rahvakomissar Lembit Lüüs on rahvakomissaridest noorim ja tal on akadeemiline haridus. Ta on sündinud 1910. aastal, 1935. aastal lõpetas Tartu ülikooli, töötas eelmise korra ajal sotsiaalministeeriumi ametnikuna ja liitus kommunistliku parteiga 1940. aastal.

Tervishoiu rahvakomissar Viktor Hion on sündinud 1902. aastal ja lõpetanud Tartu ülikooli arstiteaduskonna 1925. **1**1926.| aastal. Räägitakse, et ta on psühhopaat ja alkohoolik. Kommunistliku partei liige on ta igatahes alles 1940. aastast.

Rahanduse rahvakomissar Paul Keerdo, sündinud 1891, mõisteti vangi 1924, vabanes 1938.

Põllutöö rahvakomissar Georg Abels on tõepoolest ka ise põllumees. Sündinud 1898, kompartei liige 1921, mõisteti vangi 1924, vabanes 1938.

Need kasutada olnud eluloolised andmed tunduvad kahtlemata veidi üheülbalised. Igatahes on mainitud mehed nüüd näiliselt juhtivatel kohtadel Eestis. Nimekirjast on näha, et poliitiliselt „pädevate" meeste puuduses on tulnud võtta rahvakomissarideks hulga mehi, kes alles 1940. aastal partei ridadesse on astunud ning keda võib loomulikult nimetada karjeristideks ja õnneküttideks. On täiesti selge, et rahva silmis ei saa neil olla autoriteeti, vähemalt mitte moraalset autoriteeti.

Väljastpoolt vaadates jätab rahvakomissaride nõukogu koosseis mulje, et tal on ikkagi eesti nägu. Kuid mulje on mitmes mõttes ainult veesegamine. Ei tohi unustada, et nõukogude süsteemis üleüldiselt on oluline positsioon riigi -

ametniku asetäitjal, isegi sedavõrd oluline, et rahvakomissari asetäitja peab ära tegema kogu tegeliku töö ja valmistama ette kõik tähtsad otsused. Nii on ka Nõukogude Eestis. Ja rahvakomissaride asetäitjad on seal venelased, kommunistliku partei usaldusisikud, kes varjatult dikteerivad kõik otsused. Eestlastel endil ei ole tegelikult mingit õigust Nõukogude Eesti asjades kaasa rääkida.

Niipalju siis väljapoole paistvatest ametitest. Aga kõige tähtsamal positsioonil Nõukogude süsteemis on kahtlemata kommunistliku partei keskkomitee. Ja keskkomitees on ainult Venemaalt tulnud ning seal hariduse saanud, „puhastatud" ja garanteeritult õigeusklikud stalinistid. Neist mõjuvõimsaim on Karl Säre, kelle valimiseelset kõnet Tallinna Vabaduse väljakul oli meil rõõm tsiteerida. Ta on ametlikult EKP Keskkomitee esimene sekretär. Tema teenetele viitab asjaolu, et ta on ühtlasi ka Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei Keskkomitee liige. Ta on hariduse saanud leninlikus vähemusrahvuste ülikoolis | Leningradi Lääne Vähemusrahvuste Kommunistlik Ülikool j. Räägitakse, et peale Eesti tegutses ta Kominterni salaagendina ka Hiinas.

Rahval paistavad eriliselt pinnuks silmas olema Johannes Lauristin ja tema abikaasa Olga Lauristin, samuti tuntud kommunist. Nende kohta liigub Tallinnas hulk anekdoote. Kui nad Estonia teatris esimest korda presidendi loožis istet võtsid, hüüti publiku hulgast kohe pärast tulede kustumist: „01ga, tule alla rahva sekka!" Tuled pandi uuesti põlema, aga rahvas istus rahuliku näoga oma kohal. Kui tuled jälle kustutati, kostis vihane hõige: ..Lauristin, kasi Pätsi loožist välja!" Edasiste vahejuhtumite vältimiseks lahkusid Lauristinid teatrist.

Teine anekdoot käib ainult Olga Lauristini kohta. Vana aasta viimasel päeval laskis ta ühes Tallinna juuksuritöökojas endale soengu teha ja andis viierublase, öeldes, et ülejäänu võib juuksur endale uue aasta kingituseks jätta (soeng maksis 2.50). Juuksur lükkas pakkumise tagasi ja lausus: „Ega nüüd enam ole pursuide aeg, kui me sakste almustest elasime!"

Aga anekdoodid on anekdoodid. Need näitavad, et Eesti rahvas on suutnud säilitada vähemalt vaimse erksuse. Kuid milline ikkagi on rahva elu-olu Nõukogude Eestis, mida valitsevad eespool loetletud kommunistid?

EESTI ELUTASE JA PALGAD

Pärast maa, pankade, äride ja käitiste riigistamist endised jõukad loomulikult vaesusid. Nüüd võivad nad elatada end füüsilise tööga, kuigi neil - eriti, kui neid peetakse poliitiliselt mitteusaldusväärseteks - on võimalik saada vaid kõige madalamalt tasustatud tööd.

Need, kellel on raha kõrvale pandud ja kes ei jaksa enam füüsilist tööd teha, võivad elada säästudest, kuni neid on. Panga hoiuarvelt tohib võtta 200 rubla kuus, mis rubla väärtuse igakuist langemist arvestades võimaldab vaid enam-vähem hädapäraselt ots otsaga kokku saada.

Korteripinda tohib ühe inimese kohta olla vaid üheksa ruutmeetrit. Võib pidada ka suuremat korterit, aga selle eest peab maksma nii palju, et eraisikul käib see üle jõu. Korteriühistud on riigistatud, nii et ka töörahvas kaotas oma säästude eest hangitud ühistukorterid ja eramajad.

Tööline on kinnistatud oma töökoha külge. Ta ei tohi töölt ära minna ega uut töökohta otsida. Ta ei tohi ka loata elukohast lahkuda. Kui tahetakse minna kodunt kaugemale kui 20 kilomeetrit, tuleb hankida ametnikelt luba.

Aga palgad ja nendest sõltuv elujärg? Nagu ehk mäletame, läks „töötav rahvas" valimistele muu hulgas loosungiga tõsta tööliste palka ja seeläbi nende olukorda parandada.

Siinkohal on põhjust mainida üht vahejuhtumit, mis toimus juba 1940. aasta kevadel, enne Eesti annekteerimist. Eesti ehitusettevõtjad ja Vene ametimehed pidasid läbirääkimisi

ehitustööde asjus Nõukogude Liidule renditud baaside väljaehitamisel. Läbirääkimistest võisid osa võtta ka Eesti ehitustööliste esindajad, kellel avanes niiviisi võimalus Nõukogude Liitu sõita ja sealsete oludega tutvuda. Läbirääkimistel väitsid venelased, et ehitustööd lähevad liiga kalliks. Eestlased selgitasid, et hinnad on sõltuvuses tööliste palgast. Neile antud arvude põhjal tegid venelased oma kalkulatsiooni ja nõudsid, et tööliste töötasu tuleb vähendada, kuna Eesti ehitustöölised saavad liiga suurt palka. See vihastas tööliste esindajaid, nad tulid tagasi Eestisse ja rääkisid oma töökaaslastele üsna põhjalikult, milline on töörahva olukord Nõukogude Liidus. Eesti töölisringkondadele avaldas kuuldu sügavat mõju, kuid loomulikult ei takistanud see sündmuste edasist arengut.

Praegu Eestis makstavate palkade üle otsustamise teeb raskeks krooni (100 senti) rublaga (1 rbl = 100 kopikat) asendamine. Möödunud sügisel tõsteti palku koguni 50 protsenti, kuid tõus oli näiline, sest samaaegne krooni rublaga asendamine tähendas märkimisväärset palkade halvenemist. Selge ja usaldusväärse pildi palkadest ja nendega seotud üldisest elatustasemest saame loomulikult ainult siis, kui jälgime rubla ostujõudu.

Seetõttu oleme katsunud hankida võimalikult täpseid andmeid Eesti praeguste (veebruar-märts 1941) palkade ning toidu- ja tarbekaupade hindade kohta. Vaimse töö tegijate palgad on pärit ametlikest allikatest.

Tehasetöölise kuupalk loomulikult kõigub ja selle suuruseks võib hinnata 240-400 rubla. Tekstiilivabrikutes on keskmine kuupalk umbes 300 rubla, mille hulka on arvestatud nn ületunnitöötasu. Meister, brigadir, võib saada umbes 320-700 rubla kuus. Kuupalga eest töötavad ametnikud ei saa ületundide eest mingit hüvitist. Neile on ületunnitöö muutunud koormavaks, sest eriti kuu lõpus, kui tehakse põhjalikku

inventuuri, tuleb tööl olla lausa kesköönі. Maatööliste palgad on oluliselt halvemad.

Tehastes peavad töölised täitma ettenähtud töönormi, mis üritatakse kruvida võimalikult kõrgeks. Tahetakse juurutada ka stahhaanovlikku liikumist. Stahhaanovlaseks saamise nimel oma jõudu ja oskust äärmuseni pingutav oskuslik töötaja võib saada paremat palka.

Palgataseme õigeks hindamiseks tuleb kogu aja meeles pidada, et nii tööliste kui ka kõikide teiste palgast arvatakse maha terve hulk makse. Tähtsamad neist on tulumaks, kooli- ehk haridusmaks, üür ja ametiühingumaks. Lisaks nendele võetakse tööliste palgast „vabatahtlikkuse alusel" raha OSO-AVIAHIM-i ehk riigikaitse abistamise ühingu |Riigikaitse ning Lennundus- ja Keemiaalase Töö Abistamise Ühing, ALMAVÜ eelkäijaid|. ja Rahvusvahelise Revolutsioonivõitlejate Abistamise Organisatsiooni, MOPR-i toetamiseks. Kokku teevad need maksud 9-16 protsenti palgast. Peale selle tuleb osta sundusliku riigilaenu obligatsioone, mis seaduse järgi võtavad aastas vähemalt kolme nädala palga.

Üürist on põhjust veidi pikemalt rääkida. Tehasetööliste palgast võetakse üüri 0.90-1.32 rubla ruutmeetri kohta, kui korteri pindala ei ole üle üheksa ruutmeetri inimese kohta. Ülejäänud elanikud peavad oma üheksa ruutmeetri eest maksma 50% kõrgemat üüri. Kõik, kes kasutavad võõrast tööjõudu (kas või ainult koduabilist), maksavad ruutmeetri eest vähemalt 2.20 rubla. Suurema korteri eest kui üheksa ruutmeetrit inimese kohta tuleb maksta 33-300 protsenti suuremat üüri.

Toome ära veel mõne ametikoha palgad: müüjannad ja ettekandjad 120-250, jalatsivabriku professionaalne tööline 400-600, metsatööline tükitöö alusel parimal juhul 600-700 rubla.

Vaimse töö tegijate seas kõiguvad kontoritöötajate palgad vahemikus 150-200-250-300 rubla. Nooremraamatupidaja võib saada 400, vanemraamatupidaja 600-800 rubla kuus. Inseneride palgad on 700-1000 rubla kuus.

Agrotehniku palk võib olla 225-600, kõrgharitud agronoomil 460-900 rubla. Loomaarsti palkon 300-700, maamõõtja oma 400-700, maaparandusinseneri palk 400-900 rubla.

Algkooliõpetaja saab 240-300 rubla (koolijuhataja 270-500 rubla). Keskkooliõpetaja saab 220-400, ülikooli professor 800-1500 ja dotsent 700-900 rubla.

Peaarsti palk on 400-900, tavalise arsti palk 265-650. Arstidel on õigus pidada erakliente, aga siis pannakse peale nii suured maksud, et praksis on tegelikult võimatu. Haigla vanemõde saab 240-365, õde 150-290 ja abiõde 110-185 rubla.

Nendest arvudest ilmselt piisab, et saada mingi üldine ettekujutus Nõukogude Eesti palgatasemest. Juhin tähelepanu sellele, et oleme arve püüdnud ümardada pigem üles- kui allapoole.

Enne kui hakkame võrdlema palku toidu- ja tarbekaupade hindadega Eestis, on tõenäoliselt vajalik teha kaupade olukorrast väike ülevaade. Toiduaineid on Eestis esialgu enamvähem piisavalt, kuigi viljatagavarad, millest normaalsetes oludes pidi hinnanguliselt jätkuma pooleteise kuni kahe aasta vajaduse rahuldamiseks, viidi Nõukogude Liitu, hoolimata sellest, et Eesti peab ära toitma ka riiki paigutatud Punaarmee väeosad.

Toiduaineid võib vabalt osta, kui neid poes on. Võid ja suhkrut siiski müüakse ühele isikule korraga vaid väike kogus. Ostud, mis ületavad 25 rubla, märgitakse isikutunnistusele.

Meeletult kõrgele on tõusnud jalatsite ja rõivaste hinnad.

Odavatest hindadest õhinasse sattunud Punaarmee ohvitserid ja nende pered ostsid kohe alguses poed tühjaks, uusi kaupu on aga raske saada. Kuid needki hinnad ei ole veel saavutanud Nõukogude Liidu, näiteks Leningradi taset.

Rauakaupu ei ole peaaegu üldse saada. Üleüldse on kauplused silmatorkavalt tühjad. Kui poodi tuleb uusi tööstustooteid, ostetakse need otsekohe ära, ja see, kes parajasti poes ei juhtu olema, jääb ilma. Selles mõttes on olukord sarnane Nõukogude Liidu omaga.

Vajaliku kauba puudus on kaasa toonud salakaubanduse laia leviku, kuigi karistus sellega tegelemise eest on tavatult karm.

Nüüd mõned ametlikud toiduainete hinnad Tallinnas 1941. aasta märtsi keskel rublades:

Sealiha	3.50	kilo
Loomaliha	3.00	„
Taluvõi	7.20	
Meiereivõi	7.50	„
Suhkur	2.50	
Rukkileib	0.45	
Sepik	1.25-1.50	„
Räim	1.50-2.00	„
Piim (maal)	0.30	liiter
(linnas)	0.50	„
Hernes	2.50-2.80	kilo
Heeringas	4.20-4.50	
Kartul	0.15-0.20	„
Kohv	12.00	„
Munad	0.25	tk
Lõuna restoranis	2.00	
Sealihapraad restoranis	1.50	
Naiste tööjalatsid	140.00-150.00	paar

Naiste peokingad	250.00-300.00	
Meeste tööjalatsid	150.00-160.00	
Meeste peokingad	250.00	
Kummikud	70.00	
Nahksaapad (raske saada)	300.00-400.00	
Meeste ülikond, tehasetoodang	600.00	
Meeste rätsepaülikond	1000.00	
Villane riie	100.00-500.00	meeter
Meeste palitu	500.00	

(Võrdluseks loetleme mõned toiduainete hinnad kroonides enne Eesti liitmist Nõukogude Liiduga: sealiha 1.00—1.50; või 1.80-2.10; suhkur 0.50; leib 0.16-0.17; sepik umbes 0.35; kartul 0.05—0.06; heeringas 1.00—1.50 krooni kilo; munad 0.08—0.15 tükk; lõuna restoranis 0.60; sealihaportsjon restoranis 0.40-0.45)

Mõnuainetest on oluliselt kerkinud tubakahinnad. Pakk „Ahto" paberosse, mis enne maksis 20 senti, maksab nüüd 1 rubla. Paremad sigaretid „Derby" ja „Polo" maksavad nüüd 2 rubla pakk. 50-grammine pakk piibutubakat maksab 1.50 rubla.

Väljaminekute suurenemist näitab väga ilmekalt uus raudteepiletite hind. Nimelt jõustus 1941. aasta märtsi alguses Eestis Nõukogude Liidu raudteetariif. See tähendas, et rongipiletite hinnad lühireisidel tõusid umbes viiekordseks, pikematel reisidel umbes kolmekordseks. Näiteks pilet Tallinnast Tartusse maksis enne 5.70 krooni, Nüüd maksab sama pilet 18. 60 rubla. Reisimise muudavad keeruliseks ka uued pagasieeskirjad. Nimelt ei tohi vagunisse võtta rohkem kui 16 kilo pagasit täiskasvanu ja 8 kilo lapse kohta.

Kõige õigem on, kui jätame äratoodud hindade ja palkade võrdlemise lugeja enda hooleks. Kui siiski mõelda, et kroonid

vahetati rublade vastu sundkursiga 1 kroon = 1.25 rubla, võib öelda, et toidukaupade hinnad on 1940. aasta suvest tõusnud vähemalt 100%, mitmel puhul märgatavalt rohkemgi. Teiste kaupade hinnad on kerkinud veel palju enam.

Esialgu on tänaval eestlasi venelastest, näiteks ohvitseride naistest ja perekondadest, parema riietuse järgi kerge eristada, seda muidugi juhul, kui viimatimainitud ei ole veel jõudnud end Eestis uue moe järgi riidesse panna. Vene naistel on tavaliselt jalas kummikud, peas barett ja seljas karedast riidest tehtud meestepintsak. Paljud eestlased, just nimelt töölisnaised, panevad otse demonstratiivselt selga oma paremad riided. Tõsi, eesti naiskommunistid kutsusid alguses üles loobuma sellisest igandlikust uhkuse tagaajamisest. Eespool mainitud Olga Lauristin seletas ühel koosolekul, et töörahval ei sobi kanda siidsukki ja kübarat. Sellisesse juttu suhtuti aga irooniliselt ja hiljem ei ole seda korratud. Mõni aeg hiljem pani ka Olga Lauristin ise endale uhked riided selga ja laskis valimiskasti juures pilti teha.

Töölise palk võimaldab Eestis praegu kuidagimoodi ära elada, aga garderoobi uuendamine käib üle jõu. Vähehaaval muutub Eesti elanikkonna väljanägemine sama viletsaks, kui see on inimestel Nõukogude Liidus. Kõik teavad hästi, et praegune olukord on vaid vaheetapp, mis kestab seni, kuni tuntakse, et nõukogude võim on lõplikult kinnistunud ning jälitus- ja nuhkimissüsteem riigi kõikidele tasanditele jõudnud. Esialgu on piir siiski suletud ja Eesti elab teatud mõttes Nõukogude Liidu oludest eristatuna. Ilmselt kestab olukord seni, kuni käib maailmasõda.

NÕUKOGUDE KORRA KEHTESTAMINE EESTIS

Nõukogude korra kehtestamine ei lähe sugugi libedalt. Töösstuses on tooraine puudus. Tekstiilitööstus on pärast seniste varude lõppemist hakanud kasutama Venemaalt pärit tooraine, aga see on kvaliteedilt ebaühtlane ja rikub masinaid, ning kangadki ei ole enam need, mis enne. Varuosade puudumise tõttu tuleb alatasa ette tööseisakuid. Venemaalt toodud varuosad kas ei sobi saksa masinatele või siis purunevad tootmisvigade tõttu. Kasutusele on võetud vanu, juba maha kantud seadmeid. See on üks põhjusi, miks tööliste töönorme hirmsasti tõstetakse ja töödistsipliin alla käib, mille üle nii raadios kui ka lehtedes iga päev kurdetakse.

Erilist muret teeb kommunistliku partei liikmete väike arv, sest suurest kihutustööst hoolimata ei taha jonnakad töölised ka surma ähvardusel partei liikmeks hakata. Tasub mainida, et ühes umbes 600 töölisega tekstiilivabrikus on 17 kommunisti, neistki vaid 12 aktiivselt tegutsevat liiget. Tehases korraldatud vene keele kursustele ja koosolekutele, kus kõneldakse uuest (stalinlikust) konstitutsioonist, ei õnnestu kokku saada piisaval arvul kuulajaid. Nooremad töölised, keda õhutati liituma kommunistliku noorsooühinguga, läksid trotsi täis ja soovisid, et loengute asemel korraldataks neile tantsukursusi.

Kõikides tehasesaalides on punased loosungid sobivate lööklausetega. Tehasekomitee sekretär peab hoolitsema, et need oleksid ajakohased. Valimiste ajal (1941. aasta jaanuaris)

riputati kõikidesse tehastesse üles suured Stalini portreed, kuid need ei tahtnud kuidagi seinal püsida, ja ühes masinatehases oli Stalini kipsist büstil pea lõhki löödud.

Vaatamata sellele, et nii avalikes kohtades kui ka muis paigus pidevalt rõhutatakse, et tuleb pidada puhtust, suurenevad räpasus, hoolimatus ja kõikvõimalik korratus. Tööindu katsutakse lisada sotsialistliku võistluse abil, tulemused on aga nigelad. Tööstuses ei suudeta sugugi alati kuuplaane täita. Pärnu kalatööstuse kuuplaanist täideti veebruaris vaid 40% ja makaronivabrikus 60%. Direktorid maksavad ülemalt poolt tulnud noomitused töötajatele kätte, tõstes töötempot ja kasutades omavoli.

Erilist ärevust on tekitanud olukord tekstiilivabrikutes. Rahva Hääl loetleb oma 4. märtsi numbris terve hulga vabrikuid, mis on saatnud turule kallist, kuid kehva kaupa. Kõikides vabrikutes on nüüd sisse seatud range kontroll ja süüdlased antakse kohtu alla. Enamasti on siiski põhjuseks viletsad masinad ja venelastest direktorite suutmatus vabriku tööd organiseerida.

Mitmetes puudustes süüdistatakse posti, telegraafi ja ajalehti. Töölised ei ilmu tööle, nad ei karda isegi vangipanekut (on vabrikuid, kus töölt puudujaid on 24%), kogenud töölistest on puudus, ehitustööd lähevad aeglaselt, väidetakse, et levinud on joomine (vägijooke saab nüüd osta kõikidest segakauplustest).

Osa raudteeametnikke on endised. Peadirektor ja kõrgemad ametnikud on venelased. Liiklus toimub juba vene rütmis, väga ebakorrapäraselt. Vagunid on räpased ja koristamata. Vene soldatid ei pea kinni puhtusest, vaid loobivad prahti maha ja sülitavad põrandale. Öises rongis on tavaline, et magav vene soldat või politruk on hõivanud kogu pika pingi, ja teised inimesed on sunnitud püsti seisma. Käimlad on kasimata. Liikluse tihenemise tõttu on raudteed ülekoormatud ja tuleb ette õnnetusi. 3. veebruaril Raasiku jaamas juhtunud kohutavate tagajärgedega kokkupõrke pärast mõisteti jaamaülemale surmanuhtlus. Detailina olgu mainitud, et varem nimetatud kommunistliku partei sekretär K. Säre murdis autoõnnetuses jalaluu. Venelasest autojuht laskis end kohe pärast õnnetust maha, sest kartis, et ta antakse tšekaa kätte.

Kuna ameteid ja positsioone jagatakse kommunistlikule parteile osutatud teenete põhjal, sattub kohtadele asjatundmatuid inimesi, kes lihtsalt ei saa oma ülesannetega hakkama. See põhjustab palju korralagedust. Juba eespool on mainitud, et kommunistlik partei oli sunnitud värbama endale toetajaid otseste kurjategijate seast. Vastutavatele kohtadele sattudes ei pea need mehed seal eriti kaua vastu. Sellepärast on kommunistid sunnitud kasutama üsna palju endisi intellektuaale, riigiametnikke jt, kuigi nende poliitilises lojaalsuses ei või kindel olla. Tulemuseks on pidev umbusklikkus, usaldamatus ja omavaheline intrigeerimine.

Selle kohta, kuidas inimesi edutatakse kommunistlikule režiimile osutatud teenete järgi, liigub järgmine iseloomulik anekdoot. Tartu ülikooli sisehaiguste kliinikumi personali koosolekul tegi üks kommunist ettepaneku nimetada keegi sanitar nooremarstiks. Ettepanekut põhjendas ta sellega, et mainitud sanitar oli juba kümme aastat teinud haiglas **s e a -** duslikku tööd" (transportinud haigeid) ning oli ka muidu tark ja usin seltsimees, pealegi karastunud vana kommunist. Seepeale võttis sõna üks arstidest ja tegi järgmise ettepaneku: „Seltsimehed! Meil on haiglas tubli hobune. Ta on tark ja usin töötegija ning vedanud ka väga raskeid koormaid. Peale selle on ta intelligentne loom. Seda kõike silmas pidades teen ettepaneku nimetada ta meie lugupidamise märgiks omnibussiks..."

Avalikkuse meeleolu ja suhtumist venelastesse näitab hästi poksimatš, mis peeti aasta alguses tennisehallis Moskva ja Tallinna Dünamo vahel. Rahvast tungis võistlusi vaatama nii palju, et miilits ei suutnud korda pidada ja paljud pressisid end sisse ilma piletita. Eesti poksijad peksid venelasi südamest ja võitsid 5 : 3. Publiku rõõm oli piiritu. Tulemus Eesti kasuks oleks võinud olla paremgi, aga võistluse hindamisel tekkis venelaste asjatundmatuse ja erapoolikuse tõttu lahkarvamusi.

Eestis ei olnud varem tõelist ülemklassi. Endised jõukad on oma varasemad elatusvahendid muidugi kaotanud. Kuid nüüd on kiiresti tekkimas nõukogude ülemklass, kes erineb endisest jõukast rahvast selle poolest, et on veel ülbem ja suhtub lihtsasse tööinimesesse väga halvustavalt. Tõelisest võrdsusest pole juttugi, nõukogude ametnikud on klientide vastu sageli ebaviisakad, küll aga lipitsevad alandlikult ja hirmunult vene ametnike ees.

STALINLIK KONSTITUTSIOON EESTIS

Nõukogude Eesti elust ja oludest õige pildi saamiseks on tingimata vaja vaadata, millised on kodanike õigused ja vabadused. Kõige parem on siin appi võtta stalinlik konstitutsioon, mis on Eestis jõustunud ja mida töölistele loengutes õpetatakse, nagu juba kord mainitud.

Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi konstitutsiooni järgi on kodanikul õigus majanduslikule kindlustatusele vanaduse, haiguse ja töövõimetuse puhul. Tänapäeval maksab sotsiaalkindlustuse eest riik. Enne Nõukogude Liiduga liitumist oli vanaduskindlustus olemas, nüüd on see praktiliselt korraldamata. Pensionil olnud töölised ja väikeametnikud on pensioni kaotanud või seda on endisest poole võrra vähendatud. Iseseisvuse ajal rajatud vanadekodudes on surmajuhtumid märgatavalt sagenenud, mis annab tunnistust halvast hooldamisest. Enne said töölised haigekassa kaudu arstiabi väga soodsalt, ka ravimid olid tasuta. Nüüd on arstiabi tasuta, aga selle saamiseks on vaja arvukaid formaalsusi, näiteks tuleb täita blankett, kus on 60 küsimust. Rohtude eest peab ise maksma. Ravimite hind on tõusnud umbes kümnekordseks ja paljusid ravimeid ei ole üldse saada.

Konstitutsioonis öeldakse, et kodanikel on õigus haridusele ja kooliskäimine on tasuta ka kõrgeima astme koolides. Iseseisvuse ajal oli algkool Eestis tasuta ja kohustuslik. Keskkoolide õppemaks oli väike ja vaestele võimaldati tasuta kohti.

Ülikoolis maksid kõik üliõpilased õppemaksu umbes 70-100 krooni aastas. Nüüd on õppimine tasuline keskkoolis ja kõrgkoolis nende vanemate lastele, kes on saanud kinnisvarast aastas tulu rohkem kui 600 krooni. Samuti on haridus tasuline võõrast tööjõudu kasutavate käsitööliste ja põllumeeste lastele (võõra tööjõu kasutajate elu tehakse kõrgete maksudega niigi raskeks). Enam-vähem kõik praegu ülikoolis õppijad peavad maksma maksu, mis kõigub 200 ja 700 krooni vahel aastas. Vanematel kulub ainuüksi õppemaksuks aastas ühe lapse kohta terve kuupalk.

ENSV konstitutsiooni 97. paragrahvis loetletakse terve rida kodanikuõigusi: sõnavabadus, trükivabadus, koosolekute ja meeleavalduste korraldamise vabadus. Praktikas tähendab see, et kõiki neid vabadusi tohib kasutada vaid isik, kes kõnes või kirjas ülistab ja austab praegust korda, kommunistlikku parteid ja selle tegevust. Koosolekuid ja demonstratsioone tohib korraldada ainult kommunistlik partei ja seal ei tohi kritiseerida valitsuse tegemisi. Vastupidi, kui 1940. aasta novembris kinnistati töölised oma töökohtade külge, korraldati kõikjal miitinguid, kus tänati kommunistlikku parteid ja valitsust selle otsuse eest. 1940. aasta sügisel üritas umbes 7000 inimesest koosnev inimhulk, kellest suurem osa olid töölised, korraldada demonstratsiooni spordiväljakult linna (Tallinnas). Punaarmee ja tankide abiga aeti demonstratsioon laiali ja paarsada inimest arreteeriti. Novembris korraldasid endise Krulli tehase töölised kommunistide teadmata tehasehoones koosoleku. Selles tehases on umbes 1000 töölist ja varem peeti neid väga vasakpoolsete vaadetega kollektiiviks. Karistuseks koosoleku pidamise eest veeresid tehase õuele vene tankid ja jäid sinna nädalaks valvesse. Arreteeriti suur hulk inimesi. Trükivabadust väljendab see, et raamatukogudest ja raamatukauplustest on

ära korjatud kogu poliitiline, ühiskondlik ja ilukirjandus, mis ei ole kooskõlas kommunistlike ideedega. Kooliõpikud on viidud vastavusse Lenini ja Stalini õpetusega. (Tsensuuri iseloomustamiseks olgu näitena öeldud, et Leedus on keelatud Sillanpää teosed.)

Konstitutsiooni paragrahv 98 tagab kodanikele organiseerumisvabaduse. Tegelikult tähendab see, et organiseerumine on lubatud ainult kommunistlikule parteile. Kõik tööliste endised poliitilised ja kultuuriühingud on kinni pandud, teistest kodanikeühendustest rääkimata.

Konstitutsioon tagab Nõukogude Eesti kodanikele isikliku puutumatuse. Kodaniku võib vahistada vaid kohtumääruse või prokuröri otsuse alusel. Praegu vahistatakse prokuröri otsuse alusel ainult tegelikud kriminaalkurjategijad ja spekulandid. Nõukogude Liidu Siseasjade Rahvakomissariaadi poliitilisele osakonnale alluv NKVD on aga vahistanud tuhandeid inimesi, ilma et tal oleks kohustust aru anda ühelegi Nõukogude Eesti ametiasutusele.

Konstitutsioon lubab väikesemahulist eraettevõtlust. Aga konstitutsioonivastaselt sunnitakse vabad käsitöölised, rätsepad, kingsepad jt moodustama artelle, mis reguleerivad oma liikmete palku ühtsete normide alusel. Sellistele eraettevõtjatele, kes tahavad tegutseda väljaspool artelle, määratakse kindlad teenusehinnad ja nii kõrged maksud, et iseseisev töötamine muutub võimatuks. Näiteks tuli detsembris juuksurite artellis maksta habemeajamise eest üks rubla, aga artelli mittekuuluvale juuksurile oli habemeajamise hinnaks kehtestatud viis rubla. Niiviisi lämmatatakse sihilikult teotahteliste töömeeste asutatud ettevõtete tegevus.

Iseseisvuse ajal oli töölisel õigus pärast kahenädalast etteteatamist vabalt töökohta vahetada. Tal oli õigus tööandjaga palga suhtes läbi rääkida, kasutada ametliku lepitaja abi ja

lõpuks streigiõigust, et tema nõudmised saaksid rahuldatud. - Nõukogude Eestis ei ole lubatud palga üle arutada, tööline on seotud oma töökohaga ega tohi lahkuda elukohast ilma ametniku loata. Ka meremehed on oma laevadele kinnistatud. Alles pärast nelja-aastast teenistust ühes laevas on meremehel õigus paluda enda üleviimist teise laeva.

NÕUKOGUDE EESTI SISEJULGEOLEK

Nõukogude Eestis valvab avaliku korra järele töölistest ja talupoegadest koosnev miilits. Eriti esialgu pääses sinna kõlbmatut elementi, nii et miilits ei suutnud rahva silmis autoriteeti saavutada. Hiljem on miilitsa ridadesse üritatud värvata töölisspordiliitude endisi liikmeid, kes on tublid mehed, aga enamasti on neile vastumeelt hakata oma riigi tööliste kupjaks.

Miilits kasutab enamasti endist politseivormi, kuhu on kinnitatud nõukogude sümboolika. Uus eraldusmärk on välitasku, kus miilits hoiab oma protokollipabereid. Tööle minnes saab miilits käsirelva, mis tuleb pärast tööaja lõppu tagasi anda. Enne tegelikku teenistusse pääsemist peab läbi tegema kuupikkuse katseaja. Tööle saamise eelduseks on puhas minevik, mis muuseas tähendab seda, et isik ei ole töötanud iseseisva Eesti politseis.

Miilitsa juhtkonnas on venelasi ja Venemaal hariduse saanud eestlasi. Miilitsa enamus räägib vene keelt.

Miilitsa kvalifikatsioon on vilets. Avastamata jääb ka lihtsaid kuritegusid. Kirjaoskuski on nii nõrk, et protokolle miilits meelsasti ei kirjuta.

On kurdetud ka miilitsa moraalse taseme üle. Maal on miilitsateks tihti tavalised huligaanid. Peaaegu liigutav on anekdoot miilitsast, endisest vargast, kes kaebas oma raske elu üle: „Mind on kogu elu jälitatud, nüüd, kurat, jälita veel teisi ka!"

Pahandatakse sellegi pärast, et miilits on arg. Kuidagi ei õnnestu saada miilitsat õnnetus- või löömingukohale. On juhtunud, et vihase rahvahulga seas on miilits hirmuga oma eraldusmärgi, punase käesideme, ära rebinud. Kõikidel miilitsatel nimelt ei ole veel vormiriietust.

Rahvas suhtub miilitsasse irooniliselt, kahtlane kontingent pääseb tihti kontrollist läbi võltsitud venekeelsete paberite või üleoleva käitumisega.

Nõukogude Eesti tšekaa on otse Moskvale alluv asutus. Selle lühend on NKVD (eesti keeles SARK).

Tšekaa meetod on värvata nuhkijaid ja informaatoreid. Neid üritatakse leida ettekandjate, uksehoidjate, üliõpilaste, koolilaste, ametnike ja tööliste hulgast. Suurematesse tehastesse ja äriettevõtetesse püütakse sokutada tšekaa agente, aga agentide saamine on tekitanud venelastele suuri raskusi, kuigi pakutav palk — alammäär 600 rubla kuus, mis on palju suurem tavalise töölise kuupalgast — on olnud ahvatlev.

NKVD nõuab inimestelt, keda ta on üle kuulanud, kirjalikku lubadust, et too ei hinga kellelegi ei ülekuulamisest ega selle põhjustest. Karistuse hirmus ülekuulatud tavaliselt ka ei räägi, mis nendega juhtus.

Poliitilised arreteerimised ja läbiotsimised toimetatakse tavaliselt öösiti, aga inimesi võib kaduda ka tänavalt või töökohtadest. Ülekuulajad alustavad tavaliselt umbmääraste ähvardustega, aga mõnikord ka vabandavad, kui midagi raskendavat ei õnnestu leida. Läbiotsimiste käigus uuritakse erilise hoolega dokumente, kirju, fotosid ja raamatuid. Sageli esemed pitseeritakse ja jäetakse need siis kuudeks lihtsalt seisma. Kaasa võetakse raadioaparaadid ja täpsemat uurimist vajavad dokumendid.

NKVD meetodid on tihti põhjustanud enesetappe. Kõige tuntumad neist on endise siseministri Rõugu, siseministri

abi A. Tuulse ja tööstusjuhi G. Toferi enesetapud. On olnud mitmeid juhtumeid, kus inimestel on tekkinud vaimse tervise häired.

NKVD arreteeris eriti arvukalt töölisi novembrikuus, mil töölised oma töökohtade juurde kinnistati ja kroon rublaga asendati. Pärast Tallinnas ja Valgas tekkinud rahutusi, mille kutsus esile paljude mälestusmärkide hävitamine, on jälitatud tudengeid ja keskkooliõpilasi. Tallinnas sai rahutustes surma neli koolipoissi.

NKVD tõhusat tegutsemist on häirinud see, et vene agendid ei tunne Eesti olusid ega oska eesti keelt. Vene keelt mitteoskavaid inimesi üle kuulates sõltuvad nad täielikult tõlkidest, keda neil on õnnestunud saada. Samuti on tähele pandud, et nad ei usalda päriselt eesti kommuniste ja nende nõuandeid, mis loomulikult veelgi raskendab maa olude lähemat tundmaõppimist. Teisest küljest on umbusk mõistetav, sest paljud Eesti isiklikult kõige võimekamad kommunistid ei kiitnud südames heaks Eesti liitmist Nõukogude Liiduga ja tunnevad, et venelaste käsualustena on nad sattunud alandatud seisusse. Nad ei anna meelsasti oma inimesi võõraste meelevalda ega taha seepärast pealekaebamisega eriti tegelda. NKVD ülesanne on valvata Eesti kommunistliku partei järele ja puhastada selle ridu, mistõttu on selge, et ta üritab toime tulla „oma jõududega". Aga käsilased, keda tal õnnestub palgata, ei ole eriti usaldusväärsed või siis ei ole nad vaimselt küllalt arenenud. Seetõttu ei ole NKVD-1 Eestis mõjuvõimu saavutamisel erilist edu olnud.

Ja ometi. Mõeldes praegusele Eestile, kes elab küll okastraataiaga Nõukogude Liidust eraldatuna, aga tšekaa jälitava pilgu ja arvuliselt väikese kommunistliku partei jõhkra surve all, muutudes aegamööda vaesemaks ja kohanedes nõuko-

gude korraga, tuleb kõigepealt meelde tohutu suur koonduslaager. Selle laagri valvurid ei tunne veel kõiki oma vange, seetõttu on korravalve pinnapealne ja karistused juhuslikud ning paljud julgevad veel „oma jonni ajada", nagu vanglates kombeks. Aga päev-päevalt kasvavad väline surve ja vaimne pinge ning vähehaaval laotab terror oma tiheda võrgu üle kogu selle suure koonduslaagri.

HARIDUS NÕUKOGUDE EESTIS

Eespool oli juba juttu sellest, et kooliõpikud on kiiruga ümber tehtud, sest nad peavad vastama Lenini ja Stalini ortodoksse kommunismi ideedele. Algkool on endine, aga keskkooli on lühendatud kuuelt aastalt viiele. Esimene võõrkeel koolides on vene keel.

Vene keele õpetamisele pööratakse ka mujal suurt tähelepanu. Näiteks üldsuse teenistuses olevad inimesed peavad nädalas kolm tundi vene keelt õppima. Kes kursusele ei tule, tuuakse kodunt miilitsaga kohale. Sõjaväeteenistuseks arvele võetud kolme aastakäiku ei ole veel aega teenima kutsutud, aga ka nemad peavad õppima nädalas kolm tundi vene keelt. Vene keele õpetamist alustatakse juba algkoolis, kuigi kõikidesse koolidesse ei ole veel saadud vene keelt valdavaid õpetajaid.

Teine silmatorkav joon uues haridussüsteemis on usuvastasus. Usuvastast propagandat alustatakse võimalikult varakult, juba lasteaias. Lastel seotakse silmad kinni ja lastakse paluda jumalalt kommi. Side võetakse silmilt, aga kommi ei ole. Uuesti seotakse silmad kinni ja lastakse paluda kommi kõikvõimsalt isalt Stalinilt. Kui side silmilt võetakse, on iga lapse laual kompvek.

Alati, kui lasteaeda tuuakse mänguasju või muud vajalikku, öeldakse ikka, et need saatis Stalin. Sinna juurde ei unustata lisamast, et Päts ei saatnud teile midagi.

Hommikupalvuse asemel lauldakse koolides „Internatsionaali". Koolilapsed on sellele välja mõelnud uued sõnad:

„Nüüd üles, keda Stalin rõhub".

Koolinoori püütakse energiliselt komsomoli ridadesse värvata, aga viletsate tulemustega. Õpilased ei taha reeta oma kaaslasi, ja ühtekuuluvustunne on tugev.

Ülikoolis kontrollib meelsust komsomol, kelle liikmed nuhivad oma kaaslaste mõtete ja tegemiste järele. Nende arv on väike. Tallinna Tehnikaülikooli umbes 700 üliõpilase hulgas on teadaolevalt 25 kommunistliku noorsooühingu liiget, neist 13 muust rahvusest, venelased või juudid.

Ülikoolide õppejõud on enamasti oma koha säilitanud, aga õpetus tuleb loomulikult muuta selliseks, et see ei solvaks ortodoksse kommunismi ideid.

Õppetööd ülikoolides ja koolides kontrollivad Hariduse Rahvakomissariaadi määratud inspektorid, kes valitakse kommunistide hulgast. Nendel aga ei ole selle ameti pidamiseks piisavalt teadmisi.

Ülikoolide ja keskkooli kõrgemate klasside töö on muutunud ebakorrapäraseks. Noortel ei ole töötahet, nad on rahutud. Märgatavalt on kasvanud alkoholi kuritarvitamine.

Ülikoolis valitsevaid olusid ja seda, kui vähe toetust - vaatamata nuhkimisele, sunnimeetoditele ja survele - on nõukogude kord üliõpilaste hulgas leidnud, iseloomustab ajalehe Tartu Kommunist 25. veebruari numbri uudis. Selles räägitakse 23. veebruaril Punaarmee sünnipäeva puhul peetud Tartu ..üliõpilaste ja õppejõudude" korraldatud pidulikust koosolekust. Koosoleku aupresiidiumi valiti hea kombe kohaselt Stalin, Timošenko, Dimitrov ja Säre ning seal võeti vastu pidulik otsus, milles Tartu ülikooli üliõpilased lubavad igakülgselt toetada Punaarmeed ja osa võtta OSOAVIAHIM-i tegevusest. Pärast resolutsiooni tutvustamist mainib Tartu Kommunist ilmselge kahetsusega: „Tuleb märkida, et pidulikust koosolekust võttis osa vähe üliõpilasi"(!).

KIRIK NÕUKOGUDE EESTIS

Eesti töölised suhtusid varem kirikusse võrdlemisi ükskõikselt, nii nagu töölised Põhjamaades üldiselt. Reaktsioonina kommunistliku partei usuvastasele propagandale on Nõukogude Eestis olnud märgata ilmselget usuelu elavnemist, mis on märk teatud trotsist ja ebakindlusest, nii et siinkohal on sobiv esitada mõned tähelepanekud kiriku positsiooni kohta Nõukogude Eestis.

Kohe alguses mainitagu, et kommunistliku partei üritus keelata jõulude pidamine ebaõnnestus. Tööstustööliste nõudmisel peeti jõule nii nagu ennegi, esimene ja teine jõulupüha olid vabad ja kirikud rahvast tulvil. Tallinnas sattus isegi üks Punaarmee väeosa jõuluvaimustusse ja tõi kasarmusse jõulukuuse.

Lõplikult ei ole kirikut veel juletud lämmatada. Kirikuõpetajad võivad pidada jumalateenistusi ja läbi viia tseremooniaid, aga igal juhul peetakse neid rahvavaenlasteks ja laiema usulise valgustustöö tegemise eest karistatakse. Elatist võivad nad saada ainult vabatahtlikest annetustest, aga neile on seatud rängad maksud. Eluaseme üheksa ruutmeetri eest peab kirikuõpetaja maksma kuus 2.20 rubla ruutmeetrilt, samal ajal, kui tööline maksab 0.90 rubla. Kirikuõpetajate lapsed ei pääse riigiametitesse. Töölistele, kes kirikust lahti ei ütle, avaldatakse survet, näiteks viiakse nad üle vähemtasustatud tööle.

Kirikuõpetajate majanduslik olukord püütakse teha nii

raskeks kui vähegi võimalik. Tulemuseks on, et paljud kirikuõpetajad on sunnitud elamisraha saamiseks oma mööblit müüma.

Usuvastaste organisatsioonide tähendus on vähene, kuigi neid on rajatud üle kogu riigi. Neisse kuuluvad tavaliselt vaid kohaliku komsomoliorganisatsiooni funktsionäärid. Raadios ja lehtedes seevastu on palju usuvastaseid saateid ja kirjutisi. Ooper „Orpheus laskub põrgusse" lavastati Tallinnas usuvastase satiirina!

Hoolimata sellest, et kiriklikul laulatusel ei ole seaduslikku jõudu ning ristimisest ja laulatusest osavõtjate nimekiri tuleb esitada kohalikule miilitsale enne sündmust, et ta võiks kohale saata oma esindaja, ei ole kiriklike talituste arvu vähenemist sugugi märgata olnud.

Jumalateenistustel on hakanud käima varasemast palju rohkem just noori. Armulaual käijate arv on kasvanud endisega võrreldes vähemalt kahekordseks. Sel kombel avaldavad võõrale vallutajale meelt ka endised kirikuvastased.

Eesti maapiirkondades kutsutakse viisnurka „metsalise märgiks" ning Lenini ja Stalini portreid „pühapiltideks".

EESTI ARMEE SAATUS

Eesti sõjavägi — samuti nagu transport, finantsid ja esindus välismaal - kuulub otse Moskva keskorganite alluvusse. Eesti sõjavägi selle endisel kujul likvideeriti 31. detsembril 1940.

Endise Eesti armee asemele on moodustatud Eesti laskurkorpus, kuhu kuuluvad kaks jalaväediviisi, õhujõud ja tehnilised väeosad. Üksuste komandörid on eesti ohvitserid, aga nende kõrval on venelastest abid. Väeüksustes on õpetust jagamas olnud vene politrukid. Eespool juba mainiti, et osa Eesti ohvitsere ja tehnilist personali on viidud teenistusse Venemaale. Endises Eesti armees teeninud ohvitseridest on teenistusest vabastatud umbes 500 meest ehk ligikaudu kolmandik ohvitserkonnast.

Eesti laskurkorpus on hajutatud väikeste üksustena üle kogu riigi. Sõdurid on teinud peamiselt mitmesuguseid kaitseloomulisi töid ega ole võtnud osa Punaarmee sõjalistest õppustest. Vintpüssid ja laskemoon on luku taga. Sügisel võeti arvele kolm aastakäiku mehi alates kaheksateistkümneaastastest, kuid siiamaani ei ole neil vaja olnud teenistusse astuda, nad peavad vaid õppima kolm tundi nädalas vene keelt.

Endise Eesti armee sõjavarustus ja -tehnika on viidud Venemaale või Eestis asuvatesse Vene garnisonidesse.

Kuna ajalehed on muudetud täiesti ühetaolisteks ja sõnavabadus on lämmatatud, on ajalehtede trükiarv oluliselt vähenenud.

Eesti tähtsaimad ajalehed on praegu Tallinnas ilmuvad Kommunist (endine Päevaleht), Rahva Hääl (endine Uus Eesti) ja Noorte Hääl (endine Rahvaleht) ning Tartus ilmuv Tartu Kommunist (endine Postimees).

Päevalehe trükiarv oli varem umbes 45 000-50 000. Nüüd trükitakse seda 30 000, millest umbes 30% jääb müümata.

Endised peatoimetajad on koha kaotanud. Seevastu nooremad reporterid ja tehniline personal on enamasti endised. Ometi kurdetakse avalikult, et ajalehed ei ole veel „aja tasemel". Lehetoimetustes töötava kodanliku elemendi süüks pannakse kõik häired, mis tekivad lehe väljaandmisel ja levitamisel.

Lehtede peatoimetajad on Venemaalt tulnud kommunistid, juhtkirjad ja artiklid tõlgitakse tavaliselt Nõukogude Liidu ajalehtedest või TASS-i saadetud materjalist, seda on tunda ka artiklite keelest.

Loova vaimse töö tegija peab oma kunstiga väljendama ustavust nõukogude korrale. Kirjanik peab oma tööga teenima kommunismiideid ja tal ei ole enam kunstilist vabadust näiteks teemasid valida. Kirjanik, kes kahtleb nõukogude korras ja kommunistlikus diktatuuris, kaotab oma sissetuleku, sest tema teoseid ei avaldata.

Ilukirjanduses pööratakse erilist tähelepanu Nõukogude Liidu kuulsate kirjanike teoste eesti keelde tõlkimisele. Neid võivad tõlkida ka Eesti vanemad kodanlikud kirjamehed, kes praegustes oludes ei saa kirjutada midagi iseseisvat. Eesti endine õitsev ja mitmekülgne kirjandus näib olevat vajunud täielikku tardumusse. Siiani on Nõukogude Eestis ilmunud ainult neli ilukirjanduslikku teost, käesoleval aastal on plaanis välja anda kaks eesti romaani, üks Johannes Lauristini ja teine Hugo Raudsepa oma.

Eesti teatrid on natsionaliseeritud. Näitlejad saavad palka riigilt ja palgad on cnam-vähem endised. Eestis kehtib sama reegel, mis Venemaalgi: vaid näitlejate, ohvitseride ja lehemeeste palk on talutav. Teatrid on Hariduse Rahvakomissariaadi otsealluvuses, ja igas teatris on oma teatri komissar, kes vastutab teatri töö eest. Teatri kunstilises juhtkonnas on toimunud märkimisväärsed muutused, kuna teatrid ei pea enam teenima ainuüksi kunsti, vaid eeskätt kommunismi.

Teatri personali- ja majandusküsimused otsustab teatrikomitee. Komitees on esindatud ka teatri tehniline personal.

Töölised saavad teatripiletite hinnast 50% allahindlust, aga hinnad on samavõrra tõusnud, nii et tööliste seisukohast on olukord ebasoodsam kui enne. Iseseisvuse ajal nimelt korraldati teatris tööliste jaoks regulaarselt odavaid etendusi ja tihti tellisid käitised oma töötajatele tasuta etendusi.

Eriti palju rahvast käib just eesti näidendeid vaatamas. Opereti ..Kalurineiu" eesti rahvalaulud ja rahvatantsud on õhtust õhtusse teeninud publikult marulise aplausi. Nõukogude vene näidendid, mida on programmi võetud, on alguses uudishimu äratanud, aga jäänud siis tõelisest publikumenust ilma, kuigi need on üldiselt head.

Kinodes näidatakse nõukogude ja ameerika filme. Nõukogude vene filmidel ei ole publiku seas minekut. Vene propagandafilmidele on vaatajad sageli vile ja hüüetega reageerinud, nii et mitmeid inimesi on sellise meeleavalduse pärast arreteeritud.

KOMMUNISTLIKU PARTEI LIIKMETE ARV EESTIS

Nõukogude Eestist rääkides oleme sihilikult jätnud viimaseks ehk kõige üllatavama tõsiasja. Kui suur on Eestimaa Kommunistliku Partei liikmete arv, selle partei, kelle liikmed nüüd pealtnäha Eestit valitsevad, seal eesõigustatud klassi moodustavad, igal ajal kelle tahes meelevaldselt rahvavaenlaseks tembeldada võivad ning ta pealekaebamisega NKVD kätte, vanglasse ja surma saadavad.

Eesti kommunistliku partei liikmete ja liikmekandidaatide arv kokku on praegu kõigest umbes 2000. Ja seda hoolimata taktist, et parteisekretär K. Säre teatas jaanuari parteikonverentsil, et liikmete arv on möödunud aasta juunist alates kasvanud 15%.

Seda tõsiasja teades saame alles aru, et eesti kommunistidel puudub täielikult rahva toetus ja et nad peavad võimule pääsemise eest olema tänulikud ainuüksi Nõukogude Liidu relvajõududele ja jõhkrale anastuspoliitikale. Ühtlasi saab selgeks, et nad on täielikus sõltuvuses venelastest, täidavad tegelikult vene ametnike korraldusi ja aitavad ellu rakendada nende meetodeid.

Oma nõrkust tundes üritab kommunistlik partei ägeda propagandaga endale järelkasvu kindlustada. Mõnel määral on see ka tulemusi andnud. Ametlikel andmetel on komsomoliorganisatsiooni liikmeid umbes 2300 ja liikmekandidaate umbes 3000. Kui need arvud ka oleksid õiged, mis tundub

üsna kahtlane, moodustavad need ikkagi vaid tühise osa Eesti noortest. Iseseisvuse ajal kuulus erinevatesse Eesti noorsooühendustesse tavaliselt noorsoo kõige ärksam ja arenenum osa, neis oli liikmeid umbes 18 000, kusjuures siia ei ole arvestatud koolinoorte organisatsioone.

Kommunistliku partei ja komsomoli kõige värskemad liikmed ja liikmekandidaadid ei ole sugugi ausad või moraalselt kindlad inimesed. Näiteks vanad ja tõsised ametiühingutegelased, kes on harjunud tegema tööd oma väljakujunenud organisatsioonides, suhtuvad väga negatiivselt kommunistidesse, halvustavad ja vihkavad neid. Töölisnoorsoo kõige parema ja mehisema osa meele teeb mõruks võõra sõjaväe pidev kohalolek ja see, et kommunistlikud funktsionäärid, eriti Venemaal hariduse saanud, ei tunne Eesti olusid ning häbi tundmata ülistavad elu Nõukogude Liidus. Niiviisi saabki kommunistlik partei täiendust jultunud karjeristide ja õnneküttide, elus ebaõnnestunud või kujutletud ebaõiglust kannatama pidanud inimeste hulgast. On ilmselge, et pikas perspektiivis ci aita see üldist moraali ega turvalisust tõsta.

KOKKUVÕTE

Nagu lugeja on tähele pannud, jaguneb raamat üldjoontes kaheks, poliitikat ja ühiskondlikke olusid käsitlevaks osaks. Poliitikat käsitlevas osas oleme vaadelnud sündmusi, mis viisid Balti riikide annekteerimisele Nõukogude Liidu poolt. See osa on enam-vähem ammendav, sest kasutada oli küllalt palju juba varem trükis avaldatud materjali ja ametlikke, ajalehtedes ilmunud kõnesid ja teadaandeid. Ühiskondlikke olusid käsitlevas osas oleme vaatluse alla võtnud Eesti elu-olu praeguse, nõukogude korra tingimustes. Kuna olude sunnil ei olnud võimalik teha mingit kõikehõlmavat ülevaadet, on see osa paratamatult piiratud.

Poliitikast rääkides on põhjust veelkord rõhutada järgmist.

Nõukogude Liit rikkus kõiki Balti riikidega sõlmitud lepinguid ja murdis neile antud lubadusi kohe, kui pidas maailma poliitilist olukorda küllalt soodsaks, et Balti riikides oma võimu kehtestama hakata. Ettekäändeks kõlbas suvaline väline sündmus, mida oli võimalik propaganda abil põhjendamatult suureks paisutada. Kohe algusest peale oli Nõukogude Liidu eesmärk hävitada Balti riikide iseseisvus ja need annekteerida.

Ühiskondlike olude kohta võime teha järgmise kokkuvõtte.

Pärast nõukogude korra kehtestamist on Eesti rahva olukord märgatavalt halvemaks läinud. Palkade kasvu on muut-

nud olematuks asjaolu, et võrreldes palkadega on toiduainete ja teiste tarbekaupade hinnad mitmekordselt tõusnud. Tööinimesed on kaotanud oma soodustused ja õigused. Vene relvade toel istub juhtivatel kohtadel kommunistliku partei proportsioonitult väike grupp, kes on kokku pandud naiivselt idealistlikest kommunistidest, karjeristidest ja isegi kurjategijatest. Need mehed loovutasid Eesti iseseisvuse venelastele, tõeline töörahvas tunneb nende vastu viha ja põlgust, mis väljendub varjatud vastupanus.

Kõige kurvem on Eesti kommunistide seis, kes andsid endast vastutulelikult kõik, et mängida oma riik vene käsuandjate kätte. Tähtsatelt, tegelikku võimu tähendavatelt kohtadelt on nad Venemaal hariduse saanud, venestunud kommunistide või võõra riigi funktsionääride poolt kõrvale lükatud, ja on vaid aja küsimus, millal nende ridades pannakse toime tõeline puhastus, olgu ettekäändeks siis eksimus või vähene agarus. Nad on kahe tule vahel. Ühel pool vene või venestunud seltsimehed, teisel pool Eesti rahvas, kelle silmis on neist saanud kurjategijad igaveseks ajaks. On raske kanda kogu rahva põlgust ja kibestust. Eesti töömees õppis iseseisvuse ajal pead püsti hoidma ega painuta seda nüüdki meeste ees, keda oma südames põlgab. Sunnivahenditele vaatamata on rahval viisid ja vahendid, kuidas oma emotsioone väljendada, ja seda on Eesti kommunistid tunda saanud. Nüüd elavad nad eesõigustatud seisuses, kuid oma rahvast täiesti eraldi, ja peavad tundma kõikide oma tegude suhtes rahva nähtamatut vastupanu ja ebameeldivat vaenulikkust.

Sest rahvas ei saa oma iseseisvuse ja vabaduse kaotust iialgi andeks anda neile, kes vaenlasega kokku mängisid.

Oleme Eesti oludest rääkides sihilikult vältinud nende kujutamist liiga mustades värvides. Nii oleme jätnud rääkimata, mida teame NKVD poolt Eestis kasutatud meetoditest, samuti juhtumist paaris käitises, mille avalikkuse ette toomine võiks halba teha nende käitiste töölistele. Seetõttu ei ole meie Eesti olude kirjeldus sugugi sünge. Oleme tahtnud näidata, et esialgu on elu seal siiski talutav, ja Eestis ringlevate anekdootide tsiteerimisega soovisime tõestada, et Eestis on meeleolu ikka veel reibas ja ärgas ning rahvas üritab huumori abil üle olla välistest raskustest ja nõmedustest.

Ometi oleks Eesti ja eestlaste suhtes ebaõiglane, kui me ei tunnistaks tõsiasja, et tegelikult on elu Eestis kurb ja ahistav ning läheb iga kuuga ikka raskemaks taluda, seda raskemaks, mida kindlamaks muutub nõukogude kord kõigi oma varjukülgedega ja mida kaugemale õnnestub NKVD-l oma nuhkide võrgustik levitada. Eestis teavad kõik, et praegune olukord on vaid ajutine. Moskva võimurid ei taha liiga räigete meetoditega õhutada meeleheitlikele tegudele rahvast, kes pealtnäha vabatahtlikult nõustus Nõukogude Liidu anneksiooniga. Vähemalt mitte seni, kuni kestab maailmasõda ja on võimalikud igasugused poliitilised võnkumised. Niisiis elatakse Eestis esialgu vaid ühe päeva kaupa, tasapisi vaesestudes, tasapisi masendudes, ärevus meeli rõhumas. Kõik teavad, mis on tulemas, sest eestlased tunnevad vägagi üksikasjalikult Nõukogude Venemaa olusid. Juba ainuüksi iseseisvuse kaotus on mõru pala, ka kommunistidele.

MIKA WALTARI JA OKUPEERITUD EESTI 1940-1941

Mart Laar

Soomes on Eestil Läbi aegade olnud häid sõpru. Üheks nendeks on kahtlemata olnud Soome läbi aegade tuntumaid ning armastatumaid kirjanikke Mika Waltari. Waltari suhted Eestiga vääriksid loomulikult erilist tähelepanu, antud ülevaate kontekstis võib vaid mainida, et eesti keel oli esimene, millesse A. Rahkama tõlkis juba 1929. aastal Wiltari läbimurderomaani „Suur illusioon". Waltari on oma loominguga mõjutanud paljusid Eesti kirjanikke, kõige rohkem ehk Karl Ristikivi.

Selle kõige taustal pole imestada, et just Mika Waltari oli mees, kes kirjutas esimese põhjalikuma ülevaate okupeeritud Eestist aastatel 1940-1941. 1940. aastal kadus Eesti koos teiste Balti riikidega iseseisva riigina maailmakaardilt. Mis selles muust maailmast eraldatud riigis edasi toimus, jäi maailmale teadmatuks. Ning ega selle vastu ausalt öeldes ka keegi huvi ci tundnud — maailma rahvastel oli enda saatusega neil aegadel niigi palju tegemist. Seda hinnatavam on, et Mika Waltari Eestit ei unustanud. Raske on öelda, kui palju oli tegemist Waltari enda initsiatiiviga, kui palju Talvesõjast alates Soome luurega seotud olnud Waltarile antud ülesandega. Tegelikult pole selles ka suurt vahet - raamatust õhkub sedavõrd sooja sümpaatiat Eesti vastu, et kunstlikult pole seda sinna kuidagi olnud võimalik süstida.

Soome ja Waltari huvi Eestis toimuva vastu on tegelikult igati arusaadav. Nõukogude Liit oli Balti riigid 1940. aasta suvel okupeerinud, Soomes oh selge, et peagi ootas sama saatus ka neid. Viimased Vene arhiividokumentidest välja tulnud dokumendid näitavad, et soomlastel oli olnud õigus - Nõukogude Liit oli ette valmistanud põhjalikud plaanid Soome uueks ründamiseks 1940/1941. aastal ning selle liitmiseks endaga. Ilmselt oleks Stalin olnud valmis kasutama Soomes ka puhast Balti mudelit, kuid üldiselt näis nõukogude juhtkond uskuvat, et kui korra olid soomlased neile juba vastu hakanud, siis küll nad teevad seda ka teisel korral. Soomlaste õnneks takistas Venemaa plaane Hitler, kelles Stalini laiutamine oli selleks ajaks tõsist vastumeelsust tekitanud. Väliselt püsis Soome aga endiselt NSV Liidu mõjusfääris, mistõttu Waltari raamat anti välja Rootsis ning varjunime all.

Nii või teisiti oli Balti riikide okupeerimine 1940—1941 Soomele nii hoiatuseks kui ka õpetuseks. Ühelt poolt tegi see selgeks, et ainus võimalus iseseisvust säilitada on selle eest võidelda, teisalt osutas, millised tagajärjed Soomet allajäämise korral ootavad ning kolmandaks juhtis tähelepanu ohule, mida kujutavad omariiklusele kommunistlikud aktivistid. Millistele materjalidele Waltari oma ülevaadet koostades tugines, on ebaselge. Ise mainib ta Eestist välja toimetatud ajakirjandust ning Eestist põgenenud inimeste kirjeldusi. Ainsaks Waltari poolt allikana viidatud raamatuks on Ignas Jurkunas-Scheyniuse ülevaade Leedu okupeerimisest „Den röda floden stiger". Ilmselt on Waltari saanud aga kasutada ka Soome luure poolt kogutud materjale olukorrast Eestis ning miks mitte ka Soome Peastaabi poolt Eestisse saadetud luurajate, nagu Toomas Hellati kirjeldusi. Igal juhul on Waltari ülevaade küllaltki üksikasjalik ning täpne, ületades selles ka mitmeid sama teemat käsitlevaid hiljem ilmunud kirjutisi.

Waltari raamatu võib üldjoontes jagada kolme ossa. Esimeses antakse lühike ülevaade Balti riikide ajaloost ning arengust ja nn baaside lepingu sõlmimisest 1939. aastal. Waltari hindab Balti riikide arengut iseseisvusperioodil kõrgelt, mainides vihjamisi siiski nende poliitilist nõrkust ehk kaldumist autoritaarsete mudelite poole. Teises osas kirjeldatakse üsna üksikasjaliselt iseseisvuse hävitamist 1940. aastal ning kolmandas nõukogude võimu Eestis 1940—1941. Waltari ei kirjelda seejuures mitte ainult sündmusi, vaid teeb ka mitmeid teraseid tähelepanekuid. Nii seob ta Balti riikide okupeerimise otseselt Molotovi—Ribbentropi paktiga, seda teemat siiski pikemalt avamata. Kuna Soome oli selleks ajaks liikunud Saksa sõiduvette, poleks selle teema pikem käsitlemine ilmselt võimalik olnud. Waltari ei heida 1939. aasta „hääletut alistumist" Eestile kuidagi ette, mainides siiski, et oma osa selles etendas Balti riikide nõrk koostöö. Wdtari kirjeldab ka seda, kuidas mõnda aega tundus, et just Balti riigid tegid Stalini nõudmisi vastu võttes targa valiku, Soome neid tagasi lükates aga eksis. Hilisemad sündmused näitasid siiski, et tegelikult olid lood vastupidised. Waltari kirjutab: ..Rahulepinguga kaotasime palju. Kaotasime rohkem kui Nõukogude Liit 1939. aasta sügisel Soomelt nõudis. Aga see-eest säilitasime oma iseseisvuse ja vabaduse. Tagantjärele tarkusena on õpetlik näha, kui palju lõpuks kaotasid Balti riigid, kes vastu hakkamata allusid Nõukogude Liidu „õiglastele ja mõistetavatele" nõudmistele."

Waltari käsitleb põhjalikult ka allveelaev Orzeli põgenemist, tundes kahetsust, et sellega andis Eesti Nõukogude Liidule enda süüdistamiseks hea ettekääande. Samas tõdeb aga Waltari, et suuremat tähendust sellel tegelikult pole, sest kui Nõukogude Liit on otsustanud kedagi rünnata, leiab ta ettekääande selleks niikuinii, tuletades seejuures meelde nii Metallisti juhtumit kui ka Mainila provokatsioone. Walian osutab, et Nõukogude juhtkonna jaoks pole lubaduste! Ja lepingutel rohkem väärtust kui paberil, millele nad on kirjutatud.

1940. aasta sündmusi kirjeldades pöörab Waltari erilist tähelepanu Nõukogude taktikale Balti riikide iseseisvuse hävitamisel, rõhutades, kuidas selleks kasutati kohalike inimeste kergeusklikkust ning naiivset optimismi. Waltari üritab mõista võõrvõimudega koostööle läinud inimeste hinge-elu ning kuidas nad aitasid oma riiki hävitada, ise ilmselt täpselt aru saamata, mida nad teevad. Sest olid kohalike kommunistide või vasakpoolsete haritlaste motiivid millised tahes, tulemuseks oli häving. Huvitav on see, et Waltari jätab sootuks mainimata reisilennuk Kaleva allatulistamise 14. juunil 1940. aastal nõukogude lennuväe poolt. Soome luurel olid toimunu asjaolud selleks ajaks teada, kuid ilmselt polnud veel kätte jõudnud õige aeg tõe avalikuks toomisel. Seda tehti alles 1941. aasta teisel poolel Jätkusõja alguse järel.

Eesti hävingut kirjeldades jääb Waltari külmaks ning emotsioonituks, pöörates arreteerimiste-tapmiste asemel peamist tähelepanu igapäevaelule. Waltari analüüsib asjalikult töötava rahva elatustaset „kommunistlikus paradiisis", tõestades, et see kujunes varasemast tunduvalt raskemaks. Waltari kirjeldab ka kodanikuvabaduste hävitamist, tööliste õiguste piiramist ning nende muutmist sunnismaistcks orjadeks. Nõukogude maareformi puhul ilmutab Waltari head läbinägelikkust, kujutades, kuidas tugevamate talundite lammutamise kaudu rajatakse teed kolhoosikorrale. Põhjalikult käsitletakse ka nõukogude kultuuri- ja hariduspoliitikat ning survet kirikule.

Kõike seda kirjeldades eksib Waltari mõnes kohas kuupäevadega, teisal on langenud liialdustesse ja ebatäpsustesse,

kuid kokkuvõttes on sedalaadi eksimusi hämmastavalt vähe. Üldjoontes on pilt nõukogude okupatsiooni esimesest aastast ootamatult täpne. Kokkuvõttes tõdeb Waltari, et Balti riikides toimunud sündmused tõendavad, et Nõukogude Liitu ei saa usaldada. Nõukogude Liit on valmis murdma iga lepingu niipea, kui see talle kasulikuks osutub. Nõukogude võimu kehtestamine ei too kaasa töcirahva elatustaseme tõusu, vaid langust. Rahvas kaotab kättevõidetud vabadused ning alistatakse täielikult kommunistlikule parteile. Võõra võimuga kaasa läinud tegelaste traagikale võib Waltari meelest kaasa tunda, „rahvas ei saa oma iseseisvuse ja vabaduse kaotust iialgi andeks anda neile, kes vaenlasega kokku mängisid". Üsna prohvetlikult tõdeb Waltari, et küll kord puhastus ka nendeni jõuab.

Lõpetuseks võib tõdeda, et kuigi Waltari eesmärgiks on toimunu kirjeldamine, mitte filosofeerimine, võib tema ülevaatest leida mitmeidki mõtteid, mida avastame Waltari hilisemastki loomingust, eriti ta maailmakuulsaks teinud romaanist „Sinuhe". Eriti puudutab see hoiatust „aatlevate idealistide" eest, kes on valmis oma kaunite ideede nimel lammutama maailma, ega saa aru, kuidas neid nende kergeusklikkuses halastamatult ära kasutatakse. Nende all peab Waltari silmas neid Balti riikide tegelasi, kes läksid sissetungijatega koostööle ning neil oma maade omariiklust hävitada aitasid. Waltari tõdeb ka, et rasketel hetkedel tahame tihti uskuda seda, millele loodame. Selline soovmõtlemine on aga äärmiselt ohtlik, viies tavaliselt raskete tagajärgedeni. „Kergeusklikku, ideaalidesse uskuvat aatemeest pimestab vale alati kõige rohkem, sest olles ise aus, peab ta ka vastasmängijat ausaks. Sellepärast võivad niisugused mehed, nii kurb kui see ka on, suurte vapustuste ajal olla tõeliseks ohuks oma rahvale ja selle säilimisele. Ka kõneks olnud mehed mängisid heauskselt oma riigid Nõukogudc Liidu kätte. Neile võib kaasa tunda, aga miski ei suuda enam nende kergeusklikkust heaks leha."

Pessimism maailma ja inimese loomuse suhtes lööb nii läbi ka Waltari okupeeritud Eesti käsitlusest. Seegi tõdemus ei anna aga õigust istuda käed rüpes. Rasketel aegadelgi on igaühe kohus oma võimete kohaselt midagi ette võtta - nii lootusetuna kui see ka tundub. Mika Waliari on seda oma ülevaatega Eestist ka teinud.